

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขต
การปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

A Study of the Development Method of Phrapariyattidhamma School
of Dhamma and Pali Curriculum in the Eleventh Regional
Administration

โดย

นายธนู ศรีทอง และคณะ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. 2549

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ISBN 978-974-364-695-9

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขต
การปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

A Study of the Development Method of Phrapariyattidhamma School
of Dhamma and Pali Curriculum in the Eleventh Regional
Administration

โดย

นายธนู ศรีทอง และคณะ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

พ.ศ. 2549

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ISBN 978-974-364-695-9

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

A Study of the Development Method of Phrapariyattidhamma School of Dhamma and Pali Curriculum in the Eleventh Regional Administration

by

Mr. Thanoo Srithong and others

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Surin Campus

B.E. 2549

Research Project Supported by
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ISBN 978-974-364-695-4

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11
ผู้วิจัย:	นายธนู ศรีทอง และคณะ
หน่วยงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ปีงบประมาณ:	2549
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และเพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การบันทึกการสังเกต และการสัมภาษณ์นักวิชาการ 4 รูป/คน ผู้บริหารคณะสงฆ์ จำนวน 5 รูป ผู้บริหารและครูสำนักเรียนพระปริยัติแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค11 จำนวน 24 รูป และหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 8 คน ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีข้อค้นพบดังนี้ 1) ในด้านปัจจัยนำเข้า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ด้านพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี กำลังเผชิญกับสภาพปัญหาการดูแลความพร้อมของอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อต่อบรรยากาศทางวิชาการ จำนวนนักเรียนเข้าสอบและนักเรียนที่สอบได้มีแนวโน้มโดยเฉลี่ยลดลง ขาดแคลนครูสอนทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ปัญหาการบริหารที่รับผิดชอบเฉพาะการวัดผลอย่างเดียว ไม่รับผิดชอบในการจัดการศึกษา งบประมาณไม่เพียงพอหลักสูตรมุ่งในแนวตั้งมากกว่าในแนวราบ และขาดความยืดหยุ่นและเชื่อมโยงกับการจัดการศึกษาของภาครัฐ 2) ในด้านปัจจัยกระบวนการ กิจกรรมการเรียนการสอนขาดความต่อเนื่อง ไม่คำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน 3) ในด้านปัจจัยผลผลิต สำนักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้ผลิตพระสงฆ์ที่มีความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีความสามารถในการอ่าน และการแปลความหมายภาษาบาลีเป็นอย่างดี 4) ในด้านปัจจัยผลกระทบ คณะสงฆ์และชุมชนมีความพึงพอใจการสนองงานของพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาจากสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

2. แนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีข้อค้นพบ ดังนี้ 1) ในด้านปัจจัยนำเข้า คณะสงฆ์พึงจัดระบบบริหารจัดการสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยอาศัยแผนแม่บท แผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการเพื่อดำเนินงานด้านต่าง ๆ เช่น สภาพแวดล้อมทางกายภาพ โครงสร้าง การบริหาร บุคลากร งบประมาณและหลักสูตร เป็นต้น 2) ในด้านปัจจัยกระบวนการ คณะสงฆ์ พึงพัฒนาระบบกิจกรรมการเรียนการสอนให้มีความน่าสนใจ และระบบการวัดผลให้หลากหลายรูปแบบ โดยคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียนเป็นสำคัญ และพึงดำเนินการให้มีระบบประกันคุณภาพ

การศึกษา 3) ในด้านปัจจัยผลผลิต คณะสงฆ์พึงกำหนดให้สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี จัดทำบันทึกสถิติข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนอัตราการสูญเสียนักเรียนในระหว่างเรียน และจำนวนพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาแล้วยังคงอยู่ในสมณเพศ เพื่อสนองงาน คณะสงฆ์และบริการชุมชน 4) ในด้านปัจจัยผลกระทบ คณะสงฆ์พึงกำหนดให้มีระบบประเมินความพึงพอใจของผู้รับบริการต่อพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษา จากสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

Research Title: A Study of the Development Method of the Phrapari attidhamma School for the Dhamma and Pali Curriculum in the 11th Regional Administration

Researcher: Mr. Thanoon Srithong and Team Work

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

Fiscal Year: B.E. 2549/ C. E. 2006

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research was to study general educational surroundings and the development method of Phrapariyattidhamma School Dhamma and Pali curriculum in the 11th region administration. Data collection was obtained from documents, observing the general educational surroundings, and interviewing 4 of the Buddhist specialists, 5 of the concerned Sangha administrators, 22 of the administrators and teachers of Phrapariyattidhamma school of Dhamma and pali curriculum, and 8 of the government officers.

The results of the study were as follows;

1. the findings of the general educational surroundings of the Phrapariyattidhamma school of Dhamma and pali curriculum in the 11th regional administration were as follows; 1) in the aspect of the inputs, there were a problems of the general educational surroundings, the tends of reduction in terms of the amount of the examinees and its examination result, the lack of teachers both in quantity and quality, educational management, the inefficiency of budgets, lacks of flexibility and connection with the department of education in terms of curriculum 2) in the aspect of the process, there were the problems of the learner understanding and contingency in teaching and learning activities. 3) in the aspect of the output, the students were knowledgeable in Buddhist doctrines and capable in pali reading and translation 4) in the aspect of the impact, the Sangha and community were satisfied with the Sangha works and social affairs of the students.

2. the findings of the development method of the Phrapariyattidhamma school of Dhamma and Pali curriculum in the 11th regional administration are as follows; 1) in the aspect of the inputs, the school-administrators should bring about the master plan, strategic plan, and action the sake of educational management such as the environmental structure, administrative structure, personnel, budget, and curriculum. 2) In the aspect of the process, the school administrators should develop

in the variety of teaching techniques and the measurement and evaluation system, and bring about the education assurance. 3) In the aspect of the outputs, the school administrators should have the educational data such as percentages of the losing on the production process and the students who are still living in a monkshood 4) in the aspect of the impact, the school administrators should find out the evaluation system for satisfaction of the Sangha and community.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 นี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ทั้งนี้เพราะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงานและบุคคลหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอเอนามท่านผู้มีอุปการคุณเหล่านั้นไว้ในที่นี้ ดังนี้

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธวัช สุทธิกุลสมบัติ ผู้เชี่ยวชาญประจำโครงการ ได้รับเป็นผู้ให้คำปรึกษาในงานวิจัยนี้จนสำเร็จลุล่วงลงอย่างสมบูรณ์
2. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ โดยพระธรรมโมลี รองอธิการบดี ได้อำนวยความสะดวกในด้านอุปกรณ์สำนักงานที่ใช้ในการวิจัยเป็นอย่างดี เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องถ่ายเอกสาร พร้อมกับสถานที่เพื่อให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นสถานที่ทำวิจัยในหน่วยงานด้วย
3. กลุ่มพระสงฆ์ หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง และผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการที่ได้กรุณาให้สัมภาษณ์และเต็มใจให้ข้อมูลเพื่อการวิจัย
4. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อการแก้ไขปรับปรุง งานวิจัยนี้ได้สำเร็จลงอย่างสมบูรณ์

จึงขอขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

นายธนู ศรีทอง และคณะ

พ.ศ. 2549

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	จ
สารบัญแผนภูมิ	ฉ
อักษรย่อชื่อคัมภีร์	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	5
1.4 ข้อจำกัดในการวิจัย	6
1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัย	6
1.6 ประโยชน์ที่จะได้จากงานวิจัย	7
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
2.1 แนวคิดทฤษฎีการบริหารการศึกษา	8
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแนวพุทธ	12
2.2.1 แนวคิดการศึกษาแนวพุทธที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	12
2.2.2 แนวคิดการศึกษาแนวพุทธที่ปรากฏในอรรถกถา	14
2.2.3 แนวคิดการศึกษาแนวพุทธตามทัศนะของนักวิชาการ	14
2.3 นโยบายและกฎหมายของรัฐเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี	16
2.4 นโยบายและกฎหมายของคณะสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี	21
2.5 สภาพทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย	24
2.5.1 แนวการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและ แผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทยในอดีต	24
2.5.2 แนวการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและ แผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน	26

2.6	ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างและการสังเกต	33
2.6.1	ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและแนวทางพัฒนาสำนักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปก ครองคณะสงฆ์ภาค 11 ทั้ง 9 ด้าน	34
2.7	รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	41
2.8	กรอบแนวคิดและทฤษฎีของโครงการวิจัย	46
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย		
3.1	รูปแบบการวิจัย	47
3.2	ขั้นศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้น	47
3.3	ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	47
3.4	เครื่องมือใช้ในการวิจัย	48
3.5	การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย	48
3.6	การวิเคราะห์ข้อมูล	49
บทที่ 4 ผลการวิจัย		
4.1	ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	50
4.1.1	ตำแหน่งของประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ได้จากการเก็บข้อมูล	50
4.2	วิเคราะห์ข้อมูลสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11	51
4.2.1	ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม	51
4.2.2	ด้านบุคลากร	52
4.2.3	ด้านระบบบริหารจัดการ	53
4.2.4	ด้านงบประมาณ	54
4.2.5	ด้านหลักสูตร	55
4.2.6	ด้านการเรียนการสอน	56
4.2.7	ด้านผลผลิต	57
4.2.8	ด้านผลกระทบ	57
4.2.9	ด้านประกันคุณภาพการศึกษา	57
4.3	วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางพัฒนาของสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11	58
4.3.1	ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม	58
4.3.2	ด้านบุคลากร	60
4.3.3	ด้านระบบบริหารจัดการ	61
4.3.4	ด้านงบประมาณ	63

4.3.5	ด้านหลักสูตร	64
4.3.6	ด้านการเรียนการสอน	65
4.3.7	ด้านผลผลิต	67
4.3.8	ด้านผลกระทบ	68
4.3.9	ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา	68
บทที่ 5 สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ		
5.1	สรุปความเป็นมา วัตถุประสงค์ ขอบเขตและวิธีการวิจัยที่ใช้	69
5.2	สรุปผลการวิจัย	70
5.2.1	ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม	71
5.2.2	ด้านบุคลากร	72
5.2.3	ด้านระบบบริหารจัดการ	72
5.2.4	ด้านงบประมาณ	73
5.2.5	ด้านหลักสูตร	73
5.2.6	ด้านการเรียนการสอน	74
5.2.7	ด้านผลผลิต	74
5.2.8	ด้านผลกระทบ	75
5.2.9	ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา	75
5.3	อภิปรายผล	75
5.3.1	สภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและ แผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11	75
5.3.2	แนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและ แผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11	77
5.4	ข้อเสนอแนะ	78
5.4.1	ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้	79
5.4.2	ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	80
บรรณานุกรม		81
ภาคผนวก		86
	ผนวก ก แบบบันทึกการค้นคว้า	88
	ผนวก ข แบบบันทึกการสัมภาษณ์	89
	ผนวก ค แบบบันทึกการสังเกต	102
	ผนวก ง รายชื่อสำนักเรียนที่ทำการวิจัย	105
ประวัติผู้วิจัย และคณะ		107

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงสถิติจำนวนสำนักเรียน จำนวนครู และจำนวนนักเรียน	33

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1	แสดงรูปแบบการบริหารเชิงจัดการ	9
2	แสดงกระบวนการบริหารแบบ “POSDCoRB”	11
3	แสดงรูปแบบทฤษฎีเชิงระบบ	12

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี. (บาลี)	=	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี. (ไทย)	=	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

สํ.ส. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สํ.น. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.น. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาบาลี)
อง.เอกก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ติก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ติกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ธมมสังคณีปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ (ภาษาไทย)

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา ซึ่งเป็นเนื้อแท้ของชีวิต พรหมจรรย์ จะเห็นได้จากคำสอนและบทบัญญัติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้ามีสาระสำคัญเพื่อส่งเสริมการอบรมศึกษาทั้งในทางธรรมและทางวินัย เช่น หลักไตรสิกขา หลักกัลยาณมิตร หลักความเป็นพหูสูต หลักการเน้นวิชาและจรณะ หลักการถือนิสัยจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ของผู้บวชใหม่ สมัยพุทธกาลผู้ที่เข้ามาบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าจะต้องทำกิจในพุทธศาสนาเรียกว่า “ธุดะ” มี 2 ประการคือ 1) คณธุดะ ได้แก่หน้าที่หรือภารกิจในการเรียนพระคัมภีร์หรือการศึกษาปริยัติธรรม 2) วิปัสสนาธุดะ ได้แก่หน้าที่หรือภารกิจในการฝึกหรือเจริญวิปัสสนา การศึกษาในสมัยพุทธกาล เป็นการศึกษาจากพระพุทธเจ้าโดยตรงบ้าง จากพระอรหันต์ที่เป็นสาวกของพระองค์บ้างโดยวิธีการที่เรียกว่ามุขปาฐะ การทำหน้าที่ทั้งสองประการข้างต้น ถือว่าเป็นการรักษาหลัก พุทธธรรม และ สืบต่ออายุพุทธศาสนา ซึ่งเป็นธุดะที่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าได้กระทำมาตามลำดับ

การศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทย เท่าที่ปรากฏตามเอกสารหลักฐาน พบว่าพระสงฆ์ไทยตั้งแต่สมัยล้านนาเป็นต้นมา มีการจัดการศึกษาทั้งฝ่ายคณธุดะและฝ่ายวิปัสสนาธุดะมาโดยลำดับ กล่าวเฉพาะฝ่ายคณธุดะ พระสงฆ์ไทยมีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมและได้มีพัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 15 ตรี (3) ได้กำหนดภารกิจของคณะสงฆ์ไว้ 6 ด้าน ได้แก่ การปกครอง การเผยแผ่ การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การสาธารณสงเคราะห์ และการสาธารณูปการ กล่าวเฉพาะด้านการศึกษา คณะสงฆ์ได้จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสำหรับพระภิกษุและสามเณรมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แม้จะมีการปรับปรุงและพัฒนาโดยลำดับ แต่เมื่อเทียบกับการพัฒนาและความทันสมัยของการจัดการศึกษาของรัฐในปัจจุบัน อันเนื่องมาจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 พบว่า การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีของคณะสงฆ์ที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน นับว่ายังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรจะเป็นเห็นได้จากสถิติการเข้าศึกษาและผลผลิตมีจำนวนน้อยลง ทั้งคณะสงฆ์และรัฐเองแม้จะมีการดูแลและสนับสนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมมาโดยตลอด แต่ก็ยังไม่เป็นการเพียงพอเมื่อมองในแง่ที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักและมีศาสนิกมากเป็นอันดับหนึ่งในประเทศไทย

จากข้อมูลโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ทั่วประเทศ ประจำปีการศึกษา 2547 พบว่า มีรายละเอียดดังนี้ จำนวนสำนักเรียนทั้งสิ้น 10,443 สำนัก จำนวนครูทั้งสิ้น 33,787 รูป/คน โดยแบ่งเป็นครูแผนกธรรม 29,549 รูป/คน และครูแผนกบาลี 4,238 รูป/คน จำนวนนักเรียนทั้งสิ้น 908,933 รูป/คน โดยแบ่งเป็นนักเรียนที่เรียนนักระถม 161,754 รูป นักเรียน

ที่เรียนธรรมศึกษา 708,374 คน และนักเรียนที่เรียนบาลีทั้งสิ้น 38,805 รูป¹ ในส่วนของการสอบธรรมสนามหลวง มีข้อมูลสถิติเปรียบเทียบการส่งนักเรียนเข้าสอบสนามหลวงทั่วประเทศในส่วนที่เป็นนักเรียน ปีการศึกษา 2544 กับปีการศึกษา 2545 พบว่ามีจำนวนนักเรียนลดลง 12,214 รูป²

ในด้านการบริหารและดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรม มีข้อสังเกตสำคัญ 3 อย่างคือ (1) คณะสงฆ์รับผิดชอบเฉพาะการจัดสอบหรือการวัดผลอย่างเดียว ไม่รับผิดชอบในการจัดการศึกษา การจัดทำมีการเล่าเรียน การบริหารและการดำเนินงานเป็นเรื่องของวัดหรือท้องถิ่นนั้น ๆ (2) คณะสงฆ์เน้นการศึกษาแนวตั้งคือการสอบผ่านชั้นการศึกษาสู่ระดับสูงตามลำดับ และผลการศึกษาตามมาตรฐานของแต่ละชั้น ไม่เน้นการศึกษาแนวราบคือไม่พุงความสนใจมาสู่ปัญหาที่ว่า พระภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามาแล้วได้รับการศึกษาทั่วถึงหรือไม่ (3) การจัดการศึกษาในท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่ใช่ใช้วิธีรวมทุนรวมกำลัง และไม่ใช้วิธีกระจายทุนกระจายกำลังแต่ใช้วิธีที่ว่าวัดไหนมีทุนมีกำลังก็จัดการเรียนการสอนขึ้น วัดไหนไม่มีทุนไม่มีกำลัง หรือปีใดหมดทุนหมดกำลังก็ไม่จัด เนื่องจากสาเหตุ 3 ประการนี้โดยตรงหรือไม่ก็ตาม ปัจจุบันได้เกิดมีปัญหากับการศึกษาพระปริยัติธรรมดังนี้ 1) การศึกษาพระปริยัติธรรมไม่แพร่หลายทั่วถึงยิ่งในชนบท ซึ่งเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาด้วยแล้ว วัดจำนวนมากมายหรือส่วนมากไม่มีการสอนเลยแม้แต่ชั้นต่ำสุด พึงสังเกตว่าพระภิกษุสามเณรจำนวนมากเข้าสอบประจำปีตามบัญชีที่วัดส่งเข้าสอบ โดยไม่ได้เล่าเรียน เป็นกิจจะลักษณะเลยยิ่งขั้นสูงขึ้นไปก็ยิ่งใช้วิธีถึงเวลาก็เข้าสอบมากยิ่งขึ้น 2) พระภิกษุสามเณรที่ต้องการศึกษาเล่าเรียนหลังไหลจากชนบทเข้าในเมือง และในกรุงเทพฯ เพื่อแสวงหาสถานที่เล่าเรียนปีละจำนวนมากมาย พระพุทธศาสนาในชนบท ซึ่งอ่อนกำลังอยู่แล้วยิ่งอ่อนแอหนักลงไปอีก พระภิกษุสามเณรที่มีการศึกษามาแออัดกันอยู่ในเมืองไม่มีโอกาสบำเพ็ญประโยชน์แก่พระศาสนาและชุมชน สังคม หรือประเทศชาติเท่าที่ควร ส่วนในด้านผู้รับการศึกษาที่มีข้อสังเกตเกี่ยวกับความขัดแย้งต่าง ๆ ดังนี้ 1) เกิดความขัดแย้งในด้านความต้องการ เพราะการศึกษาที่คณะสงฆ์จัดให้ ไม่สนองความต้องการของพระภิกษุสามเณร แต่กลับไปสนใจการศึกษาที่คณะสงฆ์เห็นว่าไม่พึงประสงค์ จะเห็นได้ว่าจำนวนผู้เข้าสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมีจำนวนลดลงเมื่อเทียบกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ 2) ผู้บวชเข้ามาในพระศาสนาและเริ่มเรียนพระปริยัติธรรม ไม่ว่าจะเป็สามเณรอายุ 12 ขวบหรือพระภิกษุอายุ 21 ปี หรือบวชเมื่อชราอายุ 60 ปี ไม่ว่าจะวัยจะต่างกันอย่างไรก็ตาม จะบวชอยู่ระยะสั้นหรือนานเท่าใดก็ตาม ก็ต้องเรียนชั้นเดียวกัน เรียนวิชาเดียวกัน เนื้อหาวิชาอย่างเดียวกัน ตามหลักสูตรเดียวกัน จึงยากที่จะให้การศึกษาล่าเรียนได้ผลดี แม้ว่าจะมีบางสำนักที่จัดหลักสูตรนวกะแยกต่างหากโดยเฉพาะ ก็มีจำนวนน้อยอย่างยิ่ง จะนับเข้าในที่นี่หาได้ไม่ ด้านคุณภาพและสัมฤทธิ์ผลการศึกษาพระปริยัติธรรมมีคุณค่า ความหมายและความสำคัญต่อสังคมและชีวิตของคนสมัยปัจจุบันน้อยลงโดยลำดับ รัฐและสังคมค่อย ๆ ลดความยอมรับและความสนใจลงทุกทีจนถึงขั้นที่แทบจะไม่รู้จัก แม้จะมีการรื้อฟื้นให้เทียบกับชั้นการศึกษาในระบบของรัฐอีกก็เป็นไปอย่างฝืน ๆ มิใช่เกิดจากการมองเห็นความเหมาะสมที่ควรจะต้องเป็นอย่างนั้น ข้อนี้ยังเป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรใน

¹ ฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรม กองพุทธศาสนศึกษา, ข้อมูลสถิติการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมบาลี ประจำปี 2547. หน้า 1.

² สำนักแม่กองธรรมสนามหลวง, สถิติผลการสอบธรรมสนามหลวงของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ.2545. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2546), หน้า 7.

วัยเล่าเรียนละเลยการศึกษาพระปริยัติธรรม หันไปตั้งรกรากการศึกษาที่เรียกว่าทางโลกมากยิ่งขึ้น³ จากสถิติยอดจำนวนพระภิกษุสามเณรขอเข้าสอบความรู้บาลีสนามหลวงตั้งแต่ประโยค 1-2 ถึง ประโยค 9 โดยเทียบสถิติ 2 ศก คือพุทธศักราช 2546 กับ พุทธศักราช 2547 พบว่ายอดพระภิกษุสามเณรที่ขอสอบความรู้บาลีสนามหลวงลดลงจำนวน 2,473 รูป⁴

สิ่งที่กระทรวงศึกษาธิการจะต้องตัดสินใจก็คือว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีเป็นการศึกษาในระบบหรือไม่ เมื่อว่าโดยวิธีการจัดการแล้ว การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีน่าจะเป็นการศึกษาในระบบ เนื่องจากทางราชการได้เทียบวุฒิ ป.ธ. 3 เท่ากับ ม. 3, ป.ธ. 5 เท่ากับ ม. 6, และ ป.ธ. 9 เท่ากับ ปริญญาตรี จุดเด่นอีกประการหนึ่งของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ก็คือข้อกำหนดให้มีการเทียบโอนผลการเรียนรู้ของการศึกษา ระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบก็ได้ ดังมีมาตรา 15 วรรคท้ายกำหนดว่า “ให้มีการเทียบโอนผลการเรียนรู้ของผู้เรียนสะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือไม่ก็ตาม รวมทั้งจากการเรียนรู้นอกระบบตามอัธยาศัย การฝึกอาชีพ หรือจากประสบการณ์การทำงาน” เมื่อว่าตามพระราชบัญญัติแห่งมาตรานี้ คณะสงฆ์คงจะต้องกำหนดให้มีการเทียบโอนผลการเรียนระหว่างระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาหรือการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งนี้จะช่วยประหยัดเวลาในการศึกษาของพระภิกษุสามเณรโดยไม่ต้องมีการเรียนวิชาเดียวกันซ้ำซ้อนกันในหลายระบบ เช่น ถ้าสอบได้ประโยค ป.ธ. 3 ก็ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเรียนบางรายวิชา ในการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา หรือในมหาวิทยาลัยสงฆ์⁵

จากข้อมูลเบื้องต้น ที่ยกมาผู้วิจัยเห็นว่า การปล่อยให้สภาพการณ์ของการศึกษา คณะสงฆ์ ในด้านพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีอยู่ในภาวะที่ทรงและทรุดตัวเช่นนี้ จะทำให้คำสอนพุทธศาสนาไม่แพร่หลาย ทำให้ผลผลิตทางการศึกษาที่เป็นพระภิกษุสามเณรขาดคุณภาพที่ดีพอ ตลอดกระทั่งทำให้พุทธศาสนาเสื่อมสลายไปจากประเทศไทย จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า การบริหารการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีหลายสำนักในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 ประสบปัญหาดังกล่าวข้างต้นแล้ว ดังนั้นเพื่อให้การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีดำเนินไปด้วยดี บรรลู่วัตถุประสงค์และเกิดประโยชน์สูงสุดในการดำรงพุทธศาสนาไว้ จึงมีความจำเป็นต้องสำรวจสภาพปัญหาให้ชัดเจน และศึกษาแนวทางการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี เพื่อนำข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้ไปใช้ในการพัฒนาการศึกษาสงฆ์แผนกธรรมและแผนกบาลีให้ดีขึ้นต่อไป

³ พระราชวรมณี (ประยูร ญัตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529), หน้า 139-145.

⁴ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามั่งคณาจารย์, เรื่องสอบครั้งที่ 2 บาลีของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. 2548. (กรุงเทพฯ : อาหารการพิมพ์, 2548), หน้า 32.

⁵ พระราชวรมณี (ประยูร ญัตโต), การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 10-12.

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.2.2 เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาสภาพทั่วไป และแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.3.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.3.1.1 ประชากร ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ ผู้บริหารคณะสงฆ์ ผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติแผนกธรรมและแผนกบาลี ครูสอนนักธรรม ครูสอนบาลี และหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.3.1.2 กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการจำนวน 4 รูป/คน เจ้าคณะภาค 11 เจ้าคณะจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 รูป ผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 จำนวน 12 รูป ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 คน ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 คน ครูสอนนักธรรมและครูสอนบาลีจำนวน 12 รูป ได้มาโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง

1.3.2 ตัวแปรการวิจัย

1.3.2.1 ตัวแปรต้น ได้แก่ นักวิชาการ ผู้บริหารคณะสงฆ์ ผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติแผนกธรรมและแผนกบาลี ครูสอนนักธรรม ครูสอนบาลี และหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.3.2.2 ตัวแปรตาม ได้แก่ สภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี และแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

1.3.3 กรอบเนื้อหาที่ใช้ในการวิจัย

กรอบเนื้อหาที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ 2 หัวข้อ ได้แก่ การศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับ การดำเนินการของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ส่วนในด้านทฤษฎีที่ผู้วิจัยจะใช้เป็นกรอบ ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ทฤษฎีเชิงระบบ (System Theory) ได้แก่ 1) ด้านปัจจัยนำเข้า (Inputs) ประกอบด้วย อาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม บุคลากร ระบบบริหารจัดการ งบประมาณ และหลักสูตร 2) ด้านปัจจัยกระบวนการ (Process) ประกอบด้วย การเรียนการสอน และการประกันคุณภาพการศึกษา 3)

ด้านปัจจัยผลผลิต (Outputs) ได้แก่คุณภาพของผู้เรียน 4) ด้านปัจจัยผลกระทบ (Impacts) ได้แก่ความพึงพอใจของคณะสงฆ์และสังคม

1.3.4 ระยะเวลาในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระยะเวลาในการวิจัย 1 ปี คือตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2548 ถึงวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2549

1.4 ข้อจำกัดในการวิจัย

ในการวิจัยนี้มีข้อจำกัดดังนี้

1.4.1 ด้านการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ข้อมูลโดยมองภาพรวมของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เพราะทั้งสองสำนักเรียนมีบริบทโดยส่วนมากเป็นบริบทเดียวกัน

1.4.2 ด้านช่วงระยะเวลาของการเก็บข้อมูล เนื่องจากผู้วิจัยนอกจากการทำหน้าที่ตามภาระงานในฐานะอาจารย์ในมหาวิทยาลัยแล้วยังทำหน้าที่ในฐานะผู้บริหารอีกด้วย จึงทำให้ไม่สามารถศึกษาข้อมูลภาคสนามแบบมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องได้

1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัย

แนวทางพัฒนา ในงานวิจัยนี้ หมายถึง การศึกษาเพื่อหาวิธีทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น

สำนักเรียนพระปริยัติธรรม ในงานวิจัยนี้ หมายถึง สำนักศาสนศึกษาหรือสำนักเรียนคณะจังหวัด

สำนักศาสนศึกษา ในงานวิจัยนี้ หมายถึง สถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมหรือพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ตามที่มหาเถรสมาคมประกาศกำหนด

สำนักเรียน ในงานวิจัยนี้ หมายถึง สถานศึกษาที่จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมหรือพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ซึ่งเป็นสำนักเรียนคณะจังหวัด ตามที่มหาเถรสมาคมประกาศกำหนด

1.6 ประโยชน์ที่จะได้จากงานวิจัย

ประโยชน์ที่จะได้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่

1.6.1 ได้ทราบข้อมูลสภาพทั่วไปเกี่ยวกับ การดำเนินการของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

1.6.2 ได้ทราบแนวทางการพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

1.6.3 คณะสงฆ์ได้ข้อมูล เพื่อนำไปกำหนดนโยบายและแผนในการพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

1.5.4 รัฐได้ข้อมูลเพื่อนำไป กำหนดนโยบายและแผนในการพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กรอบในการศึกษาเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้ 1) แนวคิดทฤษฎีการบริหารการศึกษา 2) แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแนวพุทธ 3) แนวคิดจากนโยบายและกฎหมายของรัฐเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี 4) แนวคิดที่ได้จากนโยบายและกฎหมายของคณะสงฆ์ เกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี 5) สภาพทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย 6) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 7) เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดทฤษฎีการบริหารการศึกษา

เฟรดเดอริก ดับบลิว. เทย์เลอร์ (Frederick W. Taylor) ได้วางทฤษฎีการบริหารที่มีหลักเกณฑ์ หรือ บางครั้งเรียกว่า ทฤษฎีการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific Management) ไว้ 4 ประการ ดังนี้ “1) การคิดค้นและกำหนด ‘วิธีที่ดีที่สุด’ (one best way) สำหรับงานที่จะทำ แต่ละอย่าง 2) การคัดเลือกและพัฒนาคนงาน 3) การพิจารณาอย่างรอบคอบเกี่ยวกับวิธีทำงาน 4) การประสานร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้บริหารและคนงาน”⁶

เฮนรี ฟาโยล (Henri Fayol) ได้วางทฤษฎีการจัดการเชิงบริหาร (administrative management) ไว้ 14 ข้อ ดังนี้

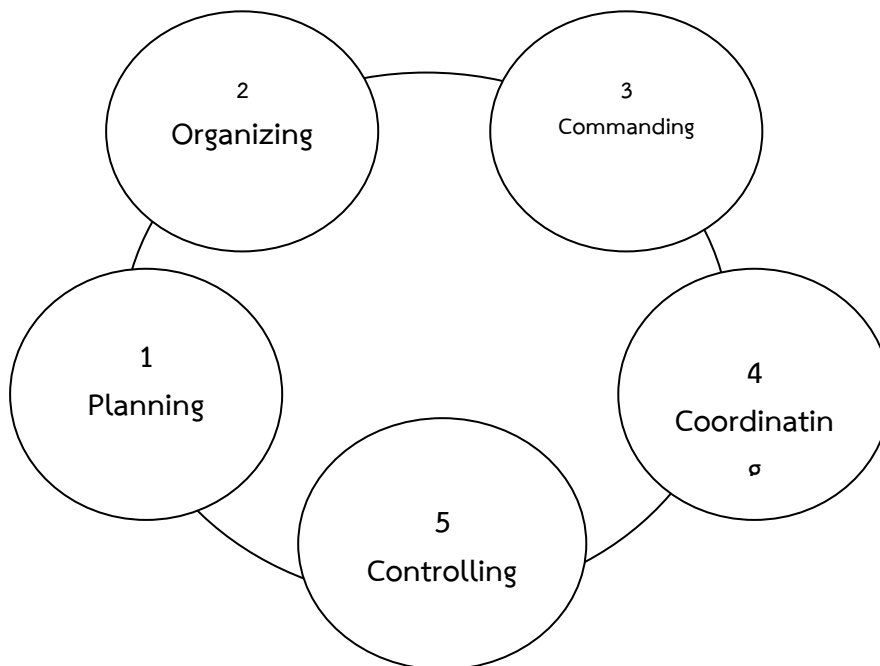
1) อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ (authority and responsibility) 2) การมีผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว (unity of command) 3) การมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน (unity of direction) 4) การดำรงไว้ซึ่งสายงาน (scalar chain) 5) การแบ่งงานกันทำ (division of work or specialization) 6) ระเบียบวินัย (discipline) 7) การถือประโยชน์ส่วนบุคคลเป็นรองจากประโยชน์ส่วนรวม (Subordination of individual to general interest) 8) การให้ผลประโยชน์ตอบแทน (remuneration) 9) การรวมอำนาจไว้ส่วนกลาง (centralization) 10) ความมีระเบียบเรียบร้อย (order) 11) ความเสมอภาค (equity) 12) ความมีเสถียรภาพของการทำงาน (stability of tenure) 13) ความคิดริเริ่ม (initiative) 14) ความสามัคคี (spirit de corps)⁷ กล่าวโดยสรุป ฟาโยล มุ่งชี้ให้เห็นถึงหลักการบริหาร ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญดังนี้ 1) การวางแผน ๖ (Planning) 2) การจัดหน่วยงาน (Organizing)

⁶ Frederick W. Taylor, อังโน ธงชัย สันติวงษ์, องค์การและการบริหาร, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, พ.ศ. 2539), หน้า 47-48.

⁷ Frederick W. Taylor, อังโน ธงชัย สันติวงษ์, องค์การและการบริหาร, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, พ.ศ. 2539), หน้า 51-53.

3) การบังคับบัญชา (Commanding) 4) การประสานงาน (Coordinating) 5) การควบคุม (Controlling)⁸ อาจเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงรูปแบบการบริหารเชิงจัดการ

ลูเธอร์ กุลิก และ ไลนอล อูวิก (Luther Gulick and Lyanall Urwick) ได้กล่าวถึงกระบวนการในการบริหาร โดยเสนอเป็นหลักการว่า

กระบวนการบริหารย่อประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ 7 ประการ โดยใช้ตัวอักษรต้นของแต่ละคำมาประกอบกันเรียกว่า “POSDCoRB” ซึ่งนิยมนำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารการศึกษาไว้ดังนี้ 1) Planning การวางแผนหรือกำหนดโครงการอย่างกว้าง ๆ ว่าจะทำอะไรโดยการวางแผนการบริหาร อาจเป็นแผนระยะสั้นหรือแผนระยะยาวก็ได้ ซึ่งรูปแบบของแผนควรประกอบด้วยวัตถุประสงค์ นโยบาย แนวปฏิบัติ และมาตรฐานของงาน การวางแผนจะต้องคำนึงถึงอยู่เสมอว่าจะทำอะไร ใช้อย่างไร จะใช้งบประมาณเท่าไร จะมอบให้ใครทำ จะกระทำที่ไหน และจะกระทำเมื่อใด 2) Organizing การจัดองค์การหรือจัดหน่วยงาน พร้อมทั้งกำหนดวัตถุประสงค์ กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละส่วนงาน ตลอดจนกำหนดสายงานควบคุมและบังคับบัญชา การจัดองค์การอาจแสดงในรูปของแผนภูมิองค์การ เพื่อให้เกิดการสื่อสารความเข้าใจในองค์การเกี่ยวกับอำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบ สายการบังคับบัญชา และการติดต่อสื่อสาร 3) Staffing การดำเนินการบริหารงานบุคคล ซึ่งเป็นกระบวนการของการสรรหาและคัดเลือกบุคคล ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเข้ามาสู่หน่วยงาน มีการปฐมนิเทศและมอบหมายงานให้ทั้งบุคลากรใหม่และบุคลากรเก่าอย่างเหมาะสม มีการบำรุงรักษา สนับสนุนการเลื่อนระดับ และการเลื่อนตำแหน่ง มีการฝึกอบรมและพัฒนาบุคลากร มีการพิจารณาความดีความชอบ และดูแลเรื่องสวัสดิการ 4) Directing การสั่งการเป็นการตัดสินใจของ

⁸ชาญชัย อาจินสมัจจาร, การบริหารการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ดีจำกัด มปท.), หน้า 11-12.

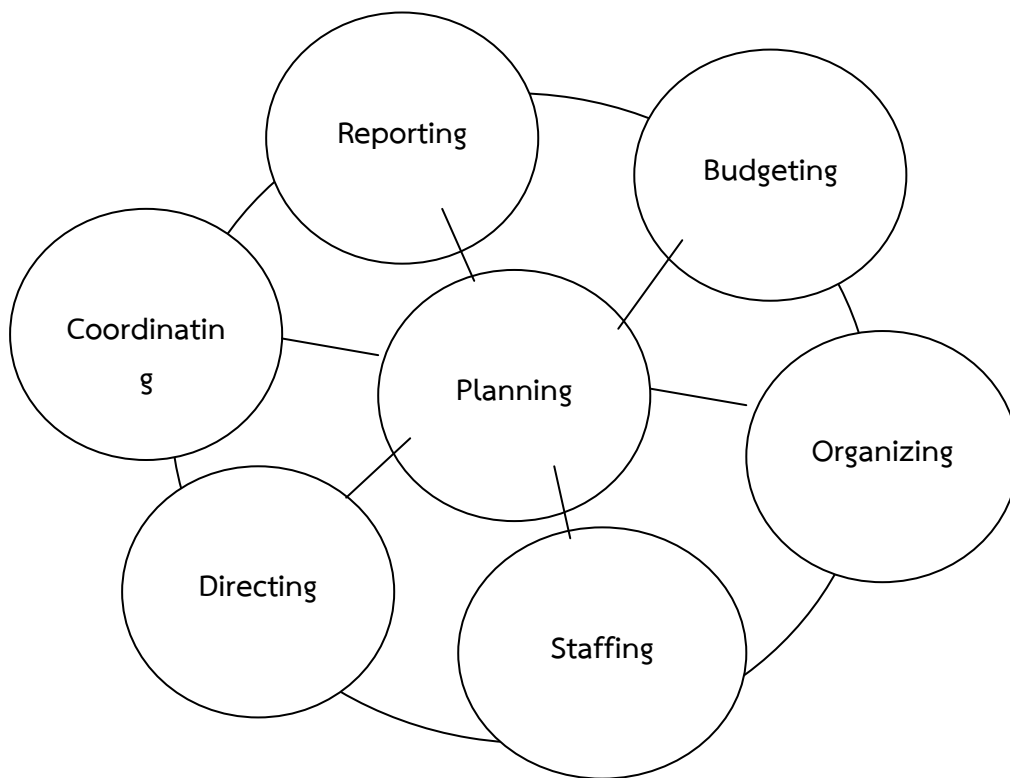
ผู้บริหาร ในการกำหนดให้ผู้ร่วมงานปฏิบัติงาน หรือดำเนินการในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ในการเลือกทางเดินขององค์การก็ได้

5) Coordinating การประสานงานระหว่างหน่วยงานหรือตำแหน่งที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการติดต่อ สื่อสารภายในองค์การ เพื่อให้การดำเนินงานขององค์การหรือหน่วยงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ราบรื่น และบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การ

6) Reporting การรายงานผลการปฏิบัติงานและการประชาสัมพันธ์ขององค์การ ในเรื่องการวางแผน การจัดองค์การ การบริหารงานบุคคล การสั่งการ การประสานงาน ทั้งนี้เพื่อเป็นการประเมินผลงานขององค์การ และประเมินผลการปฏิบัติงาน ของเพื่อนร่วมงาน และจะได้เป็นข้อมูลในการรายงานการปฏิบัติงานต่อผู้บังคับบัญชา และประชาสัมพันธ์ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทราบด้วย

7) Budgeting การบริหารงบประมาณทั้งในการจัดทำงบประมาณ ซึ่งเป็นการวางแผนล่วงหน้าในการขอเงินเพื่อจัดซื้อหรือจ้างหรือใช้จ่าย และการดำเนินการใช้เงิน เพื่อจัดซื้อหรือจ้างตามงบประมาณที่ได้รับนั้น⁹ อาจเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 2 แสดงกระบวนการบริหารแบบ “POSDCoRB”

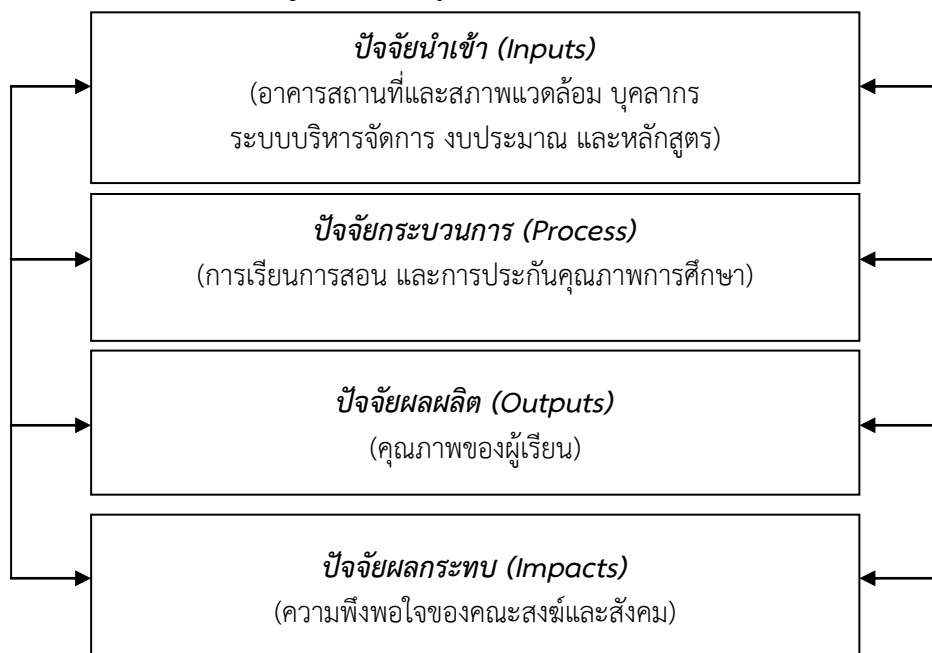
นักชีววิทยาและนักฟิสิกส์ ได้พัฒนาระบบการบริหารร่วมสมัยขึ้น เรียกว่า การบริหารตามทฤษฎีเชิงระบบ (System theory) โดยกล่าวถึงชุดขององค์ประกอบที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นเอกภาพเพื่อบ่งชี้จุดหมายองค์การร่วมกัน ดังนี้ 1) ปัจจัยป้อนเข้า (inputs) คือทรัพยากรต่าง ๆ เช่น คน วัสดุอุปกรณ์

⁹ Luther Gulick and Lyannall Urwick, อังโน, ศิริอร ชันธหัตต์, องค์การและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, พ.ศ. 2541), หน้า 44-47.

เงิน ข้อมูลสารสนเทศที่จำเป็นต่อการให้บริการ 2) กระบวนการเปลี่ยนแปลง (transformation processes) จากการใช้ศักยภาพทางการบริหารและเทคโนโลยีขององค์กร เพื่อเปลี่ยนปัจจัยป้อนเข้าให้เป็นปัจจัยป้อนออก 3) ปัจจัยป้อนออก (outputs) ประกอบด้วย ผลผลิต การให้บริการ หรือผลลัพธ์อื่น ๆ ที่องค์การผลิตขึ้น 4) ข้อมูลย้อนกลับ (feedback / impact) เกี่ยวกับผลลัพธ์และสถานะขององค์การที่เกี่ยวพันกับสภาพแวดล้อม¹⁰

จากแนวคิดทฤษฎีทางการบริหารการศึกษาที่กล่าวมา สามารถสรุปถึงลักษณะสำคัญในการบริหารการศึกษา เพื่อใช้เป็นกรอบในการวิจัยได้ว่า เป็นกิจกรรมความร่วมมือกันที่มีเป้าหมายเดียวกันของผู้เกี่ยวข้องผ่านกระบวนการวางแผน การจัดหน่วยงาน การบังคับบัญชา การประสานงาน และการควบคุม โดยคำนึงถึงขอบเขตการจัดการศึกษาทั้ง 4 ด้าน กล่าวคือ 1) ด้านปัจจัยนำเข้า (Inputs) ได้แก่อาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม บุคลากร ระบบบริหารจัดการ งบประมาณ และหลักสูตร 2) ด้านปัจจัยกระบวนการ (Process) ได้แก่การเรียนการสอน และการประกันคุณภาพการศึกษา 3) ด้านปัจจัยผลผลิต (Outputs) ได้แก่คุณภาพของผู้เรียน 4) ด้านปัจจัยผลกระทบ (Impacts) ได้แก่ความพึงพอใจของคณะสงฆ์และสังคม ซึ่งอาจเขียนเป็นแผนภูมิทฤษฎีเชิงระบบได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 3 แสดงรูปแบบทฤษฎีเชิงระบบ

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแนวพุทธ

2.2.1 แนวคิดการศึกษาแนวพุทธที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

¹⁰ วิโรจน์ สารรัตนะ, การบริหาร : หลักการ ทฤษฎี ประเด็นทางการศึกษาและบทวิเคราะห์องค์การทางการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิสุทธิ, พ.ศ. 2545), หน้า 24.

2.2.1.1 วัชชีปุตตสูตร สาระของวัชชีปุตตสูตร มีใจความสรุปได้ว่าภิกษุชื่อวัชชีบุตรเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี แล้วกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า สิกขาบท 150 สิกขาบท ที่ยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาได้หมด พระพุทธเจ้า จึงตรัสถามว่าเธอจักสามารถศึกษาในสิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ได้หรือไม่ ภิกษุวัชชีบุตรจึงกราบทูลรับแล้วปฏิบัติตามคำแนะนำของพระพุทธเจ้า ครั้นต่อมาเมื่อภิกษุวัชชีบุตรได้ศึกษาสิกขา 3 แล้วก็สามารถละราคะ โทสะ และโมหะได้ อันเป็นการทำให้ภิกษุวัชชีบุตรไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤตสิ่งเลวทรามอีก¹¹

2.2.1.2 ตติยสิกขาสสูตร สาระของตติยสิกขาสสูตร มีใจความสรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่ภิกษุที่มีศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่สมทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคง ทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติให้แจ้งสิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญา จึงเข้าถึง (ปรินิพพาน) ในปัจจุบันหรือเมื่อละสังโยชน์เบื้องต้น 5 ประการ อันเป็นเหตุให้เข้าถึง อันตรารปรินิพพายีบ้าง อุปหัจจปรินิพพายีบ้าง อสังขารปรินิพพายีบ้าง สสังขารปรินิพพายีบ้าง อุทังโสโต อกนิภฐคามิบ้าง เมื่อละสังโยชน์ 3 ประการได้และทำให้ราคะ โทสะ โมหะเบาบางจึงเป็น สกทาคามี เมื่อละสังโยชน์ 3 ประการได้ จึงเป็นเอกพีชีโสดาบันบ้าง เป็นโกลังโกลโสดาบันบ้าง เป็น สัตตักขัตตูปรมโสดาบันบ้าง¹²

2.2.1.3 ทุตติยสิกขัตตยสูตร สาระของทุตติยสิกขัตตยสูตร มีใจความสรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับสิกขา 3 ประการ ในลักษณะปุจฉาและวิสัชนาด้วยพระองค์เองว่า สิกขาบท 3 ประการ อะไรบ้าง คือ 1) อธิศีลสิกขา 2) อธิจิตตสิกขา 3) อธิปัญญาสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ฯลฯ สมทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อธิศีลสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังตจากามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุ จตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติขึ้น ไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา¹³

จากแนวคิดการศึกษาแนวพุทธที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่ยกมากล่าวอ้างทั้ง 3 สูตร สรุปได้ว่าภิกษุในพระพุทธศาสนามีหน้าที่ในการศึกษา 3 ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา

2.2.2 แนวคิดการศึกษาแนวพุทธที่ปรากฏในอรรถกถา

ในอรรถกถาธรรมบท ภาค 1 แสดงนัยถึงฐานะ หรือหน้าที่ของผู้ที่บวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาไว้ว่า “คนถุรุ วิปัสสนาธุระนติ เทเวเว ฐรานิ ภิกขุติ ฯเปฯ อตตโน ปญญานุรูปเน เอกัง วา เทเว วา นิกายเ สกลัง วา ปน เตปิฎกั พุทฺทวจนัน อุกคณหิตวา ตสส ธารณัง กถนัง วาจนนติ อิหิ คนถุรึ นาม ฯ สลลหุกวุตติโน ปน ปนตเสนาสนาภิตตสส อตตภาเว ขยวยั ปญฺฐเปตวา สาทจจกิริยาว เสน วิปสสนัน วทเขตฺตวา อรหตตคฺคหณนติ อิหิ วิปสสนาธุรึ นาม ฯ” มีใจความแปลเป็นไทยได้ว่า “พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุ ฐานะมี 2 อย่าง คือ คันถุระ 1 วิปัสสนาธุระ 1 เท่านั้น ฯเปฯ ฐานะนี้ คือ การ

¹¹ อ.ต.ก. (ไทย) 20/85/310-311.

¹² อ.ต.ก. (ไทย) 20/91/319-320.

¹³ อ.ต.ก. (ไทย) 20/91/319-320.

เรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้ว ทรงไว้ กล่าวบอกพุทธวจนะนั้น ชื่อว่าคัมภีระฯ ส่วนการเริ่มตั้งความสันและความเสื่อมไว้ใน อรรถภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญ ด้วยอำนาจแห่งการทำการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรรถของภิกษุผู้มีความ ประพฤติแคล้วคล่องยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงบ ชื่อว่า วิปัสสนาธุระ ฯ¹⁴

จากแนวคิดการศึกษาแนวพุทธที่ปรากฏในอรรถกถา สรุปได้ว่าภิกษุในพระพุทธศาสนา มีภาระหน้าที่ใน การศึกษาทั้งด้านคัมภีระ คือการศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรวจนะและวิปัสสนาธุระคือการเจริญ วิปัสสนา

2.2.3 แนวคิดการศึกษาแนวพุทธตามทัศนะของนักวิชาการ

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาแนวพุทธซึ่งสามารถสรุปได้ว่า

การศึกษามีจุดมุ่งหมาย เพื่อทำลายสัญชาตญาณอย่างสัตว์โดยอาศัยการฝึกซึ่งแยกได้เป็น สองฝ่ายคือ ฝ่ายที่จะต้องละ หมายถึงการข่มขี้เกิเลสหรือความรู้สึกลึกของสัญชาตญาณอย่างสัตว์ และ ฝ่ายที่จะต้องพัฒนาด้านความดีงามความถูกต้องที่จะเป็นบรมธรรมต่อไปข้างหน้า พร้อมกันไป ใน ขณะเดียวกัน¹⁵

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความหมายของการศึกษาไว้ว่า

การศึกษาเป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต ถ้าเป็นบาลีก็คือ สิกขา เรียกได้ว่าเป็นคำเดียวกันสิกขา คือ การศึกษาในหลักพระพุทธศาสนา และสิกขานั้นมี 3 อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หลักสิกขานี้ ครอบคลุมการปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา สิกขาเป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติ เมื่อหลักปฏิบัติธรรม ทั้งหมดอยู่ในหลักสิกขา ก็กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักธรรมแห่งการศึกษา เรื่องของ การศึกษาเป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น การพัฒนาตนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นแหละ เป็นเนื้อ เป็นตัวเป็นความหมายที่แท้ของการศึกษา การศึกษานั้นเป็นทั้งตัวการพัฒนาและเป็นเครื่องมือสำหรับ พัฒนา คือเป็นการพัฒนาคนขึ้นไป โดยพัฒนาตัวคนทั้งคนหรือชีวิตทั้งชีวิต ตัวการพัฒนานั้นคือ การศึกษา เมื่อผู้เรียนมีการศึกษาอย่างนี้แล้วก็จะเอาคุณสมบัติที่ตัวมี ซึ่งเกิดจากการศึกษานี้ไปเป็น เครื่องมือในการดำเนินชีวิต และสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ การศึกษาก็เลยกลายเป็นเครื่องมือการพัฒนา¹⁶

พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเป้าหมายของการศึกษาไว้ว่า

เราจะต้องเห็นตรงกันก่อนว่า คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา นั่นคือ คนเป็นตัวตั้งของการพัฒนา ทั้งหลาย คนที่ได้รับการพัฒนาดีแล้ว จะบรรลุถึงสภาวะที่เรียกว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์ เมื่อคนชนิด นั้นไปอยู่จุดใดของสังคม เขาก็มีส่วนให้จุดนั้นพัฒนาไปด้วย กล่าวคือมนุษย์ที่สมบูรณ์จะช่วยพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา และวัฒนธรรมต่อไป¹⁷

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ให้ทัศนะเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการศึกษาแบบพุทธไว้ว่า

¹⁴ ธรรมปฎิฐกถา ปฐโม ภาค.

¹⁵ พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, 2527), หน้า 40-42.

¹⁶ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2532), หน้า 70-71.

¹⁷ พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต), ทิศทางการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 18.

การพัฒนาที่รอบด้านครอบคลุมนั้นนักการศึกษาปัจจุบันว่ามี 4 อย่าง ซึ่งตรงพอดีกับใน พระพุทธศาสนา เรียกว่า การพัฒนา 4 ด้าน คือ 1) พัฒนากายแยกได้เป็นหลายอย่าง อย่างง่ายที่สุด คือ พัฒนาร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดี หายโรค หายภัย แต่พุทธศาสนายังพูดต่อไปอีกถึงการพัฒนากายในความหมายว่า เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้องตั้งตาม ตัวการพัฒนากาย เรียกว่ากายภาวนา ถ้าเป็นคนก็เรียกว่า ภาวิตกาย แปลว่าคนที่พัฒนากายแล้ว 2) พัฒนาศีล คือการพัฒนาการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดีมีระเบียบวินัย อยู่ในกฎเกณฑ์กติกา มีชีวิตที่ เกื้อกูลเป็นประโยชน์ และมีอาชีพที่ถูกต้องโดยประกอบสัมมาชีพ พัฒนาศีลนี้ปัจจุบันเรียกว่า การพัฒนาทางสังคม ทางพระเรียกเป็นทางศัพท์ว่า ศีลภาวนา ถ้าเป็นคนได้พัฒนาศีลแล้วก็เรียกว่า ภาวิตศีล 3) พัฒนาจิต เป็นการฝึกอบรมเสริมสร้างจิตใจ ให้พร้อม สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติทั้ง 3 คือ (1) คุณภาพจิต ได้แก่ พวกคุณธรรมต่าง ๆ คือ เสริมสร้างจิตใจให้ตั้งงาม (2) สมรรถภาพจิตหรือ ความสามารถของจิต คือความมีสติ มีวิริยะ ความเพียรพยายามสู้งาน มีขันติ ความอดทนและ ทนทาน (3) สภาพจิต คือมีจิตที่มีสุขภาพดี มีจิตใจเป็นสุข สดชื่น เบิกบาน ร่าเริง ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส การพัฒนาจิตนี้ถ้าเรียกสั้น ๆ ก็เรียกว่า จิตตภาวนา ถ้าเป็นคนที่มีฝึกอบรมจิตแล้ว พัฒนาจิต แล้วก็เรียกว่าเป็น ภาวิตจิต 4) พัฒนาปัญญาแบ่งได้ดังนี้ ปัญญา ชั้นแรก คือปัญญาที่เป็น ความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ ต่อจากนั้น ลึกซึ้ง ลงไปอีกคือการรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้อง ตาม ความเป็นจริง ไม่เบียดเบียนหรือ เอนเอียงด้วยอคติ เหนือจากการรับรู้ชั้น นั้น ยังมีขั้นต่อไปอีกคือการคิด การวินิจฉัย ซึ่งหมายถึงการคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ ปัญญาอีกชั้นหนึ่ง คือ ปัญญาที่ รู้เข้าใจถึงสาระแห่งความเป็นไปของโลกและชีวิต รู้ทางเสื่อม ทางเจริญและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้ วิธีแก้ไขปัญหา และสร้างสรรค์ความสำเร็จ ที่ทำให้พัฒนาตน พัฒนาชีวิตและสังคมให้เจริญตั้งงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ชั้นสุดท้ายได้แก่ ปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมดาของสังขาร คือโลกและชีวิต เข้าถึงความเจริญแท้ของการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ทำให้คลายความยึดติดถือมั่นโดยวางใจได้ถูกต้องต่อสิ่ง ทั้งหลาย แยกจิตใจออกมาเป็นอิสระได้ เลิกเอาความอยากของตนเป็นตัวกำหนด เปลี่ยนมาเป็นอยู่ และทำการด้วยปัญญา เป็นขั้นที่จิตใจเข้าถึงอิสระภาพ หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ การพัฒนา ทาง เรียกว่า ปัญญาภาวนา ถ้าเป็นคนก็เรียกว่าภาวิตปัญญา คือเป็นคนที่ได้ฝึกอบรม พัฒนาปัญญาแล้วก็จบการพัฒนา 4 ด้าน ซึ่งถือว่าครบถ้วนสำหรับชีวิต¹⁸

จากแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับ การศึกษาแนวพุทธที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในอรรถกถาและตามทัศนะ ของนักวิชาการ สามารถสรุปได้ว่าการศึกษาคือกระบวนการฝึกด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้าน ปัญญา ซึ่งเรียกว่าไตรสิกขา ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนากาย สังคม จิตใจและปัญญา เพื่อให้เข้าถึงอิสระภาพคือนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาใน พระพุทธศาสนา

2.3 นโยบายและกฎหมายของรัฐเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและ แผนกบาลี

¹⁸ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2536), หน้า 95- 105.

มาตรา 43 วรรคแรก แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 กล่าวว่าไว้ว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย”¹⁹

มาตรา 50 วรรคแรก แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 กล่าวว่าไว้ว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิเสรีภาพในการประกอบกิจการหรือประกอบอาชีพและการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม”²⁰

มาตรา 10 วรรคแรก แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กล่าวว่าไว้ว่า “การจัดการศึกษา ต้องจัดให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกัน ในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย”²¹

มาตรา 12 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กล่าวว่าไว้ว่า “นอกเหนือจากรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่นมีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง”²²

มาตรา 14 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กล่าวว่าไว้ว่า

บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ซึ่งสนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานมีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ตามสมควรแก่กรณีดังต่อไปนี้... (2) เงินอุดหนุนจากรัฐ สำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กฎหมายกำหนด²³

มาตรา 47 วรรคแรก แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กล่าวว่าไว้ว่า “ให้มีระบบการประกันคุณภาพการศึกษา เพื่อพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับ ประกอบด้วย ระบบการประกันคุณภาพภายใน และระบบการประกันคุณภาพภายนอก...”²⁴

มาตรา 48 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กล่าวว่าไว้ว่า ให้หน่วยงานต้นสังกัดและสถานศึกษา จัดให้มีระบบการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา และให้ถือว่าการประกันคุณภาพภายใน เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบริหารการศึกษาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยมีการจัดทำรายงานประจำปีเสนอต่อหน่วยงานต้นสังกัด หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและเปิดเผยต่อสาธารณชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา และเพื่อรองรับการประกันคุณภาพภายนอก²⁵

มาตรา 5 วรรคสอง แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 กล่าวว่าไว้ว่า

¹⁹ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2540), หน้า 13.

²⁰ อ้างแล้ว, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, หน้า 16.

²¹ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542, หน้า 4.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

กระทรวงมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับ การส่งเสริมและกำกับดูแลการศึกษาทุกระดับและทุกประเภท กำหนดนโยบาย แผน และมาตรฐานการศึกษา สนับสนุนทรัพยากรเพื่อการศึกษา ส่งเสริมและประสานงานการศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และการกีฬา เพื่อการศึกษา รวมทั้งการติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการจัดการศึกษาและราชการอื่นตามที่มีกฎหมายกำหนด ให้เป็นไปตามอำนาจหน้าที่ของกระทรวงหรือส่วนราชการที่สังกัดกระทรวง²⁶

มาตรา 6 วรรคสอง แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 กล่าวไว้ว่า “การบริหารและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้ยึดเขตพื้นที่การศึกษา โดยคำนึงถึงปริมาณ สถานศึกษา จำนวนประชากร วัฒนธรรม และความเหมาะสมด้านอื่นด้วย เว้นแต่การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามกฎหมาย ว่าด้วยการอาชีวศึกษา” และ วรรค สิบเอ็ด กล่าวไว้ว่า “ให้มีคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และสถานศึกษาระดับอุดมศึกษา ระดับต่ำกว่าปริญญา และสถานศึกษาอาชีวศึกษาของแต่ละสถานศึกษา เพื่อทำหน้าที่กำกับ และส่งเสริมสนับสนุน กิจการของสถานศึกษาประกอบด้วย ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนครู ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่าของสถานศึกษา ผู้แทนพระภิกษุสงฆ์ และหรือผู้แทน องค์กรศาสนาอื่นในพื้นที่ และผู้ทรงคุณวุฒิ”²⁷

ประกาศกฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548 มี ข้อความที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

ข้อ 3 (2) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม และการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ที่ได้ จัดให้แก่พระภิกษุและสามเณร ซึ่งมีพื้นความรู้ไม่ต่ำกว่าระดับประถมศึกษาปีที่หกหรือเทียบเท่า และได้ศึกษาวิชาสามัญเพิ่มตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กำหนด โดยคำแนะนำ ของมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่แบ่งเป็น ระดับดังต่อไปนี้ (ก) การศึกษา พระปริยัติธรรม แผนกธรรม เป็นการศึกษาในระดับ มัธยมศึกษาตอนต้น (ข) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ชั้นเปรียญธรรม 3 ประโยค เป็น การศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ข้อ 4 ให้โรงเรียนสำนักศาสนศึกษา และสำนักเรียน ได้รับการสนับสนุนในด้านวิชาการและเงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษา ข้อ 5 ให้ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และสำนักงาน เขตพื้นที่การศึกษาที่โรงเรียน สำนักศาสนศึกษา หรือสำนักเรียนตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ ส่งเสริม สนับสนุน และให้ข้อเสนอแนะการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พระปริยัติ ธรรม แผนกธรรม และพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ข้อ 6 ให้มีคณะกรรมการโรงเรียน คณะกรรมการสำนัก ศาสนศึกษา และคณะกรรมการสำนักเรียน แล้วแต่กรณี ให้สอดคล้องกับ นโยบายการจัดการศึกษา ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานและมหาเถรสมาคม รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนระบบประกันคุณภาพภายใน เพื่อพัฒนาคุณภาพและมาตรฐาน การศึกษา องค์กรประกอบ จำนวน คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการได้มา วาระการดำรงตำแหน่งและ การพ้นจากตำแหน่ง ตลอดจนการประชุม และการดำเนินงานของคณะกรรมการโรงเรียน

²⁶ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545. หน้า 2.

²⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้า 3-4.

คณะกรรมการสำนักศาสนศึกษา และคณะกรรมการสำนักเรียน ให้เป็นไปตามระเบียบที่มหาเถรสมาคมกำหนด²⁸

ข้อ 2 (7) แห่งกฎกระทรวง แบ่งส่วนราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2549 ได้กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาไว้ว่า “ทำนุบำรุงพุทธศาสนศึกษา เพื่อพัฒนาความรู้คู่คุณธรรม”²⁹

ข้อ 4 ก. (2) แห่งกฎกระทรวง แบ่งส่วนราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2549 กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของกองพุทธศาสนศึกษาไว้ดังนี้

(ก) ประสานและดำเนินการเกี่ยวกับการควบคุม ดูแล จัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา การจัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา และรับผิดชอบงานการศึกษาของคณะสงฆ์ การศึกษาสงเคราะห์ และการศึกษาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศาสนา (ข) ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดทำสื่อการเรียนการสอนด้านศาสนา วิเคราะห์ทางวิชาการต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เป็นแหล่งความรู้ที่เป็นระบบและอ้างอิงได้ (ค) สนับสนุนการพัฒนาบุคลากรในสถานศึกษาทุกระดับ รวมทั้งการนิเทศ ติดตามและประเมินผลการศึกษาทุกประเภท (ง) ปฏิบัติงานร่วมกับ หรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย³⁰

ข้อ 4 ข. แห่งกฎกระทรวง แบ่งส่วนราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2549 กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดไว้ดังนี้

(ก) ศึกษา วิเคราะห์ และรายงานข้อมูลสารสนเทศด้านพระพุทธศาสนา เพื่อกำหนดนโยบายในระดับจังหวัด รวมทั้งเสนอแนะแนวทางแก้ไข (ข) ติดตามและประเมินผลการดำเนินงานตามนโยบาย แผนงาน โครงการของหน่วยงาน ในความดูแลของสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด รวมทั้งรายงานผลการดำเนินงานปัญหา และอุปสรรคให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทราบ (ค) ส่งเสริม ดูแล รักษา และทำนุบำรุงศาสนสถานและศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งดูแล รักษา และจัดการวัดร้างและศาสนสมบัติกลางในจังหวัด (ง) ส่งเสริมและสนับสนุนให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ และแหล่งภูมิปัญญาของชุมชน รวมทั้งส่งเสริมให้มีศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของจังหวัด (จ) ส่งเสริม สนับสนุน และประสานงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและด้านพุทธศาสนศึกษา รวมทั้งดูแลและควบคุมมาตรฐานคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษา ในสังกัดภายในจังหวัดให้ผู้เรียนมีความรู้คู่คุณธรรม และพัฒนาบุคลากรทางพระพุทธศาสนา (ฉ) รับสนองงาน ประสานงาน และสนับสนุนกิจการและการบริหาร การปกครองคณะสงฆ์ ตลอดจนการดำเนินการตามนโยบาย และมาตรการในการคุ้มครองพระพุทธศาสนา (ช) ส่งเสริมและประสานการดำเนินงาน ในการปฏิบัติศาสนพิธี และกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา (ซ) ปฏิบัติงานตามกฎหมายในความรับผิดชอบของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของผู้ว่าราชการจังหวัดหรือตามที่

²⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, กฎกระทรวงว่าด้วยลัทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548. หน้า 1-2.

²⁹ สถาบันส่งเสริมและพัฒนาการพระศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2547), หน้า 102-103.

³⁰ สถาบันส่งเสริมและพัฒนาการพระศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2547), หน้า 103-104.

ได้รับมอบหมาย (ณ) ปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง หรือที่ได้รับมอบหมาย³¹

มาตรา 42 แห่งพระราชกฤษฎีกา แก้ไขบทบัญญัติให้สอดคล้องกับการโอนอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 มีข้อความว่า ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ให้แก้ไขคำว่า

“กระทรวงศึกษาธิการ” และ “กรมการศาสนา” เป็น “สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ” คำว่า “รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ” เป็น “นายกรัฐมนตรี” และคำว่า “อธิบดีกรมการศาสนา” เป็น “ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ”³²

จากนโยบายและกฎหมายของรัฐที่ยกมากล่าวอ้าง สามารถสรุปได้ว่ารัฐมีนโยบายและกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

2.4 นโยบายและกฎหมายของคณะสงฆ์ที่เกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

มาตรา 15 ตรี (3) แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาไว้ว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์”³³

ข้อ 7 (2) แห่งกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 23 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของเจ้าคณะใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาไว้ว่า “ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี”³⁴

ข้อ 10 (2) แห่งกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 23 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของเจ้าคณะภาคที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาไว้ว่า “ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี”³⁵

ข้อ 14 (2) แห่งกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 23 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาไว้ว่า “ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี”³⁶

³¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 105.

³² พระราชกฤษฎีกาแก้ไขบทบัญญัติให้สอดคล้องกับการโอนอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545. หน้า 1.

³³ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. หน้า 7.

³⁴ กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 23 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์. หน้า 3.

³⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้า 4.

³⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้า 5.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้กำหนดหน้าที่และอำนาจของ เจ้าอาวาสไว้ดังต่อไปนี้ มาตรา 37 เจ้าอาวาสมีหน้าที่ดังนี้

(1) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติวัดให้เป็นไปด้วยดี (2) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม (3) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัย แก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ (4) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล มาตรา 38 เจ้าอาวาสมีอำนาจดังนี้ (1) ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด (2) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด (3) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัดหรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม³⁷

หมวดที่ 2 แห่งระเบียบกรมการศาสนา ว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม บาลี พ.ศ. 2537 ได้กล่าวถึงการบริหารไว้ดังต่อไปนี้

ข้อ 13 ให้มีคณะกรรมการกลาง ประกอบด้วย ผู้แทนแม่กองธรรมสนามหลวง ผู้แทนแม่กองบาลีสนามหลวงเป็นที่ปรึกษา อธิการบดีกรมการศาสนาเป็นประธาน ผู้อำนวยการกองศาสนศึกษาเป็นรองประธาน ผู้อำนวยการสำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม ผู้อำนวยการกองพุทธศาสนสถาน ผู้อำนวยการกองแผนงาน หัวหน้าฝ่ายวิชาการ หัวหน้าฝ่ายนโยบายและแผน เป็นกรรมการ หัวหน้าฝ่ายบริหาร การศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นกรรมการและเลขานุการ ข้อ 14. ให้คณะกรรมการกลาง มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้ 14.1 พิจารณากำหนดนโยบาย 14.2 พิจารณากำหนดหลักเกณฑ์การจัดสรรเงินอุดหนุน 14.3 ดูแลตรวจสอบและให้คำแนะนำส่งเสริมการจัดการศึกษา 14.4 แต่งตั้งคณะอนุกรรมการปฏิบัติหน้าที่ตามที่คณะกรรมการกลางมอบหมาย ข้อ 15. ให้มีคณะกรรมการจังหวัด ประกอบด้วย เจ้าคณะจังหวัดเจ้าสังกัด เป็นประธาน ศึกษาธิการจังหวัดเป็นรองประธาน เจ้าคณะอำเภอและศึกษาธิการอำเภอทุกอำเภอ หัวหน้าศูนย์ครูพระปริยัตินิตเทศก์เป็นกรรมการ เลขานุการเจ้าคณะจังหวัดเป็นกรรมการและเลขานุการ หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมการศาสนาและวัฒนธรรม เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ ข้อ 16. คณะกรรมการจังหวัด มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้ 16.1 พิจารณาจัดสรรเงินอุดหนุน 16.2 พิจารณาวินิจฉัยคำร้องทุกข์ ปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติตามระเบียบนี้ 16.3 ดูแลตรวจสอบและให้คำแนะนำส่งเสริมการศึกษา³⁸

คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง ให้ภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย พ.ศ. 2528 มีข้อสำคัญที่เกี่ยวข้องกับนโยบายการจัดการศึกษาดังต่อไปนี้

ข้อ 4 พระภิกษุมีพรรษายังไม่ถึง 5 และสามเณรรูปใด ที่ยังไม่มีวิทย์ฐานะเป็นนักธรรมชั้นใดชั้นหนึ่ง ให้เจ้าอาวาสกวาดชั้นให้เรียนพระธรรมวินัย หรือเข้ารับการอบรมพระธรรมวินัยทุกรูป ถ้าภิกษุสามเณรรูปใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตาม ชื่อว่าไม่ตั้งอยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสหรือประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาสมีความ ผิดตามมาตรา 38 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 อนึ่ง ถ้าเจ้าอาวาสรูปใดไม่กวาดชั้นภิกษุสามเณรในวัดของตน ย่อมมีความผิดฐานละเลยต่อหน้าที่ข้อ 5 ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสและ

³⁷ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. หน้า 15.

³⁸ ระเบียบกรมการศาสนา ว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม บาลี พ.ศ. 2537 หน้า 5.

เจ้าคณะสังฆัตถุระดับจนถึงระดับจังหวัด ร่วมกันจัดการโดยความอำนวยการของเจ้าคณะภาคเจ้าสังฆัตถุ จัดให้มีการเล่าเรียนหรือการอบรมพระธรรมวินัย ในเขตตำบลทางปกครองคณะสงฆ์นั้น ๆ ในรูปแบบ ดังนี้ ก. วัดใดในเขตตำบลนั้น พอจะจัดตั้งเป็นโรงเรียนนักธรรมได้ ก็ให้จัดขึ้นและให้ภิกษุสามเณรในวัดอื่นมาร่วมเรียนด้วย ข. ถ้าภิกษุสามเณรในเขตตำบลนั้นไม่สามารถจะร่วมเรียนได้ เพราะมีเหตุขัดข้องหลายประการก็ดี วัดแต่ละวัดในเขตตำบลนั้นไม่อาจตั้งโรงเรียนนักธรรมได้ก็ดี ต้องจัดให้มีการอบรมพระธรรมวินัยอนุโลมตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี ข้อ 6 การอบรมพระธรรมวินัยตามที่กล่าวไว้ใน ข้อ 5 ข. ให้ดำเนินการดังนี้ ก. วัดใดอันท่านเจ้าอาวาสให้ความรับรองว่าจะให้มีการอบรมพระธรรมวินัยให้แก่พระภิกษุสามเณรในเขตเข้าพรรษา โดยเจ้าอาวาสจะเป็นผู้อบรมเอง หรือจะมอบหมายให้พระภิกษุอื่นอบรมแทน ให้ถือว่าวัดนั้นมีการอบรมพระธรรมวินัยแล้ว หากภิกษุสามเณรในวัดอื่นจะมาร่วมรับการอบรมด้วยก็ได้ โดยความเห็นชอบของเจ้าอาวาสวัดนั้น ข. ในเขตตำบลทางปกครองคณะสงฆ์ใด ไม่อาจตั้งโรงเรียนนักธรรม หรือจัดให้มีการอบรมเฉพาะวัดได้ ให้เจ้าอาวาสวัดในเขตตำบลนั้น พร้อมด้วยเจ้าคณะเจ้าสังฆัตถุระดับจังหวัด จัดให้มีการอบรมพระธรรมวินัยเฉพาะกิจขึ้นในเขตเข้าพรรษา โดยจัดรวมภิกษุสามเณรในวัดนั้น ๆ ให้เข้ารับการอบรมร่วมกัน ณ วัดใดวัดหนึ่งที่เห็นสมควร และต้องมีจำนวนรวมกันแล้วไม่ต่ำกว่า 15 รูป ในการอบรมนั้น ให้อบรมในวันโกน วันพระ หรือวันธรรมสวนะเว้นวันปาฏิโมกข์ วันละ 3 ชั่วโมง ให้เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล และ เจ้าคณะอำเภอร่วมกันจัดให้มีผู้ให้การอบรมพระธรรมวินัยอนุโลม ตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี³⁹

จากนโยบายและกฎหมายของคณะสงฆ์ที่ยกมากล่าวอ้าง สามารถสรุปได้ว่า คณะสงฆ์มีนโยบายและกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

2.5 สภาพทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย

สภาพทั่วไปเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย มีประเด็นหลักที่ควรนำมากล่าว 2 ประเด็น คือ แนวการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทยในอดีต และแนวการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ดังนี้

2.5.1 แนวการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ของคณะสงฆ์ไทยในอดีต

กระทรวงศึกษาธิการ ได้รวบรวมการศึกษาพระพุทธศาสนาด้านบาลีและนักธรรม ซึ่งพอสรุปได้ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ในประเทศไทย สมัยลานนาและสุโขทัย (พ.ศ.1800-1893) เป็นการศึกษาจากพระไตรปิฎกโดยแยกออกเป็นตอน ๆ กล่าวคือ เบื้องต้นให้ศึกษาพระสูตรตันตปิฎก เมื่อเรียนจบพระสูตรแล้วให้ศึกษาพระวินัยปิฎกต่อไป เมื่อศึกษาพระวินัยปิฎกจบแล้ว ก็ให้ศึกษาพระอภิธรรมปิฎก ด้านหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในสมัยนี้ไม่ปรากฏชัดเจนแต่คงได้แก่ภาษาบาลี พระไตรปิฎกและศิลปะศาสตร์ต่าง ๆ สำหรับครูผู้สอนก็คงเป็นพระมหาเถรพระมหาคหบดีและราชบัณฑิตผู้คงแก่เรียนนั่นเอง สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1891-2110) สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงฟื้นฟูการศึกษาพระปริยัติธรรมเพิ่มขึ้น และได้จัดให้มีการสอบไล่ ซึ่งถือว่า

³⁹ คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง ให้ภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย พ.ศ. 2528. หน้า 1.

เป็นปฐมเหตุให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมเกิดขึ้นในประเทศไทยเป็นครั้งแรก ด้านหลักสูตรมีการกำหนดให้เรียนพระสูตรตันตปิฎกจำนวน 21,000 พระธรรมชั้น พระวินัยปิฎกจำนวน 21,000 พระธรรมชั้น และพระอภิธรรมปิฎกจำนวน 42,000 พระธรรมชั้น และได้แบ่งชั้นเรียนออกเป็น 3 ชั้น หรือ 3 ประโยค ได้แก่ บาเรียนตรี ต้องแปลจบพระสูตร บาเรียนโท ต้องแปลจบพระสูตรและพระวินัย บาเรียนเอก ต้องแปลจบพระสูตรพระวินัยและพระอภิธรรม โดยที่ผู้เรียนจบบาเรียนตรี-โท-เอก เรียกว่ามหาบาเรียนบาลี ซึ่งใช้อักษรย่อว่า บ.บ. สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2311-2324) การศึกษาพระปริยัติธรรมยังคงเป็นแบบเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคแรก (รัชกาลที่ 1-4 พ.ศ. 2325-2413) มีประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ดังนี้ ในช่วงรัชกาลที่ 2 ได้มีการปฏิรูปการเรียนการสอนไล่พระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ โดยแบ่งเป็นประโยค 1 ถึงประโยค 9 และจัดหลักสูตรให้กว้างออกไปเป็น 9 ชั้น โดยอาศัยหลัก 2 ประการคือ 1) พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยองค์ 9 ประการคือ สุตตะ เคยยะ เวैयाกรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อฎุทธรม เวทลละ 2) พระธรรมคำสั่งสอนนั้น มีผลที่จะพึงได้รับ 9 ประการ คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคใหม่ (รัชกาลที่ 5-7) มีประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นคือ ในช่วงรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ. 2455 การสอบพระปริยัติธรรมมีการเปลี่ยนแปลงมาสอบด้วยวิธีเขียนในประโยค 1 และประโยค 2 ในช่วงรัชกาลที่ 6 ได้มีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมขึ้น โดยมีหลักสูตรคือนวโกวิท พุทธศาสนสุภาษิตและ พุทธานุพุทธประวัติ และแบ่งเป็นชื่อเรียกว่า “นักธรรม” สำหรับพระภิกษุสามเณร เรียกชื่อว่า “ธรรมศึกษา” สำหรับฆราวาสชายหญิง ทั้งนี้ได้อ่านภรรมนั้นต่าง ๆ มาเป็นบูรพภาคของเปรียญ กล่าวคือนักธรรมชั้นตรี เป็นบูรพภาคของเปรียญตรีคือประโยค 1-2-3 นักธรรมชั้นโท เป็นบูรพภาคของเปรียญโทคือประโยค 4-5-6 และนักธรรมชั้นเอก เป็นบูรพภาคของเปรียญเอกคือ ประโยค 7-8-9 รวมเรียกว่า “เปรียญธรรม” ใช้อักษรย่อว่า “ป.ธ.”⁴⁰ ครั้นถึงปี พ.ศ. 2459 จึงกำหนดให้สอบด้วยวิธีเขียนทุกประโยค ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ช่วงปี พ.ศ. 2472 มีการอนุญาตให้ครูคฤหัสถ์ เข้าสอบไล่ นักธรรมชั้นตรีร่วมกับคณะสงฆ์ ทั้งนี้สืบเนื่องจากการรวมเอาการศึกษาด้านพระศาสนาและฝ่ายบ้านเมืองเข้าไว้ในกระทรวงธรรมการ และเปิดโอกาสให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการสอนจรรยาในโรงเรียนของรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาล ต่อมาในปี พ.ศ. 2474 มีคนต่างชาติทั้ง พระและคฤหัสถ์เป็นจำนวนมากได้เข้ามายังประเทศสยามหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้สงบลงแต่พระไทยยังไม่รู้ภาษาอังกฤษที่จะพูดและอธิบายธรรมวินัยให้คนเหล่านั้นเข้าใจได้ จึงมีการเพิ่มวิชาภาษาอังกฤษเข้าในหลักสูตรประโยค 6 โดยให้เขียนจากแบบตัวพิมพ์เป็นตัวหวัด แปลอังกฤษเป็นไทย และอ่านฟังสำเนียงอย่างละ 10 บรรทัด ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ให้เพิ่มแปลไทยเป็นอังกฤษเข้าไปอีก ซึ่งไม่มีการสอนแต่ให้ผู้ศึกษาเรียนเองจากหนังสืออ่านประกอบชื่อ “แวนอังกฤษ” นิพนธ์โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์หลังยุคใหม่ (รัชกาลที่ 8-9) มีประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นคือ ในสมัยรัชกาลที่ 8 หลังจากการประกาศใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 คณะสงฆ์ได้ออกระเบียบองค์การศึกษาว่าด้วยการจัดการศึกษาขึ้น จึงทำให้มีการประกาศจัดตั้งสำนักศึกษาขึ้นในวัดเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2484 ต่อมาในปี พ.ศ. 2487 กระทรวงศึกษาธิการและ ก.พ. ได้มีการเทียบ

⁴⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติการศึกษาของสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2527), หน้า 9-45.

วิถีสอนของการศึกษาภาษาบาลีและนักธรรมกับการศึกษาของรัฐโดยการ นำเสนอของสังฆมนตรีว่า การองค์การศึกษา ในสมัยรัชกาลที่ 9 ปี พ.ศ. 2494 ได้มีการประกาศใช้ระเบียบองค์การศึกษาว่า ด้วยการจัดการศึกษา พุทธศักราช 2494 แทนระเบียบฉบับเดิม มีผลทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยระเบียบดังกล่าวมีใจความสำคัญดังนี้ 1) ให้มีการศาสนศึกษา การศึกษาปริยัติธรรม คือ นักเรียนธรรมและบาลีสังกัดจัดการศึกษาให้รายงานต่อคณะกรรมการสงฆ์อำเภอ-จังหวัด ตามลำดับ ให้คณะกรรมการสงฆ์อำเภอและจังหวัดรับผิดชอบเป็นตอน ๆ ไป 2) การเรียนแบ่งเป็น 3 ภาค คือ ภาควิสาขะ ภาคพรรษา และภาคปวารณา ให้ปิดเรียนในวันโกนและวันพระ หรือในกรณีจำเป็นแล้วแต่เจ้าสำนักเรียน ทั้งนี้ ในปีการศึกษาหนึ่งนักธรรมต้องมีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่า 150 ชั่วโมง บาลีต้องมีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่า 300 ชั่วโมง ในปี พ.ศ. 2507 มหาเถรสมาคมประกาศใช้หลักสูตรภาษาบาลีแผนใหม่เรียกสั้น ๆ ว่า “บาลีแผนใหม่” โดยมีการเพิ่มวิชาสามัญเข้าไปในหลักสูตรบาลีหลายวิชา เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และการอบรมหรือปรีทศศึกษา ต่อมาในปี พ.ศ. 2511 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชาบ้างเล็กน้อย และได้แบ่งการเรียนออกเป็น 3 ชั้น คือ เปรียญตรี 3 ปี เปรียญโท 3 ปี และเปรียญเอก 3 ปี⁴¹

2.5.2 แนวการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

แนวการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ของคณะสงฆ์ในประเทศไทยในปัจจุบันมีประเด็นหลักที่ควรนำมากล่าว 3 ประเด็น คือ ด้านการบริหารการศึกษา ด้านโครงสร้างหลักสูตรรายวิชา และด้านการวัดผลประเมินผล ดังนี้

2.5.2.1 ด้านการบริหารการศึกษา

การบริหารการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ของคณะสงฆ์ไทยในส่วนกลางและส่วนจังหวัด มีรูปแบบการบริหารดังปรากฏในหมวดที่ 2 แห่งระเบียบกรมการศาสนา ว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม บาลี พ.ศ. 2537 ได้กล่าวถึงการบริหารไว้ดังต่อไปนี้ ข้อ 13 ให้มีคณะกรรมการกลาง ประกอบด้วย ผู้แทนแม่กองธรรมสนามหลวง ผู้แทน แม่กองบาลีสนามหลวง เป็นที่ปรึกษา อธิการบดีกรมการศาสนาเป็นประธาน ผู้อำนวยการกอง ศาสนศึกษาเป็นรองประธาน ผู้อำนวยการสำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม ผู้อำนวยการกองพุทธศาสนสถาน ผู้อำนวยการกองแผนงาน หัวหน้าฝ่ายวิชาการ หัวหน้าฝ่ายนโยบายและแผน เป็นกรรมการ หัวหน้าฝ่ายบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นกรรมการและเลขานุการ ข้อ 14. ให้คณะกรรมการกลาง มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้ 14.1 พิจารณากำหนดนโยบาย 14.2 พิจารณากำหนดหลักเกณฑ์การจัดสรรเงินอุดหนุน 14.3 ดูแลตรวจสอบและให้คำแนะนำส่งเสริมการจัดการศึกษา 14.4 แต่งตั้งคณะอนุกรรมการปฏิบัติหน้าที่ ตามที่คณะกรรมการกลางมอบหมาย ข้อ 15. ให้มีคณะกรรมการจังหวัด ประกอบด้วย เจ้าคณะจังหวัดเจ้าสังฆคต เป็นประธาน ศึกษาธิการจังหวัดเป็นรองประธาน เจ้าคณะอำเภอและศึกษาธิการอำเภอทุกอำเภอ หัวหน้าศูนย์ครูพระปริยัตินิตเทศก์เป็นกรรมการ เลขานุการเจ้าคณะจังหวัดเป็นกรรมการและเลขานุการ หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมการศาสนาและ

⁴¹ สำนักศาสนศึกษาวัดเทพศิลา, คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี, เอกสารเย็บเล่ม, หน้า 55-61.

วัฒนธรรม เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ ข้อ 16. คณะกรรมการจังหวัด มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้ 16.1 พิจารณาจัดสรรเงินอุดหนุน 16.2 พิจารณาวินิจฉัยคำร้องทุกข์ ปัญหา และอุปสรรคในการปฏิบัติตามระเบียบนี้ 16.3 ดูแลตรวจสอบและให้คำแนะนำส่งเสริมการศึกษา⁴² ส่วนการบริหารในระดับที่ต่ำกว่าระดับจังหวัดให้เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่เป็นเจ้าสำนักเรียน (ปัจจุบันเรียกว่าสำนักศาสนศึกษา) ที่มีการขอจัดตั้งและดำเนินการตามระเบียบกรมการศาสนา ว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมบาลี พ.ศ. 2537 ดังปรากฏในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ซึ่งกำหนดหน้าที่และอำนาจของเจ้าอาวาสไว้ดังต่อไปนี้ มาตรา 37 เจ้าอาวาสมีหน้าที่ดังนี้ (1) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติวัดให้เป็นไปด้วยดี (2) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม (3) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ (4) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล มาตรา 38 เจ้าอาวาสมีอำนาจดังนี้ (1) ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด (2) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด (3) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัดหรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม⁴³

2.5.2.2 ด้านโครงสร้างหลักสูตรและรายวิชา

หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมที่ประกาศใช้ในปัจจุบัน มีดังนี้ นักธรรมชั้นตรี ประกอบด้วย 1) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม หลักสูตรใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1 ให้นักเรียนแต่งอธิบายให้สมเหตุสมผล อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบด้วย 1 สุภาษิต บอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย สุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ 2 หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป 2) วิชาธรรม หลักสูตรใช้หนังสือนวโกวาท แผนกธรรมวิภาค และคิหิปฏิบัติ 3) วิชาพุทธ หลักสูตรใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม 1-2-3 ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทว) 4) วินัย หลักสูตรใช้หนังสือนวโกวาท แผนกวินัยบัญญัติ, วินัยมุข เล่ม 1 นักธรรมชั้นโท ประกอบด้วย 1) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม หลักสูตรใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2 ให้นักเรียนแต่งอธิบายเป็นทำนองโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบไม่น้อยกว่า 2 สุภาษิต และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำซ้อนกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ไม่ห้าม สุภาษิตที่อ้างมานั้นต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ที่ตั้ง ชั้นนี้กำหนดให้เขียนลงในใบตอบตั้งแต่ 3 หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป 2) วิชาธรรม หลักสูตรใช้หนังสือธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ 2 แก้ปัญหาธรรมวิภาคพิสดารออกไป 3) วิชาพุทธ หลักสูตรใช้หนังสืออนุพุทธประวัติและพุทธานุพุทธประวัติ แก้ปัญหอนุพุทธประวัติ อังกถาวเฉพาประวัติพระสาวก สังคีตติกา ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทว) ศาสนพิธี เล่ม 2 ขององค์การศึกษา 4) วินัย หลักสูตรใช้หนังสือวินัยมุข เล่ม 1-2 แก้ปัญหาวินัยให้พิสดารออกไป ผู้จะเข้าสอบประโยคนักธรรมชั้นโท ต้องได้ประโยคนักธรรมชั้นตรีในสนามหลวงมาแล้ว นักธรรมชั้นเอก ประกอบด้วย 1) วิชาเรียงความแก้

⁴² ระเบียบกรมการศาสนา ว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม บาลี พ.ศ. 2537, หน้า 5.

⁴³ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535.

กระทรวงธรรม หลักรัฐธรรมนูญใช้หนังสือ พุทธศาสนสุภาษิตเล่ม 1 ให้นักเรียนแต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบไม่น้อยกว่า 3 สุภาษิต และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำซ้อนกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ ไม่ห้ามสุภาษิตที่มาอ้างนั้น ต้องเรียงข้อความให้ติดต่อกันเรื่องกับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้กำหนดให้เขียนลงในใบตอบตั้งแต่ 4 หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป 2) วิชาธรรม หลักรัฐธรรมนูญใช้หนังสือธรรมวิจารณ์ ส่วนประมวลปฏิบัติ และสังสารวัฏสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน มหาสติปัฏฐาน ศิริमानนทสูตร แก้ปัญหาธรรมโดยประมวลเทศนา 3) วิชาพุทธ หลักรัฐธรรมนูญใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม 1-2-3 ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทว) พุทธานุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แก้ปัญหาพุทธานุพุทธประวัติ กับข้อธรรมในท้องเรื่องนั้น 4) วินัย ใช้หนังสือวินัยมุข เล่ม 3 แก้ปัญหาวินัยมีสังฆกรรมเป็นต้น ผู้จะเข้าสอบประโยคนักธรรมชั้นเอก ต้องได้ประโยคนักธรรมชั้นโทในสนามหลวงมาแล้ว⁴⁴

หลักสูตรประโยคบาลีสนาทมูลที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน มีดังนี้ ประโยค 1-2 และเปรียญตรีปีที่ 1-2 หมวดบาลีศึกษา เรียน 2 วิชา ประกอบด้วย 1) วิชาแปลมคธเป็นไทย โดยพยัญชนะและโดยอรรถหลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค 1 ถึง ภาค 4 2) วิชาบาลีไวยากรณ์ หลักสูตรใช้หนังสือ บาลีไวยากรณ์ ประเภทสอบถามความจำ ประโยค ป.ศ. 3 เรียน 4 วิชา ประกอบด้วย 1) วิชาแปลมคธเป็นไทย โดยพยัญชนะและโดยอรรถ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค 5 ถึง ภาค 8 2) วิชาสัมพันธไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค 5 ถึง ภาค 8 3) วิชาบาลีไวยากรณ์ หลักสูตรใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ ประเภทสอบถามความจำและความเข้าใจประกอบกัน 4) วิชาบูรพภาค ข้อเขียนภาษาไทย โดยแก้ไขให้ถูกต้องตามระเบียบลักษณะวรรคตอน ตัวอักษร ตามสมัยนิยม หลักสูตรใช้หนังสือที่ควรรู้ เช่น จดหมายทางราชการ ประโยค ป.ศ. 4 เรียน 2 วิชา ประกอบด้วย 1) วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค 1 2) วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลตถปิณี ภาค 1 ประโยค ป.ศ. 5 เรียน 2 วิชาประกอบด้วย 1) วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค 2 ถึง ภาค 4 2) วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลตถปิณี ภาค 2 ประโยค ป.ศ. 6 เรียน 2 วิชา ประกอบด้วย 1) วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค 5 ถึง ภาค 8 แต่ในการสอบกรรมการจะแปลประโยคที่ออกสอบเป็นความไทยโดยสันทัด หรืออาจดัดแปลงสำนวนและท้องเรื่อง หรือตัดตอนที่ต่าง ๆ มาเรียงติดต่อกันเป็นประโยคสอบไล่ก็ได้ 2) วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ตติย-จตุตถ-ปญจม-สมนตปาสาทิกา ประโยค ป.ศ. 7 เรียน 2 วิชา ประกอบด้วย 1) วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลตถปิณี ภาค 1 2) วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ปฐม-ตติย-สมนตปาสาทิกา ประโยค ป.ศ. 8 เรียน 3 วิชา ประกอบด้วย 1) วิชาแต่งฉันทมคธ แต่งฉันทเป็นภาษามคธ 3 ฉันท ในจำนวน 6 ฉันท คือ (1) ปฐยาวัตร (2) อินทรวีเชียร (3) อุเปนทรวีเชียร (4) อินทรวงศ์ (5) ว่างส์ฐฐะ (6) วสันตติลก ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้ 2) วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ปฐมสมนตปาสาทิกา 3) วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือวิสุทธิมคค ประโยค ป.ศ. 9 เรียน 3 วิชา ประกอบด้วย 1) วิชาแต่งไทยเป็นมคธ แต่งมคธจากภาษาไทยล้วน ข้อความแล้วแต่กรรมการ

⁴⁴ คณะศิษยานุศิษย์, คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี สำนักศาสนศึกษาวัดเทพศิลา, (กรุงเทพฯ : มปท., 2545), หน้า 94-95.

จะกำหนดให้ 2) วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ วิสุทฺธิมคค 3) วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ อภิธมมตถวิภาวินี⁴⁵

2.5.2.3 ด้านการวัดผลและประเมินผล

ข้อสอบสนามหลวงแผนกธรรมได้รวบรวมขึ้น จากข้อสอบของกรรมการหลายรูป ซึ่งมีคณะกรรมการตรวจพิเศษคัดเลือกอีกชั้นหนึ่ง ถ้ามความจำบ้าง ความเข้าใจบ้าง ความคิดบ้าง⁴⁶ วิธีตรวจข้อสอบพระปริยัติธรรมแผนกธรรมมีดังนี้ 1) วิธีตรวจนี้ เป็นวิธีตรวจให้คะแนน คะแนนเต็มแต่ละข้อมี 10 คะแนน 2) การจะตรวจให้คะแนนเต็มหรือไม่ ให้กรรมการพิจารณาเห็นตามสมควร ถ้าไม่ถูกเลยให้ลงเลขศูนย์ 3) ข้อใหญ่ที่มีข้อย่อย ให้ลงคะแนนที่ข้อย่อยแต่ละข้อ แล้วรวมคะแนนไว้ที่เลขหัวข้อใหญ่นั้น ๆ 4) เมื่อตรวจครบทั้ง 10 ข้อแล้ว ให้รวมคะแนนทั้งหมด (10 ข้อ) แล้วเขียนไว้ที่มุมขวาด้านบนทุกฉบับ 5) ตรวจเสร็จแล้วให้ลงชื่อกำกับไว้ที่มุมด้านซ้ายมือด้านบนทุกฉบับ และฉบับแรกของแต่ละปีให้ลงชื่อโดยเขียนตัวบรรจงทุกปี 6) เฉพาะใบตอบของธรรมศึกษาทุกชั้น เว้นกระทู้ธรรม ข้อสอบแต่ละวิชามี 50 ข้อ ข้อละ 2 คะแนน ให้ตรวจไปตามใบเฉลยที่ให้ไว้ ตรวจแต่ละฉบับแล้ว ให้นำข้อรวมคะแนนและปฏิบัติเช่นเดียวกับข้อ 5 7) ในกรณีที่นักเรียนธรรมศึกษาจากบาทลงในช่องคำตอบในข้อเดียวกันหลายคำตอบ ถือว่าข้อนั้น ๆ เป็นผิด ไม่ได้คะแนน หากมีรอยชูด ลบ ชีต ฆ่า ไว้แต่พอเป็นหลักฐานให้ทราบว่ามีนักเรียนตกลงใจตอบคำตอบในข้อไหนได้ ก็ให้ตรวจไปตามนั้น 8) การตรวจให้ใช้กรรมการ 2 รูป เมื่อกรรมการรูปที่ 1 ตรวจเสร็จแล้วให้กรรมการรูปที่ 2 ตรวจซ้ำ ถ้าเห็นไม่ร่วมกันให้ตกลงแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าเห็นร่วมกันก็ต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไข แล้วให้ลงนามกำกับไว้ทุกฉบับโดยปฏิบัติเช่นเดียวกับกรรมการรูปที่ 1 ส่วนเรื่องการให้คะแนนมีดังนี้ 1. การให้คะแนนนักเรียนและธรรมศึกษาทุกชั้น มีหลักเกณฑ์ดังนี้ 1.1 สำหรับนักเรียนชั้นตรี-โท-เอก ให้ถือ 400 คะแนนเป็นเกณฑ์ วิชาทุกวิชาให้คะแนนเต็ม 100 คะแนน เมื่อรวมคะแนนของทั้ง 4 วิชาแล้ว ต้องได้คะแนนไม่ต่ำกว่า 280 คะแนน ถือว่าสอบได้ ต่ำกว่า 280 คะแนน ถือว่าสอบตก 1.2 สำหรับธรรมศึกษานั้น ธรรมศึกษาตรี ให้ถือ 400 คะแนนเป็นเกณฑ์ วิชาทุกวิชาคะแนนเต็ม 100 คะแนน เมื่อรวมคะแนนของทั้ง 4 วิชาแล้ว ต้องได้คะแนนไม่ต่ำกว่า 200 คะแนน ถือว่าสอบได้ ต่ำกว่า 200 คะแนน ถือว่าสอบตก เฉพาะธรรมศึกษาชั้น โท-เอก มี 3 วิชา ต้องได้คะแนนรวมอย่างต่ำ 150 คะแนน จึงเป็นคะแนนสอบได้ ต่ำกว่านั้นถือว่าสอบตก 1.3 นักเรียนและธรรมศึกษาทุกชั้น เมื่อตรวจดูคะแนนของแต่ละวิชาที่ได้แล้วหากมีวิชาใดวิชาหนึ่ง ได้คะแนนต่ำกว่า 25 คะแนน แม้จะรวมครบทุกวิชาแล้ว ได้เกินกว่าเกณฑ์ที่กำหนดแล้วก็ตาม ให้ถือว่าการสอบครั้งนี้เป็นการสอบตกด้วย 2. ผู้สอบนักเรียนชั้น ตรี-โท-เอก และธรรมศึกษาชั้นตรี ต้องสอบทั้ง 4 วิชา หากเป็นนักเรียนชั้นโท-เอก ก็ต้องสอบทั้ง 3 วิชา ถ้าขาดสอบวิชาใด วิชาหนึ่งสนามหลวงแผนกธรรมไม่รับพิจารณาให้อยู่ในเกณฑ์สอบตก 3. การตอบสับข้อให้หักคะแนนเสีย 2 เช่นเดิม คือ แทนที่จะได้ 10 คะแนนเต็มก็ให้เพียง 8 คะแนนเท่านั้น หากตอบไม่หมดข้อ คงให้คะแนนไม่เต็มข้อเท่ากับการตอบ ถ้าผู้ตรวจเห็นว่าฉบับใดผิดมาก ไม่ได้แม้แต่คะแนนเดียว ก็ให้ลง 0 ไว้ด้วย 4. หนึ่ง วิชาที่จะตอบต้องได้คะแนนทุก

⁴⁵ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามิ่งมงคลจารย์, เรื่องสอบบาลี ครั้งที่ 2 ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. 2548, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, 2548), หน้า 81-82.

⁴⁶ อ่างแล้ว, คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี สำนักศาสนศึกษาวัดเทพศิลา, หน้า 96.

วิชา จึงจะยอมรับรวมคะแนนให้ หากเกิดวิชาใดวิชาหนึ่ง ไม่ได้คะแนนแม้แต่วิชาเดียว หรือได้ต่ำกว่า 25 คะแนน ก็ห้ามรวมคะแนน ปรับเป็นตกแม้รวมทุกวิชาแล้ว จะได้คะแนนสูงถึงเกณฑ์ที่กำหนดไว้ก็ตามแนวการตรวจกระทู้ธรรมสำหรับกรรมการพิจารณาให้คะแนนมีดังนี้ 1. แต่งได้ตามกฎ 2. อ้างกระทู้ได้ตามกฎ 3. เชื่อมกระทู้ได้ดี 4. อธิบายความสมกับกระทู้ที่ได้ตั้งไว้ 5. ใช้สำนวนสุภาพเรียบร้อย 6. ใช้ตัว สะกดการันต์ถูกเป็นส่วนมาก 7. สะอาดไม่เปรอะเปื้อน⁴⁷

เกณฑ์การให้คะแนนแผนกบาลีมีดังนี้ วิชาบาลีไวยากรณ์ให้คะแนนข้อละ 10 ผิด 1-15 ให้ 3 ให้ ผิด 16-20 ให้ 2 ให้ ผิด 21-25 ให้ 1 ให้ ผิดเกิน 25 ลงศูนย์คือตก⁴⁸ วิชาแปลมคธเป็นไทย แปลไทยเป็นมคธ และสัมพันธ มีวิธีตรวจและเกณฑ์คะแนนดังนี้ 1) แปลผิดศัพท์ หรือเรียกชื่อสัมพันธผิดในวิภัติเดียวกัน เช่น สัตตมีวิภัติมีชื่อเรียกอาหารหลายแห่ง ศัพท์ที่สัมพันธที่ถูกเป็นอุปสรรคอาหาร แต่เรียกผิดเป็นวิสาขาธาร ดังนี้ ชื่อว่า ผิดศัพท์ 2) แปลเสียสัมพันธ หรือเรียกชื่อสัมพันธผิดต่างวิภัติ เช่น เรียนอาหารเป็นสัมพันธหรือสัมพันธเข้าผิดทีในประโยคเดียวกัน ชื่อว่า ผิดสัมพันธ 3) แปลสับประโยค หรือสัมพันธสับประโยค เช่น เอาประโยคเลขนอกกับเลขในปนกันก็ตี ใช้ประธานกับกิริยาผิดบุรุษกันก็ตี แปลหรือสัมพันธผิดจนไม่เป็นรูปกิติ เหล่านี้ ชื่อว่า ผิดประโยค ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ การเก็บคะแนน ผิด 1 ศัพท์ เก็บ 1 คะแนน ผิดสัมพันธ 1 แห่ง เก็บ 2 คะแนน ผิดประโยค 1 ประโยค เก็บ 6 คะแนน การปรับ ให้นำคะแนนที่เก็บแล้ว นั้น ๆ รวมกันเข้า ผิด 1-6 ให้ 3 ให้ ผิด 7-12 ให้ 2 ให้ ผิด 13-18 ให้ 1 ให้ ผิดเกิน 18 ลง 0 ทั้งหมด แต่ชื่อว่า “แปลหรือสัมพันธผิดจนไม่เป็นรูป” นั้น ถ้าประโยคยาวกว่า 3 บรรทัด นับเป็นผิดเกิน 18 ถ้าประโยคยาวไม่เกิน 3 บรรทัด นับเป็นผิด 18 ถ้าประโยคยาวไม่เกิน 2 บรรทัด นับเป็นผิด 12 ถ้าประโยคยาวไม่เกิน 1 บรรทัด นับเป็นผิด 6 แต่ข้อสำคัญต้องสันนิษฐานว่าผู้แปลมีความรู้สมกับชั้นประโยคนั้นหรือไม่ เช่น ประโยค ป.ธ. 6-ป.ธ.9 จัดเป็นประโยคสูง ถ้าจะต้องเก็บคะแนนหุยมหิมจนเกินถึง 18 จึงเป็นตก ก็ดูเป็นการตรวจภูมิรู้ของนักเรียนแรกศึกษาไป ไม่สมภูมิ ฉะนั้นถึงแม้ผิดยังไม่เต็มเกณฑ์กำหนด แต่เห็นมีความรู้ไม่สมชั้นก็เอาเป็นตก⁴⁹ วิชาบูรพภาค ประโยค ป.ธ.3 มีวิธีตรวจและเกณฑ์คะแนนดังนี้ วางรูปจดหมายราชการผิดหมดเป็นตก และนอกจากนี้ ผิดย่อหน้า 1 แห่ง เก็บ 2 คะแนน ผิดวรรคตอนถึงเสียรูปหรือเสียความ 1 แห่ง เก็บ 1 คะแนน ผิดอักษร 1 ตัว เก็บ 1 คะแนน เมื่อรวมคะแนนเข้า ได้เกิน 12 เป็นตก⁵⁰ การกำหนดชั้นและวิชาที่สอบได้มีดังนี้ ประโยค ป.ธ.3 จำนวน 3 วิชา ก. 3,3,3 ได้ชั้นเอก ข.3,3,2 ได้ชั้นโท ค.3,2,2 ได้ชั้นตรี ฉ.2,2,2 ได้ชั้นตรี ง.3,3,1 ได้นอกชั้น จ.3,2,1 ได้นอกชั้น ฉ.2,3,1 ได้นอกชั้น (เฉพาะวิชาแปลมคธเป็นไทย ต้องได้ 2 หรือ 3 ให้) ประโยค 1-2 และ ประโยค ป.ธ.4,5,6,7 จำนวน 2 วิชา ก.3,3 ได้ชั้นเอก ข.3,2 ได้ชั้นโท ค.2,2 ได้ชั้นตรี ประโยค ป.ธ.8,9 จำนวน 3 วิชา ก.3,3,3 ได้ชั้นเอก ข.3,3,2 ได้ชั้นโท ค.3,2,2 ได้ชั้นตรี ง.2,2,2 ได้ชั้นตรี นอกนี้ตก⁵¹

2.5.2.4 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

⁴⁷ อ้างแล้ว, คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี สำนักศาสนศึกษาวัดเทพศิลา, หน้า 97-98.

⁴⁸ อ้างแล้ว, เรื่องสอบบาลี ครั้งที่ 2 ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. 2548, หน้า 85-86.

⁴⁹ อ้างแล้ว, เรื่องสอบบาลี ครั้งที่ 2 ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. 2548, หน้า 87-88.

⁵⁰ อ้างแล้ว, เรื่องสอบบาลี ครั้งที่ 2 ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. 2548, หน้า 89.

⁵¹ อ้างแล้ว, เรื่องสอบบาลี ครั้งที่ 2 ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. 2548, หน้า 90.

สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในปีการศึกษา 2542 มีจำนวนสำนักเรียนทั้งสิ้น 8,058 แห่ง แบ่งเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2,539 แห่ง ภาคเหนือ 1,595 แห่ง ภาคใต้ 405 แห่ง ภาคกลาง 1,378 แห่ง ภาคตะวันตก 1,315 แห่ง และภาคตะวันออก 826 แห่ง จำนวนครู/อาจารย์แผนกธรรม มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 26,248 รูป/คน แบ่งเป็น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 9,100 รูป/คน ภาคกลาง 4,633 รูป/คน ภาคใต้ 1,430 รูป/คน ภาคเหนือ 4,565 รูป/คน ภาคตะวันตก 3,803 รูป/คน และภาคตะวันออก 2,717 รูป/คน จำนวนครูอาจารย์แผนกบาลี มีจำนวนทั้งสิ้น 4,290 รูป/คน แบ่งเป็น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,356 รูป/คน ภาคกลาง 1,570 รูป/คน ภาคใต้ 227 รูป/คน ภาคเหนือ 592 รูป/คน ภาคตะวันตก 305 รูป/คน และภาคตะวันออก 240 รูป/คน จำนวนนักเรียนแผนกธรรม (นักธรรม) มีจำนวนทั้งสิ้น 207,483 รูป แบ่งเป็น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 91,465 รูป ภาคเหนือ 40,598 รูป ภาคใต้ 11,643 รูป ภาคกลาง 24,508 รูป ภาคใต้ 21,216 รูป และภาคตะวันออก 18,053 รูป จำนวนนักเรียนแผนกบาลี มีจำนวนทั้งสิ้น 45,642 รูป แบ่งเป็น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 18,580 รูป ภาคกลาง 10,705 รูป ภาคตะวันออก 2,234 รูป ภาคเหนือ 8,003 รูป ภาคตะวันตก 3,744 รูป และภาคใต้ 2,346 รูป⁵² จากข้อมูลสถิติการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี ของการศึกษาในเขตการบริหารคณะสงฆ์ ภาค 11 ประจำปี 2547 สรุปจำนวนสำนักเรียน ครู และนักเรียนได้ดังตารางแสดงนี้⁵³

ตารางที่ 1

แสดงสถิติจำนวนสำนักเรียน จำนวนครู และจำนวนนักเรียน

จังหวัด	จำนวนสำนักเรียน	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน	
			แผนกนักธรรม	แผนกบาลี
นครราชสีมา	246	1,854	7,252	1,248
บุรีรัมย์	121	746	4,808	828
สุรินทร์	120	666	4,245	911
ชัยภูมิ	76	376	3,047	618
	563	3,642	19,352	3,605

2.6 ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างและการสังเกต

⁵² สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, รายงานสถิติด้านศาสนาของประเทศไทย ปี 2542, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน จำกัด บางกอกบล็อก, 2543), หน้า 61-64.

⁵³ ฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรม กองพุทธศาสนศึกษา, ข้อมูลสถิติการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี ประจำปี 2547, (มปท). หน้า 1-10.

การเก็บข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ได้แก่ จังหวัดชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์และสุรินทร์ โดยวิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จังหวัดละ 3 สำนักเรียน ใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลคือ แบบบันทึกการสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการสังเกต โดยกำหนดประเด็นศึกษาอยู่ 2 ประเด็น คือ 1) ศึกษาสภาพทั่วไป ของสำนักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี 2) ศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี กรณีการสังเกตคณะผู้วิจัยใช้แบบบันทึกการสังเกตด้วยตนเอง ส่วนการสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 2 กลุ่มคือ 1) กลุ่มผู้บริหารสถานศึกษาและครูด้วยเหตุผลที่กลุ่มบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่ใกล้ชิดและเกี่ยวข้องในการปฏิบัติด้านการบริหารจัดการสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครอง คณะสงฆ์ภาค 11 โดยตรงจึงเป็นผู้สามารถให้ข้อมูลทั่วไปและแนวทางพัฒนาสำนักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกและแผนกบาลีได้ชัดเจน 2) กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ผู้บริหารระดับสูงของคณะสงฆ์คือเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะภาคและส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ด้วยเหตุผลคือกลุ่มบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านนโยบาย แผนงาน และแนวทางการดำเนินงานการศึกษาของคณะสงฆ์ ในส่วนสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จึงสามารถให้ข้อมูลที่ถูกต้องชัดเจนได้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.6.1 ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีทั้งหมด 9 ด้านโดยมีภาพรวมในแต่ละด้านดังนี้

2.6.1.1 ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม

จากการเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่าง พบว่า 1) *ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไป* (1) ในด้านอาคารสถานที่ สำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัดมีอาคารเรียนที่ใช้ร่วมกับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ โดยมีห้องเรียน ห้องปฏิบัติการและเครื่องอำนวยความสะดวกเพียงพอในระดับหนึ่ง มีลักษณะทั่วไปค่อนข้างเป็นไปตามหลัก 5 ส. สำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอและระดับตำบลที่มีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ก็ใช้ร่วมกับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญโดยมีห้องเรียน ห้องปฏิบัติการและเครื่องอำนวยความสะดวกไม่ค่อยเพียงพอ มีลักษณะทั่วไปเป็นไปตามหลัก 5 ส. น้อย ส่วนสำนักเรียนที่ไม่มีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญแม้จะมีอาคารเรียนอยู่แต่อยู่ในสภาพที่คับแคบ อยู่ในสภาพเก่า และไม่เป็นไปตามหลัก 5 ส. (2) ในด้านสภาพแวดล้อม สำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัดมีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เช่น มีห้องสมุด มีสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการเรียนรู้ ส่วนสำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอและระดับตำบล มีความสงบร่มเย็น มีต้นไม้ค่อนข้างมากทำให้อากาศบริสุทธิ์ เอื้อต่อการเรียนรู้ในระดับหนึ่ง มีสิ่งอำนวยความสะดวกน้อยกว่าสำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัด 2) *ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางพัฒนา* (1) ในด้านอาคารสถานที่ สำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัดส่วนมากมีการจัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญด้วย จึงทำให้ยังไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องขยายอาคารเรียนแต่ควรนำหลักกิจกรรม 5 ส. มาประยุกต์ใช้เพื่อก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการใช้ห้องเรียนและห้องปฏิบัติการต่าง ๆ สำนักเรียน

ที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอและระดับตำบล โดยเฉพาะสำนักเรียนที่ไม่มีการจัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ควรมีการปรับปรุงอาคารเรียนให้อยู่ในสภาพพร้อมใช้ ควรจัดให้มีห้องสมุดเพื่อการเรียนรู้และสืบค้นข้อมูล และควรนำหลักกิจกรรม 5 ส. มาปรับใช้ (2) ในด้านสภาพแวดล้อม สำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัด ระดับอำเภอ และระดับตำบล ควรปรับสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้เพิ่มขึ้น เช่น การจัดบริเวณสถานที่ให้เป็นไปตามบริบทสภาพแวดล้อมของโรงเรียนวิถีพุทธที่ได้รับการยอมรับ

2.6.1.2 ด้านบุคลากร

จากการเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่าง พบว่า 1) *ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไป* (1) ผู้บริหาร ในด้านคุณธรรมของผู้บริหาร ผู้บริหารของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีคุณธรรมจริยธรรมดีอยู่แล้ว เนื่องจากเป็นพระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษาของคณะสงฆ์ทางพระพุทธศาสนามาแล้ว เช่น การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีพรหมวิหาร มีความซื่อสัตย์ จริงใจในการทำงาน มีความเข้าใจในหลักไตรสิกขาถูกต้อง มีความเสียสละอุทิศตนเพื่อการศึกษา ส่วนในด้านการทำหน้าที่การบริหารจัดการ ผู้บริหารส่วนหนึ่งมีความสามารถในการบริหารจัดการดีในระดับหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่ยังจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาด้านการบริหารจัดการ โดยเฉพาะการบริหารจัดการด้านการจัดการศึกษา (2) ครู ในด้านคุณธรรมของความเป็นครู ครูของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีคุณธรรมของความเป็นครูดีอยู่แล้ว เช่น มีความเป็นกัลยาณมิตรกับลูกศิษย์ มีพรหมวิหาร และเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์ เนื่องจากเป็นพระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษาด้านพระพุทธศาสนามาแล้ว ส่วนในด้านการทำหน้าที่ ครูส่วนใหญ่มีการเตรียมการสอน มีความรู้ในหลักวิชาที่สอน ครูมีความเข้าใจในระบบหลักสูตรและกระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนค่อนข้างน้อย ครูสอนนักเรียนมีจำนวนที่เพียงพอและมีคุณวุฒิที่เหมาะสม ส่วนครูสอนบาลีมีจำนวนน้อยไม่เพียงพอจึงทำให้อยู่ในลักษณะช่วยเหลือกันเองในสำนักเรียนโดยให้พี่สอนน้อง ครูส่วนหนึ่งมีหน้าที่ซับซ้อนเช่น สอนทั้งพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี นอกจากนั้นครูจำนวนหนึ่งยังทำหน้าที่ในฐานะเลขานุการของพระสังฆาธิการ จึงทำให้ทำหน้าที่ในการสอนไม่เต็มที่ (3) นักเรียน นักเรียนในสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีจำนวนน้อยลงเมื่อเทียบจำนวนสถิติในแต่ละปี โดยเฉพาะนักเรียนบาลีเนื่องจากมีกุลบุตรเข้ามาบวชน้อยซึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการทางการจัดการศึกษาของรัฐ นักเรียนมีการเรียนหนักเช่นต้องเรียนทั้งนักเรียนและบาลี บางสำนักเรียนนักเรียนต้องเรียนนักเรียน บาลี และวิชาสามัญของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญด้วย นักเรียนบางส่วนที่เข้ามาบวชเรียนมักเป็นผู้ที่มีปัญหาทั้งด้านชีวิตและพฤติกรรมมาก่อน นักเรียนบาลีส่วนใหญ่ขาดแรงจูงใจในการเรียนเพราะเน้นการท่องจำมากกว่าความเข้าใจ 2) *ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางพัฒนา* (1) ผู้บริหาร ในด้านคุณธรรมของผู้บริหาร ผู้บริหารส่วนใหญ่มีคุณธรรมอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องพัฒนาในด้านนี้ ส่วนในด้านการบริหารจัดการ คณะสงฆ์ควรกำหนดนโยบายเพื่อผลิตและพัฒนาผู้บริหารด้านการบริหารจัดการการศึกษา เช่น การจัดการอบรมสัมมนาภาวะผู้นำในด้านยุทธศาสตร์การบริหารตามโอกาส และส่งเสริมให้มีการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นไป ในสาขาวิชาการบริหารการศึกษา (2) ครู ในด้านคุณธรรมของครู ครูส่วนใหญ่มีคุณธรรมของความเป็นครูอยู่แล้วไม่จำเป็นต้องพัฒนาในด้านนี้ ส่วนในด้านการทำหน้าที่ คณะสงฆ์และผู้บริหารสำนักเรียนควรเร่งผลิตครูและส่งเสริมครูในด้านกระบวนการเรียนการสอนที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจการเรียนแก่นักเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูสอน

บาลี เช่น การส่งครูเข้าอบรมสัมมนาตามโอกาส และควรส่งเสริมให้มีการศึกษาต่อในระดับสูงขึ้นไป โดยเฉพาะในสาขาวิชาหลักสูตรและการสอนหรือในคณะครุศาสตร์ ควรมีระบบการคัดเลือกครูที่เหมาะสมชัดเจน (3) นักเรียน ในด้านนักเรียนผู้บริหารสถานศึกษามีแนวนโยบายในการแนะแนวการบวชเรียนในสถานศึกษาระดับประถมศึกษาในเขตพื้นที่

2.6.1.3 ด้านระบบบริหารจัดการ

จากการเก็บข้อมูลตัวอย่าง พบว่า 1) *ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไป* (1) ด้านนโยบายแผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีการบริหารจัดการด้านนโยบายที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ขึ้นอยู่กับวิสัยทัศน์และความสามารถของเจ้าสำนักเรียน จึงทำให้ความเจริญรุ่งเรืองของสำนักเรียนไม่มั่นคงเท่าที่ควร สำนักเรียนส่วนใหญ่ยังไม่มีการจัดทำแผนกลยุทธ์ และแผนปฏิบัติการเป็นลายลักษณ์อักษร (2) ด้านโครงสร้างขององค์กรและรูปแบบการบริหารจัดการ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีส่วนใหญ่มีโครงสร้างการบริหารจัดการและรูปแบบการบริหารจัดการที่แตกต่างกัน (3) ด้านการสรรหาบุคลากรและระบบการคัดเลือก เจ้าสำนักเรียนเป็นผู้แต่งตั้งผู้จัดการและครูใหญ่ ส่วนครูสอนนักเรียนและครูสอนบาลีมีการขึ้นทะเบียนและใบตราตั้งเป็นครู โดยอาศัยคุณวุฒิทางการศึกษาเป็นหลัก แต่ยังไม่มีการสอบคัดเลือกที่ชัดเจน (4) ด้านการพัฒนาบุคลากร คณะสงฆ์และสำนักเรียนมีการจัดอบรมและจัดส่งผู้บริหารครูสอนนักเรียนและครูสอนบาลีเข้ารับการอบรมเป็นบางโอกาส แต่ยังไม่มีการกำหนดแนวทางและวิธีการให้ชัดเจนโดยเฉพาะการผลิตครูในระยะยาว (5) ด้านภาระงานบุคลากร สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีการปฏิบัติภาระงานตามหน้าที่ของตนทั้งผู้บริหารและครู แต่ยังไม่มีการกำหนดภาระงานของบุคลากรทุกระดับเป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน (6) ด้านสถานภาพของบุคลากร ไม่มีปัญหาด้านสถานภาพของบุคลากร เพราะการจัดการศึกษาขึ้นอยู่กับคณะสงฆ์โดยตรงและบุคลากรทั้งหมดเป็นพระสงฆ์ที่ดำเนินชีวิตโดยอาศัยปัจจัย 4 จากพุทธศาสนิกชนอย่างสมดุลงตามหลักการทางพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว แม้รัฐจะให้ความสำคัญเป็นค่านิยมภัทรในการทำหน้าที่เป็นจำนวนเงินที่ค่อนข้างน้อยกว่าบุคลากรในสถานศึกษาของรัฐก็ตาม แต่พระสงฆ์ก็มีทุนทางสังคมทดแทนอย่างพอเพียง 2) *ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางพัฒนา* (1) ด้านนโยบาย แผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีควรจัดทำแผนนโยบาย แผนกลยุทธ์ และแผนปฏิบัติการเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อการพัฒนาและความเป็นเอกภาพในการบริหาร (2) ด้านโครงสร้างขององค์กรและรูปแบบการบริหารจัดการ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรดำเนินการด้านโครงสร้างการบริหารจัดการและรูปแบบการบริหารจัดการที่ชัดเจนขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ เช่น การกำหนดให้มีคณะกรรมการสถานศึกษา เป็นต้น (3) ด้านการสรรหาบุคลากรและระบบการคัดเลือกบุคลากร คณะสงฆ์และผู้บริหารสำนักเรียนควรกำหนดให้มีระบบและรูปแบบการคัดเลือกบุคลากรที่เป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน (4) ด้านการพัฒนาบุคลากร คณะสงฆ์และผู้บริหารสำนักเรียนควรกำหนดมาตรการให้บุคลากรทุกระดับได้มีโอกาสได้พัฒนาตนเองโดยเข้าร่วมอบรมหรือสัมมนาอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง และควรวางแผนพัฒนาบุคลากรในระยะยาวเช่นการส่งเสริมการเพิ่มคุณวุฒิการศึกษาในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง (5) ด้านภาระงานบุคลากร สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีควรดำเนินการให้กำหนดภาระงาน มีการประกาศใช้ภาระงาน มีการตรวจสอบและประเมินผลเพื่อนำไปสู่การแก้ไขและพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม (6) ด้านสถานภาพของ

บุคลากร ไม่มีปัญหาด้านสถานภาพของบุคลากรเพราะบุคลากรทั้งหมดเป็นพระสงฆ์ดำเนินชีวิตตามหลักการทางพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว

2.6.1.4 ด้านงบประมาณ

จากการเก็บตัวอย่าง พบว่า 1) *ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไป* (1) ด้านแหล่งงบประมาณสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้รับงบประมาณจากรัฐโดยการเบิกจ่ายผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และจากการรับบริจาคจากพุทธศาสนิกชนทั่วไป (2) ด้านการจัดสรรงบประมาณ ในปัจจุบันสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจัดสรรงบประมาณให้โดยคิดเป็นรายหัวรวมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี ซึ่งใช้เกณฑ์พิจารณาจากจำนวนด้านปริมาณและอัตราการสอบไล่ได้ แต่ในอนาคตอันใกล้รัฐโดยสำนักงานพระพุทธศาสนา มีนโยบายการจัดสรรงบประมาณดังกล่าว การศึกษาแผนกธรรมหัวละ 200 บาท การศึกษาแผนกบาลี แบ่งเป็น ประโยค ป.ธ. 1-2 หัวละ 200 บาท ประโยค ป.ธ. 3-5 หัวละ 400 บาท และประโยค ป.ธ. 6-9 หัวละ 700 บาท (3) ด้านระบบบัญชีและการตรวจสอบ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีระบบบัญชีการใช้จ่าย แต่มีระบบการตรวจสอบทั้งจากภายในและภายนอกที่เป็นรูปธรรมชัดเจนน้อย 2) *ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางพัฒนา* (1) ด้านแหล่งงบประมาณ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรจัดหาแหล่งทุนจากหน่วยงานของรัฐเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากสำนักงานพระพุทธศาสนา เช่น จากองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น ด้วยเหตุผลของการมีส่วนร่วมในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาศิลปวัฒนธรรมขององค์กรส่วนท้องถิ่น (2) ด้านการจัดสรรงบประมาณ รัฐควรจัดสรรงบประมาณให้สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยใช้เกณฑ์มาตรฐานเดียวกันกับการจัดสรรงบประมาณให้กับสถานศึกษาการศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐ (3) ด้านระบบบัญชีและการตรวจสอบ รัฐและคณะสงฆ์ควรมีนโยบายในการศึกษาแนะแนวและช่วยเหลือสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านระบบบัญชีและการตรวจสอบให้เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น

2.6.1.5 ด้านหลักสูตร

จากการเก็บข้อมูลตัวอย่าง พบว่า 1) *ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไป* (1) ด้านมาตรฐานของหลักสูตร หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีในแง่เนื้อหา มีความเป็นมาตรฐานครอบคลุมเนื้อหาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไว้ครบถ้วน ในแง่ขององค์ประกอบตามทฤษฎีหลักสูตรยังไม่ได้มาตรฐานเท่าที่ควร เพราะองค์ประกอบของหลักสูตรไม่ครบถ้วน (2) ด้านความก้าวหน้าทันสมัย ตอบสนองความต้องการของคณะสงฆ์และสังคม หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีความก้าวหน้าตอบสนองความต้องการของคณะสงฆ์ในระดับหนึ่ง มีการแก้ไขปรับปรุงอยู่เป็นระยะ เมื่อเปรียบเทียบกับการพัฒนาหลักสูตรในยุคปฏิรูปการศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐแล้ว หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีความทันสมัยน้อยกว่า จะเห็นได้จากการที่รัฐพยายามส่งเสริมสนับสนุนให้มีการปรับปรุงหลักสูตรโดยออกเป็นกฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548 2) *ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางพัฒนา* (1) ด้านมาตรฐานของหลักสูตร ในแง่เนื้อหาของหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี แม้มีความเป็นมาตรฐานอยู่แล้วแต่ควรมีการเพิ่มเติมในด้านองค์ประกอบของหลักสูตรให้ครบถ้วน (2) ในด้านความก้าวหน้าทันสมัยตอบสนองความต้องการของ

คณะสงฆ์และสังคม คณะสงฆ์ควรมีการปรับปรุงหลักสูตรในแง่โครงสร้างให้สอดคล้องกับทฤษฎีหลักสูตรและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐ เพื่อให้สามารถเชื่อมโยงและถ่ายโอนกันได้อย่างชัดเจน

2.6.1.6 ด้านการเรียนการสอน

จากการเก็บข้อมูลตัวอย่าง พบว่า 1) ข้อมูลที่เกี่ยวกับสภาพทั่วไป (1) ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีการจัดการเรียนการสอนในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับความพร้อมของสำนักเรียนนั้น ๆ บางสำนักเรียนมีการเรียนการสอนที่ไม่ต่อเนื่อง การกำหนดชั่วโมงหรือสัปดาห์การจบหลักสูตรไม่ชัดเจน เน้นการท่องจำมากกว่าความเข้าใจ มีการใช้สื่อการสอนไม่ค่อยหลากหลายเท่าที่ควร การเรียนบาลีในชั้นสูง ๆ เช่นในระดับเปรียญเอกผู้เรียนมักเรียนด้วยตนเองเนื่องจากสำนักเรียนที่เปิดสอนในชั้น สูง ๆ มีไม่เพียงพออันเป็นผลมาจากการขาดแคลนครูบาลี (2) ด้านการวัดผลประเมินผลการเรียน คณะสงฆ์โดยแม่กองธรรมสนามหลวงและแม่กองบาลีสนามหลวงเป็นผู้ออกประกาศกำหนดวันเวลาและสถานที่สอบของการสอบธรรมและการสอบบาลีในแต่ละปี โดยมีการกำหนดเกณฑ์การตรวจข้อสอบ ซึ่งกำหนดโดยแม่กองธรรมและแม่กองบาลีสนามหลวงไว้ชัดเจน ข้อสอบส่วนใหญ่เป็นข้อสอบแบบอัตนัย ซึ่งเน้นความจำมากกว่าความเข้าใจ (3) ด้านการให้คำปรึกษาและการแนะแนวการเรียนแก่นักเรียน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีการให้คำปรึกษาและแนะนำแก่นักเรียน เพราะนักเรียนในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีส่วนใหญ่อยู่ในวัดเดียวกันกับครู จึงทำให้มีการอบรมทั้งในด้านพฤติกรรมจิตใจและปัญญาอยู่เป็นประจำ แม้จะไม่มี การแต่งตั้งครูที่ปรึกษาและครูแนะแนวไม่มีการบันทึกการให้คำปรึกษาแนะแนวเป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม แต่ครูก็ได้ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะแนวตามหน้าที่การปกครองของพระสงฆ์ (4) ด้านประสิทธิภาพการสอน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่ไม่มีการประเมินประสิทธิภาพการสอนเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ประเมินนักเรียนโดยดูจากผลสำเร็จของปริมาณการสอบได้ของนักเรียนในแต่ละสำนักเรียน 2) ข้อมูลที่เกี่ยวกับแนวทางพัฒนา (1) ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรมีการกำหนดชั่วโมงการเรียนตลอดหลักสูตรไว้ชัดเจน ควรจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้เทคนิคและวิธีที่หลากหลาย เน้นทักษะกระบวนการตามหลักไตรสิกขาให้เป็นรูปธรรมชัดเจน ควรใช้สื่อการสอนให้หลากหลาย (2) ด้านการวัดผลประเมินผลการเรียน คณะสงฆ์โดยแม่กองธรรมสนามหลวงและแม่กองบาลีสนามหลวงควรกำหนดหลักและวิธีการวัดและประเมินผลให้หลากหลาย ครอบคลุมวัตถุประสงค์จากหลักภavana 4 โดยกำหนดไว้ในโครงสร้างหลักสูตรเป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน (3) ด้านการให้คำปรึกษาและการแนะแนวการเรียนแก่นักเรียน สำนักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรจัดให้มีการแต่งตั้งครูให้คำปรึกษาและแนะแนวแก่นักเรียนเป็นลายลักษณ์อักษร ควรมีสมาคมคู่มือเพื่อบันทึกผลด้านต่าง ๆ ของผู้เรียน (4) ด้านประสิทธิภาพการสอน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรมีการประเมินประสิทธิภาพการสอน เพื่อนำผลการประเมินไปพัฒนาการเรียนการสอนอย่างเป็นรูปธรรมทุกปีการศึกษา

2.6.1.7 ด้านผลผลิต

จากการเก็บข้อมูลตัวอย่าง พบว่า 1) *ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพทั่วไป* (1) ด้านเกี่ยวกับประสิทธิผลของการผลิต สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีได้ผลิตพระสงฆ์ที่มีความรู้คู่คุณธรรม โดยส่วนมากของผลิตผลเป็นผู้มีคุณภาพมีความสามารถโดยผู้ที่ยังดำรงสมณเพศก็สามารถสนองงานของคณะสงฆ์ ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา และการเผยแผ่ ส่วนผู้ที่ลาสิกขาไปก็สามารถสนองงานของรัฐได้ เช่นเป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับของท้องถิ่นและเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมโดยรวม (2) ด้านคุณลักษณะนิสัยของนักเรียน นักเรียนที่ได้ผ่านการศึกษาอบรมด้วยหลักสูตรพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีส่วนใหญ่เป็นผู้มีคุณลักษณะนิสัยโอปอ้อมอารีรักความเป็นธรรม โดยภาพรวมเป็นผู้ที่มีศีลธรรมและคุณธรรม (3) ด้านการสนองงานของคณะสงฆ์ นักเรียนที่จบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยส่วนใหญ่สามารถสนองงานคณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้านได้เป็นอย่างดีได้รับการยอมรับทั้งจากคณะสงฆ์เองและจากพุทธศาสนิกชนที่ใกล้ชิดกับวัด จะเห็นได้จากการได้รับการแต่งตั้งในระดับพระสังฆาธิการ และในระดับสมณศักดิ์ที่สูง ๆ ขึ้นเป็นลำดับ 2) *ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแนวทางพัฒนา* (1) ด้านเกี่ยวกับประสิทธิผลของการผลิต คณะสงฆ์โดยสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีควรจัดให้มีระบบฐานข้อมูลด้านการผลิต การสนองงานของคณะสงฆ์และของรัฐ และการศึกษาต่อเพื่อการสืบค้นอย่างเป็นระบบ (2) ด้านคุณลักษณะนิสัยของนักเรียน คณะสงฆ์ควรมีการกำหนดคุณลักษณะของนักเรียนที่ได้ผ่านการศึกษาอบรม ด้วยหลักสูตรพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีให้เป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน (3) ด้านการสนองงานของคณะสงฆ์ คณะสงฆ์ควรจัดทำมาตรการที่จะรักษาส่งเสริมและสนับสนุน ในการสร้างแรงจูงใจให้นักเรียนที่จบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีได้อยู่ในเพศบรรพชิตเพื่อสนองงานคณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้าน

2.6.1.8 ด้านผลกระทบ

จากการเก็บข้อมูลตัวอย่าง พบว่า 1) *ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพทั่วไป* (1) ด้านความพึงพอใจของคณะสงฆ์ พระสงฆ์ที่จบหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีแล้ว โดยส่วนใหญ่ได้รับความพึงพอใจจากคณะสงฆ์ เพราะสามารถช่วยเหลืองาน คณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้านเป็นอย่างดี จะเห็นได้จากการได้รับยกย่องแต่งตั้งให้รับผิดชอบในหน้าที่ที่สำคัญ ๆ ของคณะสงฆ์ หรือการได้รับการแต่งตั้งสมณศักดิ์ในระดับต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก (2) ด้านความพึงพอใจของชุมชนและสังคม พระสงฆ์ที่จบหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีแล้ว โดยส่วนใหญ่ได้รับความพึงพอใจจากชุมชนและสังคม เห็นได้จากบทบาทของพระสงฆ์ที่มีอิทธิพลด้านบวกต่อชุมชนและสังคมสูง เช่น ความเลื่อมใสศรัทธา ความน่าเชื่อถือ ความเคารพ ฯลฯ เป็นต้น 2) *ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแนวทางพัฒนา* (1) ด้านความพึงพอใจของคณะสงฆ์ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรมีกลไกในการกำกับ ติดตามและประเมินผล บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์และผู้ที่ลาสิกขาไปแล้ว ซึ่งจบหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่มีต่อคณะสงฆ์และชุมชน (2) ด้านความพึงพอใจของชุมชนและสังคม สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรมีกลไกในการกำกับ ติดตาม และประเมินผลบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์และผู้ที่ลาสิกขาไปแล้ว ซึ่งจบหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่มีต่อคณะสงฆ์และชุมชน

2.6.1.9 ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา

จากการเก็บข้อมูลตัวอย่าง พบว่า 1) *ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพทั่วไป* (1) ด้านการประกันคุณภาพภายใน คณะสงฆ์และสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลียังไม่มีระบบประกันคุณภาพภายในเป็นลายลักษณ์อักษร (2) ด้านการประกันคุณภาพภายนอก รัฐและหน่วยงานของรัฐยังไม่มี การดำเนินการประกันคุณภาพการศึกษาภายนอกต่อสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี 2) *ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแนวทางพัฒนา* (1) ด้านการประกันคุณภาพภายใน คณะสงฆ์และสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีควรกำหนดให้มีระบบประกันคุณภาพภายใน (2) ด้านการประกันคุณภาพภายนอก รัฐควรเริ่มดำเนินการประกันคุณภาพการศึกษาภายนอกต่อสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับปัจจุบัน

2.7 รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับ เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ปรากฏมีเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

คณิงนิตย์ จันทบุตร ได้ทำวิจัย เรื่องสถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ผลการวิจัยได้กล่าวถึงปัญหาการศึกษาของพระสงฆ์ไว้ว่า การศึกษาของพระสงฆ์มีหลายประเภท ก้าว ก่าย สับสน ไม่เป็นระบบระเบียบ ขาดองค์กรที่จะรับผิดชอบและดำเนินการ ขาดเงินทุน ขาดครูที่จะเป็นบุคลากรดำเนินการ การศึกษาเป็นเรื่องของแต่ละวัดแล้วแต่วัดนั้น ๆ จะจัดหา คณะสงฆ์ไม่รับผิดชอบในการจัดการสอน รับผิดชอบเฉพาะการจัดการวัดสอบและการวัดผล เน้นการศึกษาในแนวตั้งมากกว่าแนวราบ คือไม่ได้มุ่งให้ผู้บวชทุกคนมีความรู้ในศาสนา แต่เน้นที่การสอบผ่านระดับสูง ผลเสียคือผู้ที่บวชในระยะสั้น ๆ 7 วัน 15 วัน หรือ 1 พรรษา จะไม่ได้ศึกษาด้านปริยัติธรรม สูญเสียโอกาสที่จะอบรมให้เข้าใจคุณค่าในการบวช แต่กลับทำลายความศรัทธาเดิมที่มีต่อวัดต่อพระสงฆ์ เพราะไปเห็นวัตรปฏิบัติที่ไม่น่าเลื่อมใสของภิกษุผู้บวชเก่าบางรูป⁵⁴

รองศาสตราจารย์จากรุวรรณ ธรรมวัตร และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการจัดการศึกษาและการเผยแผ่ศาสนาธรรม : กรณีศึกษาวัดบึง อำเภอมะนัง จังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการศึกษาของวัดบึง มีพัฒนาการในการจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่รูปแบบการจัดการศึกษาแบบมูลกัจจายน์ ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาโดยส่วนกลางจึงเอาระบบการเรียนแบบเปรียญธรรม ตั้งแต่ประโยค 1-2 ถึงประโยค ป.ธ.9 มาจัดการศึกษา ทำให้ประสบความสำเร็จทางการจัดการศึกษาแผนกบาลี-นักธรรมอย่างค่อยเป็นค่อยไป อีกประการหนึ่งสำนักเรียนได้รับการช่วยเหลือจากศิษย์เก่าที่ประสบความสำเร็จในชีวิตแล้วได้กลับมาช่วยเหลือสำนักเรียนอย่างแข็งขันผ่าน

⁵⁴ คณิงนิตย์ จันทบุตร, สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, พ.ศ. 2532), หน้า 96-97.

กระบวนการที่เรียกว่า อบรมบาลีก่อนสอบ (ติว) โดยเฉพาะเปรียญเอก (ป.ธ. 7, 8, 9) จึงเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จในการสอบทุกปีตลอดมา⁵⁵

พิณสุดา วิจิตรรังศรี ได้ทำวิจัยเรื่องการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลีดีเด่น ได้ข้อสรุปและข้อเสนอแนะว่า การจัดการศึกษาศาสนาหรือศาสนศึกษาของวัดจองคำ ตำบลบ้านหวด อำเภอแจว จังหวัดลำปาง เป็นการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี เริ่มตั้งแต่ปีการศึกษา 2537 ถึงปัจจุบัน ประสบความสำเร็จสูงสุดเมื่อนักเรียนชั้นประโยค 9 รุ่นแรก สอบบาลีสนามหลวงได้ถึง 7 รูป จากจำนวนเข้าสอบ 8 รูป ในปี พ.ศ. 2545 ถือเป็นประวัติศาสตร์การสอบบาลีของไทยนับตั้งแต่มีการเรียนการสอนเป็นต้นมา รวมทั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ถึงปี พ.ศ. 2547 จำนวนผู้เข้าสอบและจำนวนผู้สอบได้ คิดเป็นร้อยละมากที่สุดของประเทศ ทั้งนี้ด้วยยุทธศาสตร์การบริหารจัดการของเจ้าอาวาส การออกกฎระเบียบ การแสวงหาและพัฒนาครูผู้สอน การสรรหาผู้เรียน การหาทุนสนับสนุน การใช้ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส และกำกับการสอนอย่างใกล้ชิดด้วยเมตตาธรรม การจัดการกระบวนการเรียนการสอนอย่างเข้มข้น ทั้งวิธีการเรียนการสอน การทดสอบอย่างต่อเนื่องและการอบรมก่อนสอบสนามหลวง ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จประกอบด้วย เจตนาและศรัทธาอันแรงกล้าของเจ้าอาวาสและครูผู้สอน ความพากเพียรพยายามของผู้เรียน การมีเงินทุนที่เพียงพอรวมทั้งการได้รับการสนับสนุนของคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ...มีข้อเสนอแนะว่า วัดอื่น ๆ ที่จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี สามารถนำยุทธศาสตร์ ของวัดจองคำในการจัดการศึกษาไปประยุกต์ใช้ตามบริบทและภูมิประเทศของวัดนั้น ๆ ...ที่สำคัญ ภาครัฐจะต้องให้การสนับสนุนการจัดการศึกษาของสงฆ์อย่างชัดเจน และเร่งด่วนในฐานะที่ คณะสงฆ์ร่วมรับภาระแบ่งเบาการจัดการศึกษาของรัฐ และพัฒนาคุณภาพพลเมืองของไทยด้วยการขจัดปัญหาของวัดต่าง ๆ เช่นเดียวกับที่วัดจองคำประสบคือปัญหาการจัดการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ส่งผลให้สามเณรมีลดน้อยลง ซึ่งหมายถึงการสืบทอดศาสนทายาทลดน้อยลงไปด้วย จึงควรที่จะเร่งออกกฎกระทรวงเกี่ยวกับ การจัดการศึกษาของสถาบันพระพุทธศาสนาให้มีการเทียบวุฒิการศึกษาและจัดสรรเงินงบประมาณแก่วัดที่จัดการศึกษาให้เท่าเทียมกับสถาบันอื่น ๆ โดยเร็ว ในฐานะที่พระภิกษุสามเณร คือพลเมืองไทยที่ต้องได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับประชาชนคนไทยโดยทั่วไปตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติอย่างทั่วถึงมีคุณภาพและเท่าเทียมกัน⁵⁶

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ไว้ในการปาฐกถาพิเศษในการประชุมเชิงปฏิบัติการของเจ้าคณะพระสังฆาธิการและผู้อำนวยการเขตพื้นที่การศึกษาทั่วประเทศ เรื่อง ยุทธศาสตร์การพัฒนาโรงเรียนวิถิพุทธ เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2547 ณ หอประชุมพุทธมณฑล อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ว่าก่อนหน้านี้นี้คณะสงฆ์เคยตรึงไปปฏิรูปการศึกษาในประเทศหลายขบวนแล้ว รถไฟขบวนที่ผ่านมาพอดกได้ แต่รถไฟขบวนนี้ไม่ควรตก เพราะเป็นขบวนใหญ่กว่าทุกครั้งที่ผ่านมา นับเป็นครั้งแรกในรอบร้อยปีที่ประเทศไทยมีพระราชบัญญัติการศึกษา

⁵⁵ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงาน ของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแพร่ศาสนธรรมดีเด่น, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548), หน้า 23-24.

⁵⁶ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด, 2548), หน้า 55-56.

แห่งชาติ ถ้าตกรถไฟขบวนนี้แล้วคณะสงฆ์คงหมดโอกาสที่จะพัฒนาการศึกษาพระพุทธศาสนาและการศึกษาสงฆ์ นี่เรียกว่าเป็นรถไฟขบวนสุดท้ายในการขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษา ถ้าคณะสงฆ์พลาดโอกาสครั้งนี้แล้ว นอกจากจะตามฝ้ายบ้านเมืองและศาสนาอื่นไม่ทันในเรื่องการจัดการศึกษาแล้ว คณะสงฆ์ยังจะเสียโอกาสที่ดีในหลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องที่เรากำลังพยายามเกาะขบวนรถไฟอยู่ในขณะนี้ นั่นคือเรื่องกฎกระทรวงว่าด้วยการจัดการ ศึกษาขั้นพื้นฐานของสถาบันพระพุทธศาสนา ที่จะทำให้พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน⁵⁷

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของรัฐในการจัดสรรงบประมาณ สนับสนุนการศึกษาสงฆ์ไว้ว่า ประเด็นที่ฝ่ายรัฐจะต้องดูแลก็คือ จัดสรรงบประมาณอุดหนุนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ให้ไม่ยิ่งหย่อนกว่าเงินอุดหนุนโรงเรียน พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา และที่สำคัญก็คือรัฐควรสนับสนุนการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกแผนกให้มีคุณภาพเท่าเทียมกันกับระบบโรงเรียนปกติของรัฐ⁵⁸

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงการประกันคุณภาพการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีไว้ว่า ขณะนี้ยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่า โรงเรียน พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีจะต้องถูกตรวจสอบคุณภาพด้วยหรือไม่ แต่ก็เป็นหลักธรรมดาว่า ถ้าโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ จากรัฐเท่าเทียมกันกับการที่รัฐสนับสนุนการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนปกติของรัฐ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาก็ต้องเข้ามาตรวจสอบและประเมินคุณภาพ ซึ่งจะเป็นเรื่องที่ดี เพราะทำให้โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีสามารถแข่งขันกับโรงเรียนประเภทอื่นได้⁵⁹

ฝ่ายปริยัติศึกษา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา ได้กล่าวถึงความมั่นคงของสำนัก ศาสนศึกษา ในนโยบายและแผนการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2531 ไว้ว่า การจัดศาสนศึกษาของสำนักต่าง ๆ โดยเฉพาะในชนบท ในเมื่อคณะสงฆ์ไม่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาและการจัดสรรทุนและงบประมาณ ไม่ให้ความสำคัญแก่ศาสนศึกษาแล้ว นอกจากจะไม่มีความสนใจในการจัดและขาดแคลนทุนในการดำเนินงานแล้ว ก็ตกอยู่ในภาวะไร้หลักประกัน ไม่มีความมั่นคง ซ้ำร้ายในท้องถิ่นเองก็ไม่มีระบบวิธีในการร่วมนุญรวมกำลัง หรือกระจายทุนกระจายกำลังกันจัดการศึกษา ไม่มีศูนย์กลางหรือสถาบันกลางของท้องถิ่นที่หลาย ๆ วัดช่วยกันบริหารหรือค้ำชู การดำเนินการศึกษาจึงเป็นกิจการของแต่ละวัดจัดดำเนินการไปตามลำพังอย่างโดดเดี่ยว วัดใดมีทุนมีกำลัง ก็จัดการเรียนการสอนขึ้น วัดไหนไม่มีทุนไม่มีกำลังก็ไม่จัดและวัดใดจัดเมื่อหมดทุนหมดกำลัง ก็เลิกจัดไปเอง หรือมีฉะนั้นก็เอาสำนักศึกษาไปผูกไว้กับตัวบุคคล เมื่อเจ้าอาวาสเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนจำนวนมากหรือเป็นเจ้าคณะผู้ใหญ่ มีกำลังและใส่ใจในศาสนศึกษา ก็จัดกิจการศาสนศึกษาขึ้นในวัดของตนจนรุ่งเรืองใหญ่โตแต่ครั้งสิ้นบุญของท่านแล้ว และตำแหน่ง เจ้าคณะเปลี่ยนไปอยู่กับเจ้าอาวาสวัดอื่น กิจการของสำนักศาสนศึกษานั้นก็ซบเซาหรือล้มเลิกไป อาคารที่สร้างไว้ใหญ่โตก็ร้างประโยชน์ รอนจนกว่าเจ้า

⁵⁷ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *โรงเรียนวิถิปุทธ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548), หน้า 20.

⁵⁸ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *ขอบฟ้าแห่งความรู้กับผลงานด้านการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : หจก. สามลดา, 2548), หน้า 101.

⁵⁹ อ่างแล้ว, *ขอบฟ้าแห่งความรู้กับผลงานด้านการศึกษา*. (กรุงเทพมหานคร : หจก. สามลดา, 2548), หน้า 103-104.

อวาสาวัตอื่นใดมีกำลังสามารถก็เริ่มจัดเริ่มสร้างขึ้นใหม่ในวัดของตน ๆ เช่นนั้นบ้าง สืบความซ้ารอยกันต่อ ๆ ไป⁶⁰

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้กล่าวถึงการศึกษาของพระสงฆ์ในรายงานผลการเสวนา บทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์ กับการพัฒนาสังคมไทยไว้ว่า ด้านการศาสนศึกษา (1) พระสงฆ์ควรศึกษาหลักธรรมให้ถ่องแท้ทั้งปริยัติและปฏิบัติเพื่อให้พร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจทั้ง 6 ด้านของคณะสงฆ์ (2) พระสงฆ์ควรพัฒนาตนให้รอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมเพื่อรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม อันจะส่งผลต่อศักยภาพในการอบรมพัฒนาจิต การเผยแผ่ศาสนธรรมศาสนิกชน เช่น ด้านการบริหาร ด้านกฎหมาย กฎระเบียบของสงฆ์ เป็นต้น (3) ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ควรปรับประยุกต์ให้เหมาะกับยุคสมัย แต่คงไว้ซึ่งหลักศาสนธรรม⁶¹

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวถึงการช่วยเหลือของรัฐต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไว้ว่า ที่ผ่านมามีการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นไปแบบตามมีตามเกิด งบประมาณไม่เพียงพอ ต้องช่วยเหลือตัวเองมาก ผลจึงออกมาไม่ได้มากเท่าที่ควร แต่คิดว่าเมื่อมีการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งกำหนดไว้ว่ารัฐต้องสนับสนุน งบประมาณ การจัดการศาสนศึกษาคงได้รับงบประมาณเต็มเม็ดเต็มหน่วย พระสงฆ์ที่ท่านจัดการศึกษาและรักการศึกษาท่านก็หวังและรอคอยตรงจุดนี้อยู่⁶²

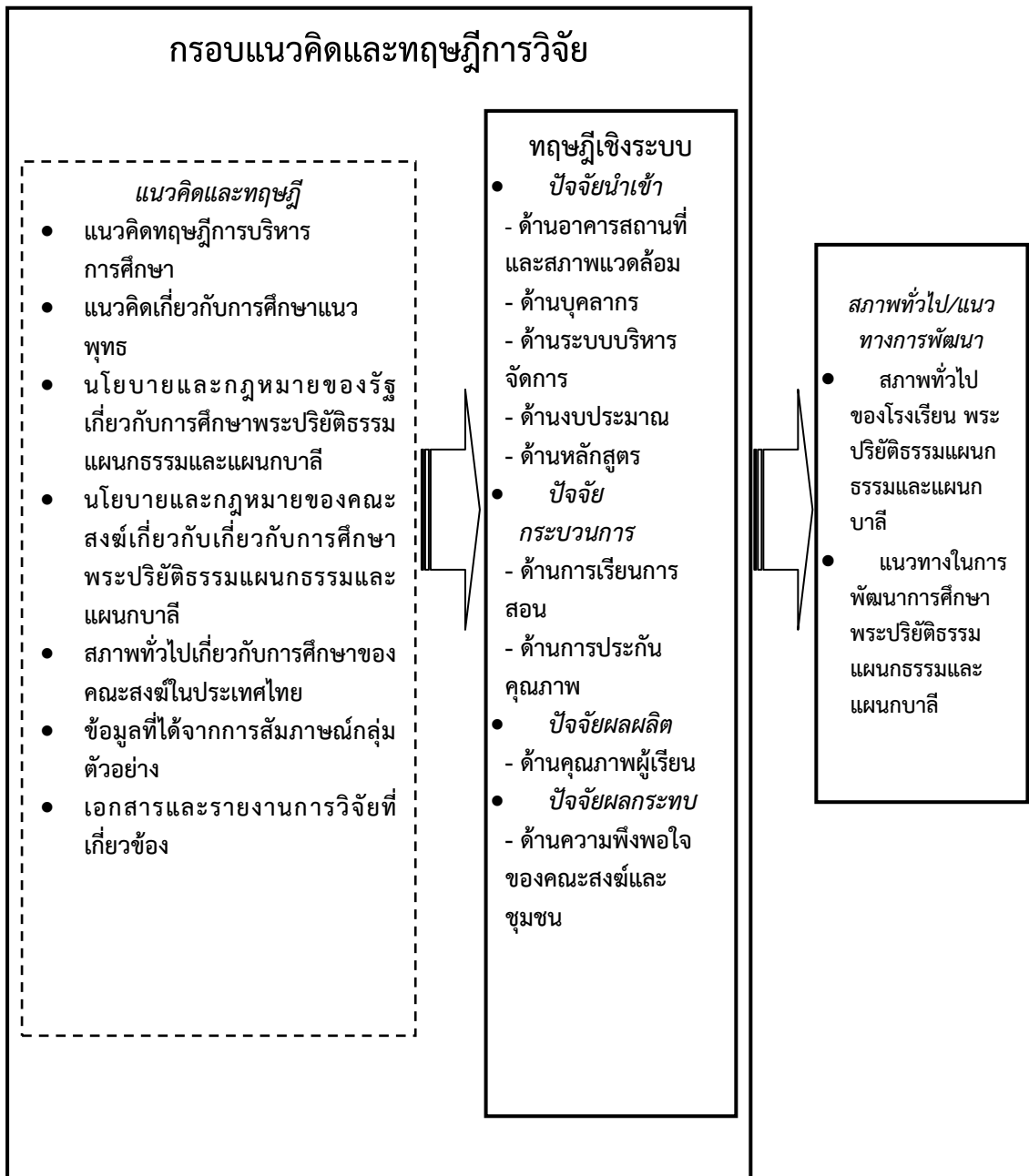
⁶⁰ ฝ่ายปริยัติศึกษา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, นโยบายและแผนการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2531, (มปท) หน้า 14-15.

⁶¹ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, รายงานผลการเสวนา บทบาทที่พึงประสงค์ของวัด และพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 4.

⁶² สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, บทบาทของสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, 2546), หน้า 7.

2.8 กรอบแนวคิดและทฤษฎีของโครงการวิจัย

จากแนวคิด ทฤษฎีและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยสามารถนำมาเป็นกรอบแนวคิดเพื่อการวิจัย ได้ดังนี้

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี
ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีวิธีการวิจัย ดังนี้

3.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

3.2 ชั้นศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้น

เป็นขั้นการสำรวจเอกสารต่าง ๆ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย
คัมภีร์อรรถกถา รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำรา วารสารและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อวาง
กรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย

3.3. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

3.3.1. ประชากร ได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นนักวิชาการ ผู้บริหาร
สถานศึกษาครู และส่วนงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนก
บาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และเอกสารต่อไปนี้เป็นคือ คัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษา
บาลีและภาษาไทย คัมภีร์อรรถกถา รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำรา วารสารและเอกสารอื่น ๆ ที่
เกี่ยวข้อง

3.3.2.กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ตัวแทนประชากร ซึ่งได้มาโดยวิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง
(Purposive Sampling) ประกอบด้วย นักวิชาการจำนวน 4 รูป/คน เจ้าคณะภาค 11 เจ้า
คณะจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 รูป ผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติแผนก
ธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค11 จำนวน 12 รูป ผู้อำนวยการสำนักงาน
พระพุทธศาสนาจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 คน ผู้อำนวยการสำนักงานเขต
พื้นที่การศึกษาจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 คน ครูสอนนักธรรมจำนวน 12
รูป และครูสอนบาลีจำนวน 12 รูป และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยนี้ ประกอบด้วย 1) บัตรบันทึกการค้นคว้า 2) แบบบันทึกการ
สัมภาษณ์ 3) แบบบันทึกการสังเกต ซึ่งผู้วิจัยได้สร้างขึ้นเองแล้วให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง

เกี่ยวกับความตรงเชิงโครงสร้างและความตรงตามเนื้อหา หลังจากนั้นได้นำเครื่องมือมาปรับปรุงแก้ไข และนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย

3.5.1 ชั้นรวบรวมข้อมูล

3.5.1.1 ใช้ขั้นตอนที่การค้นคว้าเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีบันทึกข้อมูลดังนี้

- 1) ย่อความให้ได้ใจความตรงตามความหมายของข้อความเดิม
- 2) บันทึกโดยถอดข้อความเป็นข้อความของผู้วิจัยเอง
- 3) คัดลอกข้อความแล้วทำอัญประกาศ ซึ่งจะกระทำเมื่อข้อความนั้นอยู่ใน

เกณฑ์ข้อใดข้อหนึ่งดังต่อไปนี้ คือ เป็นข้อความสำคัญมาก เป็นข้อความที่จะมีการพิสูจน์หรือทดสอบข้อเท็จจริง เป็นข้อความที่ผู้วิจัยต้องการอ้างอิง สนับสนุนความคิดเห็นของตนเอง เป็นข้อความที่เขียนไว้ดีมาก ถ้อยคำสำนวนกะทัดรัดชัดเจน ซึ่งจะถอดความเป็นภาษาของผู้วิจัยเองอาจทำได้ไม่ดีเท่าเดิม และข้อความที่เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

3.5.1.2 ใช้แบบบันทึกการสัมภาษณ์เพื่อรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ประกอบด้วย นักวิชาการ 4 รูป/คน ผู้บริหารคณะสงฆ์ จำนวน 5 รูป ผู้บริหารและครูสำนักเรียนพระปริยัติแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 จำนวน 24 รูป และหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 8 คน และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

3.5.1.3 ใช้แบบบันทึกการสังเกต ใช้บันทึกการสังเกตเกี่ยวกับสภาพทั่วไปในการดำเนินการของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี จำนวน 12 สำนักเรียนในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

3.5.2 ชั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

จัดประชุมและแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็น ระหว่างที่ปรึกษา หัวหน้าโครงการวิจัย และผู้ร่วมวิจัย เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา และตรวจสอบข้อมูลอย่างสม่ำเสมอ

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ซึ่งจะดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

3.6.1 วิเคราะห์สภาพทั่วไปในการดำเนินการ ของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

3.6.2 วิเคราะห์แนวพัฒนาการศึกษา ของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11

3.6.3 การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากบันทึกข้อมูลในการค้นคว้าเอกสารการสัมภาษณ์ การสังเกต ใช้วิธีวิเคราะห์แบบพรรณนา (Descriptive Analysis)

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัยเกี่ยวกับ การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี และเพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การวิเคราะห์ข้อมูลแยกวิเคราะห์เป็น 3 หัวข้อดังนี้ คือ 1) ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่าง 2) วิเคราะห์สภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และ 3) วิเคราะห์แนวทางพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 สำหรับในหัวข้อที่ 2) และ 3) นั้นเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้กำหนดไว้ตามวัตถุประสงค์การวิจัยครั้งนี้ วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้

4.1 ข้อมูลทั่วไปของประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

4.1.1 ตำแหน่งของประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ได้จากการเก็บข้อมูล

- 4.1.1.1 นักวิชาการ จำนวน 4 รูป/คน
- 4.1.1.2 เจ้าคณะภาค 11 จำนวน 1 รูป
- 4.1.1.3 เจ้าคณะจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 รูป
- 4.1.1.4 ผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 12 รูป
- 4.1.1.5 ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 คน
- 4.1.1.6 ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัด ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 คน
- 4.1.1.7 ครูสอนนักธรรมและครูสอนบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 12 รูป

4.2 วิเคราะห์ข้อมูลสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

4.2.1 ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม

4.2.1.1 การดำเนินการในด้านอาคารสถานที่ ของสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี ที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัด โดยภาพรวม พบว่า ส่วนใหญ่มีอาคารสถานที่เพียงพอและอยู่ในสภาพพร้อมใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดที่มีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เพราะสามารถใช้ห้องปฏิบัติการ และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น ห้องเรียน ห้องสมุด สื่อการเรียนการสอน เป็นต้น ร่วมกันได้ เนื่องจากมีการจัดเวลาในการเรียนการสอนไม่ตรงกัน ส่วนในด้านสภาพแวดล้อม โดยภาพรวม พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัด ส่วนใหญ่มีสภาพแวดล้อมที่มีความสะอาด ร่มรื่น และค่อนข้างเป็นไปตามหลักกิจกรรม 5 ส.

4.2.1.2 การดำเนินการในด้านอาคารสถานที่ ของสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี ที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอ โดยภาพรวม พบว่า ส่วนใหญ่มีอาคารสถานที่เพียงพอต่อการดำเนินงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดที่มีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เพราะสามารถใช้ห้องปฏิบัติการ และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ร่วมกันได้ เช่น ห้องเรียน ห้องสมุด สื่อการเรียนการสอน เป็นต้น เนื่องจากมีการจัดเวลาในการเรียนการสอนไม่ตรงกัน ส่วนในด้านสภาพแวดล้อม โดยภาพรวม พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอ ส่วนใหญ่มีสภาพแวดล้อมด้านอาคารสถานที่ที่มีลักษณะที่เป็นไปตามหลักกิจกรรม 5 ส. น้อย แต่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีความสงบ ร่มรื่น ซึ่งเป็นสภาวะที่เหมาะสมต่อบรรยากาศทางวิชาการ

4.2.1.3 การดำเนินการในด้านอาคารสถานที่ ของสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี ที่ตั้งอยู่ในระดับตำบล โดยภาพรวม พบว่า ส่วนใหญ่มีอาคารสถานที่เพียงพอ แม้จะอยู่ในสภาพพร้อมใช้ค่อนข้างน้อย มีสภาพเก่า คับแคบ มีการจัดโครงสร้างอาคารที่มีความเป็นสัดส่วนน้อย และทรุดโทรมบ้างก็ตาม ส่วนในด้านสภาพแวดล้อม โดยภาพรวม พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับตำบล ส่วนใหญ่มีสภาพแวดล้อมด้านอาคารสถานที่ที่เป็นไปตามหลักกิจกรรม 5 ส. น้อย แต่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีอากาศสดชื่น สงบ ร่มรื่น มีต้นไม้ค่อนข้างมากทำให้อากาศบริสุทธิ์ ปราศจากมลภาวะ ซึ่งเอื้อต่อการเรียนการรู้ในระดับหนึ่ง

4.2.2 ด้านบุคลากร

4.2.2.1 ด้านบุคลากรที่เป็นผู้บริหาร พบว่า ผู้บริหารของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี เป็นผู้ที่มีคุณธรรม เพราะผู้บริหารทั้งหมดเป็นพระสงฆ์ ซึ่งประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย สังเกตได้จากการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีพรหมวิหารธรรม มีความซื่อสัตย์ จริงใจในการทำงาน มีความเสียสละอุทิศตนเพื่อการศึกษา ส่วนในด้านการทำหน้าที่การบริหารจัดการ พบว่า แม้ผู้บริหารบางสำนักเรียนจะมีความคิดริเริ่มมีวิสัยทัศน์สามารถบริหารการศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลีจนทำให้การศึกษาของสำนักเรียนที่รับผิดชอบเกิดความ

เจริญมั่นคงขึ้นก็ตาม แต่โดยภาพรวมผู้บริหารส่วนใหญ่มีความสามารถและความเข้าใจด้านการบริหาร การศึกษาน้อย จึงจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาในด้านการบริหารการศึกษา เช่น ความเข้าใจด้าน หลักสูตรและการสอน ด้านการบริหารงานบุคคล ด้านบริหารวิชาการ เป็นต้น อย่างจริงจังและเป็น รูปธรรมมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

4.2.2.2 ด้านบุคลากรที่เป็นครู พบว่า ครูในสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนก ธรรมและแผนกบาลี โดยภาพรวม เป็นผู้ที่มีคุณธรรมที่ได้รับการยอมรับจากลูกศิษย์และบุคคล รอบ ข้างดีอยู่แล้ว เพราะครูทั้งหมดเป็นพระสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย สังเกตได้จาก การมีความเมตตากรุณา มีความปรารถนาดีต่อศิษย์ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ทั้งในและนอก ห้องเรียน ส่วนในด้านการทำหน้าที่ ครูในสำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยภาพรวม พบว่า มีความเข้าใจในหลักวิชาที่สอนดีแม้จะมีภาระงานสอนทั้งในหลักสูตรนักเรียน ธรรมและหลักสูตรบาลี บางสำนักเรียนครูนักธรรมและบาลียังมีภาระงานสอนในหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาอีกด้วย ครูส่วนหนึ่งยังต้องทำหน้าที่ในฐานะนักเรียนบาลีด้วย เนื่องจากสำนักเรียน บาลีส่วนใหญ่มีครูอยู่ในลักษณะที่สอนน้อง ซึ่งเป็นผลมาจากการขาดแคลนครูสอนบาลีในด้านปริมาณ จึงทำให้เกิดประสิทธิภาพการสอนค่อนข้างน้อยแม้จะมีการเตรียมการสอนอยู่เสมอก็ตาม ครูส่วนใหญ่ มีความเข้าใจในระบบหลักสูตรและการจัดกิจกรรมเรียนการสอนน้อย มีการเตรียมการสอนโดยการ เขียนแผนการสอนน้อย มีการใช้สื่อการสอนทางด้านเทคโนโลยีที่ทันสมัยน้อย กิจกรรมการเรียน การ สอนมักมุ่งเน้นในด้านความจำมากกว่าการคิดวิเคราะห์

4.2.2.3 ด้านบุคลากรที่เป็นนักเรียน พบว่า นักเรียนของสำนักเรียนพระปริยัติ ธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีพฤติกรรมที่อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ สังคม แต่แนวโน้มมีปริมาณลดน้อยลง เมื่อเทียบจำนวนสถิติของแต่ละปีการศึกษา เนื่องจาก แนวนโยบายด้านการศึกษาของรัฐมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น จากการศึกษาภาคบังคับหกปีเป็นเก้าปีทำให้ การศึกษาของคณะสงฆ์ขาดการเชื่อมโยงกับการศึกษาของรัฐ อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน การศึกษาของ คณะสงฆ์ยังไม่สามารถสร้างแรงจูงใจให้เกิดกับผู้เรียนเท่าที่ควร ทั้งในด้านกิจกรรมการเรียนการสอน และการได้อาชีพ กรณีที่ลาสิกขาเพื่อเข้าไปอยู่ในสังคมคฤหัสถ์ ประกอบกับผู้เรียนส่วนใหญ่ต้องศึกษา หลายด้านในขณะเดียวกัน กล่าวคือต้องเรียนหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แผนกบาลี และ แผนกสามัญศึกษาในขณะเดียวกันทำให้ผู้เรียนเกิดความท้อแท้เหนื่อยล้าบางรูปถึงกับต้องหยุดเรียน กลางคัน สภาพเช่นนี้ทำให้เกิดประสิทธิผลทางการศึกษาน้อย

4.2.3 ด้านระบบบริหารจัดการ

4.2.3.1 ด้านนโยบาย แผนกลยุทธ์ และแผนปฏิบัติการ พบว่า สำนักเรียน พระ ปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีการกำหนดนโยบายเพื่อการบริหารจัดการโดยอาศัย วิสัยทัศน์ของเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นเจ้าสำนักเรียนเป็นสำคัญ แต่การกำหนดแผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติ การเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อนำสู่การปฏิบัติการและการดำเนินงานของสำนักเรียน มีน้อยมาก สภาพเช่นนี้เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียนมักทำให้ความเจริญและความมั่นคง ทางการศึกษาของสำนักเรียนไม่ถาวร เพราะความเจริญขึ้นหรือเสื่อมลงของระบบการบริหาร จัด การศึกษาขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเป็นสำคัญ

4.2.3.2 ด้านโครงสร้างขององค์กร และรูปแบบการบริหารจัดการ พบว่า มีโครงสร้างองค์กร ในการดำเนินงานตามที่ปรากฏในระเบียบกรมการศาสนาว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม บาลี พ.ศ. ๒๕๓๗ แต่เป็นโครงสร้างและรูปแบบการบริหารจัดการอยู่ในระดับสูงคือคณะกรรมการกลาง และคณะกรรมการจังหวัด ซึ่งทำหน้าที่ในการกำกับดูแลโดยภาพรวมในระดับประเทศและในระดับจังหวัด ส่วนในระดับสถานศึกษาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีตำแหน่งเจ้าสำนักเรียน ตำแหน่งผู้จัดการหรือครูใหญ่ ตำแหน่งครูที่ขึ้นทะเบียนและได้รับใบตราตั้งครู แต่ไม่พบโครงสร้างคณะกรรมการสำนักเรียน หรือคณะกรรมการศาสนศึกษาชัดเจน

4.2.3.3 ด้านการสรรหาบุคลากรและระบบการคัดเลือก พบว่า สำนักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีบุคลากรทั้งที่เป็นโดยตำแหน่ง และการแต่งตั้ง เช่น เจ้าอาวาสเป็นเจ้าสำนักเรียนโดยตำแหน่ง ครูใหญ่หรือผู้จัดการได้รับการแต่งตั้งหรือมอบหมายโดยการพิจารณาความเหมาะสมจากเจ้าอาวาส ครูสอนนักเรียนและบาลีส่วนใหญ่ได้มาจากการแต่งตั้งผู้ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นครูสอน โดยมีหลักฐานเป็นใบตราตั้งครูโดยใช้เกณฑ์พิจารณาจากวุฒิการศึกษา โดยภาพรวมยังไม่พบระบบและวิธีการคัดเลือกบุคลากรที่เป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน โดยเฉพาะครูสอนนักเรียนและครูสอนบาลีไม่มีการสอบข้อเขียนและการสอบภาคปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับความเป็นครูหรือศาสตร์ทางด้านความเป็นครู

4.2.3.4 ด้านการพัฒนาบุคลากร พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีการจัดส่งผู้บริหาร ครูสอนนักเรียน และครูสอนบาลีเพื่อเข้าร่วมอบรมอยู่บ้างตามโอกาสเป็นครั้งคราว แต่ส่วนใหญ่ยังไม่มีการกำหนดแนวทางและวิธีการพัฒนาผู้บริหารและครูให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมให้บุคลากรได้เข้าศึกษาต่อในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง

4.2.3.5 ด้านภาระงานบุคลากร พบว่า ผู้บริหารและครูสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีการปฏิบัติภาระงานตามหน้าที่ของตนทั้งในฐานะบุคลากรของสำนักเรียน และในฐานะพระสงฆ์ แต่โดยภาพรวมยังไม่มีการกำหนดภาระงานของบุคลากรทุกระดับเป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน

4.2.3.6 ด้านสถานภาพของบุคลากร พบว่า บุคลากรส่วนใหญ่ของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในปัจจุบัน ไม่มีปัญหาด้านสถานภาพ เพราะการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีขึ้นอยู่กับคณะสงฆ์โดยตรง ดังนั้นสถานภาพจึงเป็นพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่คณะสงฆ์มอบหมายให้ทำ โดยมีภาครัฐให้ความอุปถัมภ์ด้านค่านิตยภัตร โดยเฉลี่ยเป็นรายปีแม้เป็นจำนวนเงินที่ค่อนข้างน้อยกว่าบุคลากรในสถานศึกษาของรัฐก็ตาม แต่พระสงฆ์ก็มีทุนทางสังคมทดแทนอย่างพอเพียง และด้านสวัสดิการที่จำเป็นในลักษณะเป็นอัตราส่วนลด

4.2.4 ด้านงบประมาณ

4.2.4.1 ด้านแหล่งงบประมาณ พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี มีแหล่งงบประมาณที่ได้จากการรัฐ โดยผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และจากการรับบริจาคโดยพุทธศาสนิกชนหรือผู้มีศรัทธาทั่วไป

4.2.4.2 ด้านการจัดสรรงบประมาณ พบว่า ในปัจจุบันสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจัดสรรงบประมาณ ให้สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีเป็นงบรวมรายปี โดยคิดเฉลี่ยรวมเป็นอัตรารายรูปและปริมาณสถิติการสอบได้ของนักเรียน ในปีการศึกษาที่ผ่านมาในปีการศึกษา 2550 มีแนวโน้มการจัดสรรงบประมาณเพิ่มขึ้นเป็นรายรูปละประมาณ 100 บาท สำหรับนักเรียนแผนกธรรม และรายรูปละประมาณ 300 บาท สำหรับนักเรียนบาลี ซึ่งเมื่อเทียบกับอัตราค่าเฉลี่ยรายหัวของนักเรียนในโรงเรียนของรัฐ จะเห็นว่ามีจำนวนที่น้อยกว่ามาก นอกจากนี้ ยังไม่พบว่าสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีแผนงบประมาณและเอกสารรายละเอียดการจัดสรรงบประมาณและการใช้จ่ายงบประมาณประจำปีเป็นลายลักษณ์อักษร

4.2.4.3 ด้านระบบบัญชีและการตรวจสอบ พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีระบบบัญชีการใช้จ่าย แต่ยังไม่พบว่ามีระบบการตรวจสอบทั้งจากภายในและภายนอกเป็นรูปธรรมชัดเจน

4.2.5 ด้านหลักสูตร

4.2.5.1 ด้านมาตรฐานของหลักสูตร พบว่า หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลีเป็นหลักสูตร ในความหมายที่เรียกกันในปัจจุบันว่า “แบบเรียน” ดังนั้น หลักสูตรของพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี จึงมีองค์ประกอบที่สำคัญของหลักสูตรตามทฤษฎีหลักสูตรสมัยใหม่ไม่ครบถ้วน เช่น ไม่มีหลักการ ปรัชญา จุดมุ่งหมาย มาตรฐานการเรียนรู้ กระบวนการและวิธีการการเรียนการสอน การจัดเวลาเรียน และ กระบวนการและวิธีการวัดผลประเมินผล เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อมองในแง่เนื้อหาโดยภาพรวมพบว่าหลักสูตร พระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลีมีความเป็นมาตรฐานสูง เพราะมีเนื้อหาครอบคลุมหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

4.2.5.2 ด้านความก้าวหน้าทันสมัย ตอบสนองความต้องการของคณะสงฆ์และสังคม พบว่า โดยภาพรวมหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีความก้าวหน้าตอบสนองความต้องการของคณะสงฆ์ ในระดับหนึ่งเห็นได้จากการแก้ไขปรับปรุงอยู่เป็นระยะเช่นหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ซึ่งตั้งขึ้นชัดเจนเมื่อ พ.ศ. 2455 จากนั้นก็มีการปรับปรุง ทั้งในด้านเนื้อหาวิชาและตำรามาเป็นลำดับจนถึง พ.ศ. 2469 จึงเป็นอันยุติและใช้มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ซึ่งมีการเล่าเรียนกันตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาจนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรจาก 3 ชั้นคือ บาเรียนตรี เรียนพระสูตร บาเรียนโท เรียนพระสูตรและพระวินัย และบาเรียนเอก เรียนพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรม มาเป็นหลักสูตร 9 ปี พร้อมกันนี้ก็มีการปรับปรุงในหลาย ๆ ด้าน เช่นด้านเนื้อหา วิธีการสอบ การตรวจข้อสอบ เป็นต้นมาจนถึงหลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐในแง่องค์ประกอบของโครงสร้างหลักสูตร พบว่า หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีก้าวหน้าทันสมัย ตอบสนองความต้องการของสังคมน้อยกว่า

จะเห็นได้จากการที่รัฐพยายามส่งเสริมสนับสนุนให้มีการปรับปรุงหลักสูตร โดยออกเป็นกฎกระทรวง ว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548

4.2.6 ด้านการเรียนการสอน

4.2.6.1 ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีช่วงเวลาของการจัดการเรียนการสอนที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความพร้อม ของสำนักเรียน ส่วนใหญ่มีการจัดการเรียนการสอนที่ไม่ต่อเนื่อง ไม่มีการกำหนดคุณสมบัติผู้มีสิทธิเข้าสอบในด้านความเพียงพอของการเข้าเรียน มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้เทคนิควิธีการ และสื่อเทคโนโลยีที่หลากหลายน้อย การจัดการเรียนการสอนหลักสูตรแผนกบาลีในระดับเปรียญเอกของสำนักเรียนที่อยู่ในเขตภูมิภาคมีน้อย เนื่องจากการขาดแคลนครูสอนบาลีทำให้นักเรียนต้องศึกษาด้วยตนเอง มีการจัดกิจกรรมเสริมอยู่บ้างขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละสำนักเรียน เช่น การอบรมติวเข้มก่อนสอบน้อย มีการตรวจเวลาเรียนแต่นำไปใช้ในการมีสิทธิหรือไม่มีสิทธิในการสอบน้อยมาก

4.2.6.2 ด้านการวัดและประเมินผลการเรียน พบว่า แม่กองธรรมสนามหลวงและแม่กองบาลีสนามหลวงเป็นผู้กำหนดวันเวลาและสถานที่ในการจัดสอบ โดยทำเป็นประกาศเป็นรายปีไว้ล่วงหน้า ข้อสอบเป็นลักษณะข้อสอบกลางที่ออกโดยคณะกรรมการออกข้อสอบกลางซึ่งได้รับการมอบหมายจากแม่กองธรรมและแม่กองบาลี มักเป็นชนิดข้อสอบแบบอัตตณัยเป็นส่วนใหญ่เน้นทั้งความจำในเนื้อหาของหลักสูตร มีคณะกรรมการตรวจข้อสอบและเกณฑ์การตรวจ ข้อสอบที่มอบหมายและกำหนดโดยแม่กองธรรมสนามหลวงและแม่กองบาลีสนามหลวง เป็นการสอบวัดผล การสอบได้หรือสอบตกในครั้งเดียวไม่มีคะแนนเก็บ

4.2.6.3 ด้านการให้คำปรึกษาและการแนะแนวการเรียนแก่นักเรียน พบว่า โดยภาพรวมสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่ไม่มีคำสั่งครูที่ปรึกษาหรือครูแนะแนวเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ในทางปฏิบัติครูในสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีการทำหน้าที่ด้านการให้คำปรึกษา และการแนะแนวด้านพฤติกรรมจิตใจและปัญญาอย่างต่อเนื่อง เพราะนักเรียนในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีส่วนใหญ่อยู่ในวัดเดียวกันกับครู จึงทำให้มีการอบรมให้คำปรึกษาและคำแนะนำนักเรียนอย่างใกล้ชิดอยู่เป็นประจำ

4.2.6.4 ด้านประสิทธิภาพการสอน พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่ไม่มีการกำหนดแนวทางและวิธีการประเมินประสิทธิภาพการสอนของครูเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีการประเมินสำนักเรียนด้านปริมาณผลสำเร็จการสอบไล่ได้ของนักเรียนโดยดูจากอัตราส่วนการสอบได้สอบตกจากนักเรียนที่ส่งเข้าสอบทั้งหมด เพื่อนำไปเป็นส่วนประกอบในการจัดสรรงบประมาณในปีการศึกษาถัดไป

4.2.7 ด้านการผลิต

4.2.7.1 ด้านเกี่ยวกับประสิทธิผลของการผลิต พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้จัดการศึกษาเพื่อสร้างศาสนทายาทที่มีความรู้คู่คุณธรรม มีความเข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง สามารถสนองงานคณะสงฆ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เห็นได้จากการได้รับการยอมรับจากเจ้าอาวาสให้ช่วยรับผิดชอบทั้งด้านการปกครอง การศึกษา และ

การเผยแพร่ เป็นต้น แต่ไม่พบการบันทึกข้อมูลด้านสถิติด้านการรับเข้าศึกษา อัตราการสูญเสียระหว่างเรียน และอัตราการจบตามระยะเวลาของหลักสูตร

4.2.7.2 ด้านคุณลักษณะนิสัยของนักเรียน พบว่า นักเรียนที่ได้ผ่านการศึกษาจากหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยภาพรวมเป็นผู้มีคุณลักษณะนิสัยที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรม มีการพัฒนาด้านจิตใจเห็นได้จากการมีความกตัญญู มีเมตตา ความโอบอ้อมอารี รักความเป็นธรรม

4.2.7.3 ด้านการสนองงานของคณะสงฆ์ พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้ผลิตบุคลากร เพื่อเป็นศาสนทายาทรักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา และเพื่อสนองงานที่เป็นภารกิจของคณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้าน ได้แก่ การปกครอง ศาสนศึกษา สาธารณูปการ การเผยแผ่ศาสนาธรรม การสาธารณสงเคราะห์ และการศึกษาสงเคราะห์

4.2.8 ด้านผลกระทบ

4.2.8.1 ด้านความพึงพอใจของคณะสงฆ์ พบว่า คณะสงฆ์โดยส่วนใหญ่มีความพึงพอใจการทำหน้าที่ในฐานะศาสนทายาทปฏิบัติกิจของสงฆ์อย่างสม่ำเสมอ และช่วยเหลือคณะสงฆ์ด้วยการสนองงานในด้านต่าง ๆ ทั้ง 6 ด้าน เห็นได้จากการได้รับยกย่องแต่งตั้งให้รับผิดชอบในหน้าที่ที่สำคัญ ๆ ของคณะสงฆ์ หรือการได้รับการแต่งตั้งสมณศักดิ์ในระดับต่าง ๆ

4.2.8.2 ด้านความพึงพอใจของชุมชน/สังคม พบว่า โดยภาพรวมชุมชนและสังคม มีความพึงพอใจพระสงฆ์ที่จบหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี สังเกตได้จาก ยอมรับบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชน และสังคมสูงในฐานะผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ โดยชุมชนมีความเชื่อถือ เลื่อมใส ศรัทธา และให้ความเคารพ ฯลฯ เป็นต้น

4.2.9 ด้านประกันคุณภาพการศึกษา

4.2.9.1 ด้านการประกันคุณภาพภายใน พบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่ยังไม่มีระบบประกันคุณภาพภายในเป็นลายลักษณ์อักษร จึงยังมีได้ดำเนินการประกันคุณภาพภายใน

4.2.9.2 ด้านการประกันคุณภาพภายนอก พบว่า ยังไม่มีหน่วยงานของรัฐหรือส่วนงานที่รัฐมอบหมายให้ดำเนินการประกันคุณภาพภายนอกต่อสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

4.3 วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับ แนวทางพัฒนาของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

4.3.1 ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม

4.3.1.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัดในด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีการจัดการศึกษาหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาอยู่ด้วย จึงทำให้ไม่มีปัญหาด้านอาคารสถานที่ซึ่งมีความเพียงพอเพื่อใช้เป็นห้องเรียน ห้องปฏิบัติการ ห้องสำนักงาน และห้องบริหารอื่น ๆ และอาคารเหล่านั้นส่วนใหญ่อยู่ในสภาพพร้อมใช้

2) จุดอ่อน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมที่เป็นไปตามหลักกิจกรรม 5 ส. น้อย และมีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เอื้อต่อบรรยากาศการเรียนรู้เนื่องจากเป็นสังคมเมือง

3) แนวทางพัฒนา สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรประยุกต์หลักกิจกรรม 5 ส. มาใช้ เพื่อพัฒนาอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อบรรยากาศการทำงาน และบรรยากาศการเรียนการสอนให้มากที่สุด เช่น การแยกแยะสิ่งของที่จำเป็นต้องใช้บ่อยสิ่งของที่ใช้น้อยบ่อยครั้ง หรือสิ่งของที่ไม่จำเป็น การจัดสถานที่และของใช้ให้เรียบร้อยเป็นหมวดหมู่ ใช้และเก็บง่ายโดยคำนึงถึงคุณภาพ ประสิทธิภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การทำความสะอาดอยู่เสมอ การรักษาสภาพเก็บง่ายใช้คล่องสะดวกและสะอาด การฝึกอบรมบุคลากรของสำนักเรียนให้มีระเบียบวินัยในการทำงาน เป็นต้น ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมควรมีการวางแผนผังการก่อสร้างอาคารให้เหมาะสม ควรสร้างบรรยากาศทางธรรมชาติให้เอื้อต่อการทำงานและการเรียนการสอน เช่น การปลูกต้นไม้ภายในบริเวณสำนักเรียน การจัดโครงการต้นไม้พูดได้ จัดป้ายนิเทศ เป็นต้น

4.3.1.2 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอในด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอ มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีความสงบ ร่มเย็น ร่มรื่น เนื่องจากมีต้นไม้ค่อนข้างมากเป็นสถานที่ที่เอื้อต่อบรรยากาศทางวิชาการ

2) จุดอ่อน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอ มีสภาพอาคารที่มีการดำเนินการให้เป็นไปตามหลักกิจกรรม 5 ส. น้อย

3) แนวทางพัฒนา สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอ ควรประยุกต์หลักกิจกรรม 5 ส. มาใช้ เพื่อพัฒนาอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อบรรยากาศการทำงาน และบรรยากาศการเรียนการสอนให้มากที่สุด เช่น การแยกแยะสิ่งของที่ต้องใช้บ่อย สิ่งของที่ใช้ไม่บ่อยครั้ง หรือสิ่งของที่ไม่จำเป็น การจัดสถานที่และของใช้ให้เรียบร้อยเป็นหมวดหมู่ใช้และเก็บง่ายโดยคำนึงถึงคุณภาพ ประสิทธิภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การทำความสะอาดอยู่เสมอ การรักษาสภาพเก็บง่ายใช้คล่องสะดวกและสะอาด การฝึกอบรมบุคลากรของสำนักเรียนให้มีระเบียบวินัยในการทำงาน เป็นต้น ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมควรมีการวางแผนผังการก่อสร้างอาคารให้เหมาะสม

4.3.1.3 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับตำบลในด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับตำบล มีอากาศสดชื่น บรรยากาศร่มรื่นสงบ อากาศบริสุทธิ์ ไม่มีมลภาวะทางอากาศ ทำให้เอื้อต่อบรรยากาศทางวิชาการ

2) จุดอ่อน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับตำบล มีอาคารสถานที่ที่อยู่ในสภาพเก่าทรุดโทรม คับแคบ และมีการดำเนินการตามหลักกิจกรรม 5 ส น้อยมาก

3) แนวทางพัฒนา สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับตำบล ควรประยุกต์หลักกิจกรรม 5 ส. เช่น การแยกแยะสิ่งของที่จำเป็นต้องใช้บ่อย สิ่งของที่ใช้ไม่บ่อยครั้งหรือสิ่งของที่ไม่จำเป็น การจัดสถานที่และของใช้ให้เรียบร้อยเป็นหมวดหมู่ใช้และเก็บง่ายโดยคำนึงถึงคุณภาพ ประสิทธิภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การทำความสะอาด อยู่เสมอ การรักษาสภาพเก็บง่ายใช้คล่องสะดวกและสะอาด การฝึกอบรมบุคลากรของสำนักเรียนให้มีระเบียบวินัยในการทำงาน เป็นต้น มาใช้เพื่อพัฒนาอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อบรรยากาศการทำงาน และบรรยากาศการเรียนการสอนให้มากที่สุด ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมควรมีการวางแผนการก่อสร้างอาคารให้เหมาะสม

4.3.2 ด้านบุคลากร

4.3.2.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านบุคลากรที่เป็นผู้บริหาร โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง ผู้บริหารของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีกัลยาณมิตรและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีความเสียสละทุ่มเทอุทิศตนอย่างจริงจังในการบริหารและสนับสนุนการจัดการศึกษา

2) จุดอ่อน แม้ผู้บริหารของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีบางสำนักจะมีวิสัยทัศน์ สามารถพัฒนาสำนักเรียนให้มีความเจริญรุ่งเรืองได้ก็ตาม แต่โดยส่วนใหญ่ผู้บริหารขาดความรู้ความเข้าใจทฤษฎีการบริหารการศึกษา และขาดการได้รับการส่งเสริมพัฒนา ด้านการบริหารการศึกษาอย่างเพียงพอ

3) แนวทางพัฒนา ผู้บริหารของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรได้รับการพัฒนาในด้านการบริหารการศึกษา โดยในระยะสั้นอาจจัดการอบรม จัดส่งเข้าร่วมอบรม เพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ ด้านการบริหารงานบุคคล ด้านบริหารวิชาการ ตลอดจนกระทั่งด้านหลักสูตรและการสอน เป็นต้น ส่วนในระยะยาวอาจมีการสร้างบุคลากรโดยส่งเข้าศึกษาในหลักสูตรการบริหารการศึกษา

4.3.2.2 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านบุคลากรที่เป็นครู โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง ครูในสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีภูมิกษัตริย์เก่า เลื่อมใส ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีความเมตตาสูง ให้ความช่วยเหลือแก่ศิษย์อย่างสม่ำเสมอ มีความปรารถนาดีต่อศิษย์ และมีความเป็นกัลยาณมิตรสูง

2) จุดอ่อน ครูในสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีไม่เพียงพอโดยเฉพาะอย่างยิ่งครูสอนบาลี ครูที่มีอยู่ส่วนใหญ่เป็นครูที่มีประสบการณ์น้อยเนื่องจากเป็นลักษณะที่สอนน้อง จึงทำให้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ไม่หลากหลาย ขาดความรู้ความเข้าใจในด้านหลักสูตร

3) แนวทางพัฒนา ครูของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรได้รับการพัฒนาในด้านหลักสูตรและการสอน โดยในระยะสั้นอาจจัดการอบรม จัดส่งเข้าร่วมอบรม เพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจด้านหลักสูตรและการสอน ด้านการใช้สื่อเทคโนโลยีทางการสอน ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นต้น ส่วนในระยะยาวอาจมีการสร้างบุคลากรครู โดยส่งเข้าศึกษาในสาขาวิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์หรือคณะครุศาสตร์

4.3.2.3 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านบุคลากรที่เป็นนักเรียน โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง นักเรียนของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีไม่มีปัญหาด้านความประพฤติ เนื่องจากเป็นพระภิกษุสามเณรที่อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย

2) จุดอ่อน นักเรียนของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีแนวโน้มด้านปริมาณลดน้อยลง เมื่อเทียบจำนวนสถิติของแต่ละปีการศึกษา เนื่องจากแนวนโยบายด้านการศึกษาของรัฐมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น ประกอบกับผู้เรียนส่วนใหญ่ต้องศึกษาทั้งพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แผนกบาลี และแผนกสามัญศึกษาในขณะเดียวกันทำให้ผู้เรียนเกิดความท้อแท้เหนื่อยล้าบางรูปถึงกับต้องหยุดเรียนกลางคัน

3) แนวทางพัฒนา ควรมีแนวนโยบายเพื่อหามาตรการในการเพิ่มปริมาณนักเรียน เช่น โครงการสร้างศาสนทายาทหนึ่งตำบลหนึ่งศาสนทายาท เป็นต้น และพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สามารถเชื่อมโยงกับการจัดการศึกษาของรัฐ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจในการเข้ามาบวชเรียนและเสริมสร้างคุณภาพการศึกษา

4.3.3 ด้านระบบบริหารจัดการ

4.3.3.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านนโยบายแผนกกลยุทธ์ และแผนปฏิบัติการ โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีบางสำนัก แม้ยังไม่ปรากฏว่ามีนโยบาย แผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีความเจริญและมั่นคงได้ด้วยอาศัยวิสัยทัศน์และศักยภาพของเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักทำให้สำนักเรียน

2) จุดอ่อน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีส่วนใหญ่ ยังไม่มีคู่มือนโยบาย แผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อนำสู่การปฏิบัติ ทำให้เจ้าสำนักเรียนไม่สามารถบริหารการศึกษาให้เจริญมั่นคงได้

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีแนวนโยบายที่เป็นรูปธรรมโดยอาจจัดทำแผนพัฒนา แผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการเพื่อนำสู่การปฏิบัติ และอาจมีระบบการกำกับ

ติดตาม ควบคุม ตรวจสอบ การปฏิบัติตามแผนพัฒนา ตลอดกระทั่งมีการประเมินนโยบาย แผนพัฒนา แผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการเพื่อปรับปรุงและพัฒนาระบบการบริหารจัดการ

4.3.3.2 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านโครงสร้าง องค์กรและรูปแบบการบริหารจัดการ โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีโครงสร้างองค์กรและรูปแบบการบริหารจัดการ โดยมีคณะกรรมการกลางในระดับประเทศและ คณะกรรมการจังหวัดในระดับจังหวัด

2) จุดอ่อน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ไม่ปรากฏโครงสร้างคณะกรรมการในระดับสถานศึกษา

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการกำหนดให้มีคณะกรรมการในระดับ สถานศึกษาโดยอาจกำหนดโครงสร้างให้มีบุคลากรของรัฐและชุมชนมีส่วนในการบริหารการศึกษา

4.3.3.3 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านการสรรหา บุคลากรและระบบการคัดเลือก โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีต้องมีการ ขึ้นทะเบียนและมีคำสั่งแต่งตั้งเรียกว่าใบตราตั้งครู

2) จุดอ่อน ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมีไม่เพียงพอ ครูที่มีอยู่ก็ทำ หน้าที่สอนและศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในประโยคที่สูงขึ้นไป ในขณะที่เดียวกันทำให้ไม่สามารถ ทำหน้าที่ครูได้สมบูรณ์ นอกจากนี้ยังไม่พบข้อกำหนดหรือระบบการสรรหาและการคัดเลือกบุคลากร เพื่อนำสู่การปฏิบัติชัดเจน

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีข้อกำหนดหรือระบบการสรรหาและ การคัดเลือกบุคลากร

4.3.3.4 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านการพัฒนา บุคลากร โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง (ยังไม่พบ)

2) จุดอ่อน ไม่พบการกำหนดแนวทางและวิธีการพัฒนาผู้บริหารและครู อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนในระยะยาว

3) แนวทางพัฒนา ควรมีการกำหนดแนวทางและวิธีการพัฒนาผู้บริหาร และครูอย่างเป็นรูปธรรมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

4.3.3.5 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านภาระงาน โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง แม้ไม่มีการกำหนดภาระงานไว้เป็นลายลักษณ์อักษรบุคลากรทุก ระดับได้ทำหน้าที่ตามที่เห็นว่าควรจะทำอย่างสุดความสามารถ

2) จุดอ่อน ไม่พบว่ามีกำหนดภาระงานทุกระดับ เป็นลายลักษณ์อักษร

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีการกำหนดภาระงานบุคลากร ทุกระดับไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

4.3.3.6 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านสถานภาพของบุคลากร โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง มีสถานภาพหลักที่ชัดเจนอยู่แล้ว กล่าวคือเป็นพระสงฆ์ที่ดำเนินชีวิตและปฏิบัติหน้าที่ตามหลักพระธรรมวินัย และงานที่คณะสงฆ์มอบหมายให้ โดยมีภาครัฐให้ความสำคัญอุปถัมภ์เป็นค่านิยมถาวร

2) จุดอ่อน (ยังไม่พบ)

3) แนวทางพัฒนา (พระสงฆ์มีสถานภาพชัดเจนอยู่แล้ว)

4.3.4 ด้านงบประมาณ

4.3.4.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านแหล่งงบประมาณ โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี นอกจากจะได้รับงบประมาณจากรัฐแล้ว ยังได้รับจากแหล่งการบริจาคของพุทธศาสนิกชนทั่วไป

2) จุดอ่อน ยังไม่พบว่ามีกำหนดระเบียบ วิธีการ และแนวทางปฏิบัติในการระดมทุนเป็นรายลักษณะอักษรชัดเจน

3) แนวทางพัฒนา ควรมีการวางแผนในการระดมทุนจากแหล่งทุนทั้งภายในและภายนอกองค์กร มีการกำหนดระเบียบ วิธีการ และแนวทางปฏิบัติในการระดมทุนเป็นรายลักษณะอักษรชัดเจน มีผู้รับผิดชอบในการดำเนินการ นอกจากนี้หน่วยงานหรือองค์กรบริหารของรัฐในระดับท้องถิ่น ควรมีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีอย่างเป็นรูปธรรม

4.3.4.2 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านการจัดสรรงบประมาณ โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง (ยังไม่พบ)

2) จุดอ่อน งบประมาณที่รัฐจัดสรรให้ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมน้อยมาก ประกอบกับสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลียังไม่ได้ดำเนินการ ให้มีแผนงบประมาณและเอกสารรายละเอียดการจัดสรรงบประมาณ และการใช้จ่ายงบประมาณประจำปี เป็นลายลักษณ์อักษร

3) แนวทางพัฒนา รัฐควรจัดสรรงบประมาณให้ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยใช้เกณฑ์ที่ใกล้เคียงกันหรือเกณฑ์เดียวกันในการพิจารณาเพื่อจัดสรรให้แก่การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

4.3.4.3 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านบัญชีและการตรวจสอบ โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง (ยังไม่พบ)

2) จุดอ่อน บุคลากรสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีความเข้าใจในระบบบัญชีน้อย และยังไม่พบว่ามีระบบการตรวจสอบทั้งจากภายในและจากภายนอก

3) แนวทางพัฒนา ควรส่งเสริมสนับสนุนให้มีระบบการดำเนินงานด้านบัญชี และระบบการตรวจสอบให้เป็นรูปธรรม

4.3.5 ด้านหลักสูตร

4.3.5.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านมาตรฐานของหลักสูตร โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี เมื่อมองในแง่เนื้อหา โดยภาพรวมมีความเป็นมาตรฐานสูง เพราะมีเนื้อหาครอบคลุมหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

2) จุดอ่อน มองในแง่ของโครงสร้างหลักสูตรตามทฤษฎีการสร้างหลักสูตร พบว่า หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี เป็นหลักสูตรที่มีองค์ประกอบที่สำคัญของหลักสูตรไม่ครบถ้วน เช่น ไม่มีหลักการ ปรัชญา จุดมุ่งหมาย มาตรฐานการเรียนรู้ กระบวนการและวิธีการการเรียนการสอน การจัดเวลาเรียน และ กระบวนการและวิธีการวัดผลประเมินผล เป็นต้น

3) แนวทางพัฒนา ควรมีการเขียนโครงสร้างหลักสูตรให้เป็นไปตามทฤษฎีการสร้างหลักสูตร หรืออาจปรับให้มีโครงสร้างหลักที่สำคัญ เช่น จุดมุ่งหมายของหลักสูตร เนื้อหาของหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน กระบวนการวิธีการวัดผลประเมินผล เป็นต้น

4.3.5.2 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านความก้าวหน้าทันสมัยของหลักสูตร โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีความทันสมัยในแง่เนื้อหาที่เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

2) จุดอ่อน หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ขาดความยืดหยุ่นในการเสริมองค์ความรู้ที่เป็นศาสตร์สมัยใหม่จากบางกลุ่มสาระที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษา ขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544

3) แนวทางพัฒนา ควรปรับปรุงหลักสูตรให้มีความทันสมัยมีความยืดหยุ่นสามารถเชื่อมโยงกับการศึกษาของรัฐให้มากขึ้น โดยอาจเพิ่มเติมกลุ่มสาระการศึกษาขั้นพื้นฐานบางกลุ่มที่มีความจำเป็นและเหมาะสมกับสมณภาวะ ตลอดถึงครอบคลุมภารกิจหลักของคณะสงฆ์ อีกส่วนหนึ่งด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการรักษาพระพุทธศาสนา อย่่างไรก็ตาม ในการปรับหลักสูตร ควรคำนึงถึงการศึกาเพื่อความศาสนทายาท

4.3.6 ด้านการเรียนการสอน

4.3.6.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านกิจกรรมการเรียนการสอน โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง เน้นความรู้ในด้านเนื้อหาที่เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

2) จุดอ่อน ช่วงเวลาของการจัดการเรียนการสอนที่แตกต่างกัน การจัด การเรียนการสอนที่ไม่ต่อเนื่อง ไม่มีการกำหนดคุณสมบัติผู้มีสิทธิเข้าสอบในด้านความเพียงพอของการเข้าเรียน มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้เทคนิควิธีการ และสื่อเทคโนโลยีที่หลากหลายน้อย มีการจัดกิจกรรมเสริมขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละสำนักเรียน

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีระบบการเตรียมการเรียนการสอน การกำหนดช่วงเวลาการเปิดการปิดภาคเรียนและให้มีผลบังคับใช้ ชัดเจนเป็นเอกภาพทั่วประเทศ การกำหนดจำนวนชั่วโมงหรือสัปดาห์ในการเรียน การกำหนดวิธีการสอนการใช้สื่อการสอนให้หลากหลาย การกำหนดกิจกรรมเสริมหลักสูตร และการกำหนดคุณสมบัติของผู้มีสิทธิเข้าสอบในด้าน จำนวนเวลาเรียน เป็นต้น

4.3.6.2 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านการวัดและ ประเมินผลการเรียน โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง มีการกำหนดวันเวลาและสถานที่ในการจัดสอบ โดยทำเป็น ประกาศไว้ล่วงหน้า มีข้อสอบที่เป็นข้อสอบมาตรฐานกลาง ซึ่งออกโดยคณะกรรมการออกข้อสอบ และมีคณะกรรมการตรวจข้อสอบกลางซึ่งได้รับมอบหมายจากแม่กองธรรมและแม่กองบาลี

2) จุดอ่อน ข้อสอบส่วนมากเป็นแบบอัตนัยเป็นเน้นการวัดผลด้านปัญญา เป็นสำคัญ โดยคำนึงถึงการวัดผลด้านพฤติกรรมและด้านจิตใจน้อยมาก

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีการวัดผลประเมินผลให้ครอบคลุมทั้ง ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา โดยอาจประยุกต์หลักท้าวิต 4 เป็นเกณฑ์ในการวัดผล ประเมินผล

4.3.6.3 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านการให้ คำปรึกษาและการแนะแนวการเรียนแก่นักเรียน โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทาง พัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง การให้คำปรึกษาและการแนะแนวการศึกษา สามารถทำได้ ตลอดเวลา เนื่องจากนักเรียนและครูส่วนใหญ่อยู่ในวัดเดียวกันโดยอาศัยการอบรมในช่วงหลังจากทำ วัตรเช้าและทำวัตรเย็น

2) จุดอ่อน ไม่พบระบบการให้คำปรึกษาและการแนะแนวในลักษณะและ เอกสารคู่มือและเอกสารหลักฐานการทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและการแนะแนว

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีระบบและรูปแบบการให้คำปรึกษา และแนะแนวการศึกษาที่เป็นรูปธรรมชัดเจน

4.3.6.4 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านประสิทธิภาพ การสอน พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง มีการประเมินด้านสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและ แผนกบาลี ด้านผลสำคัญที่การสอบไล่ได้ของนักเรียนเพื่อประกอบการจัดสรรงบประมาณ

2) จุดอ่อน ไม่พบการประเมินประสิทธิภาพการสอนของครูโดยนักเรียน

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการสร้างระบบประเมินประสิทธิภาพการสอน ของครู

4.3.7 ด้านผลผลิต

4.3.7.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านเกี่ยวกับ ประสิทธิภาพของการผลิต โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง นักเรียนที่ผ่านการศึกษาระดับพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่มีความรู้คู่คุณธรรม เข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง และสามารถสนองงานคณะสงฆ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2) จุดอ่อน ยังไม่พบการบันทึกสถิติการรับเข้าศึกษา อัตราการสูญเสียระหว่างเรียน และอัตราการจบตามระยะเวลาของหลักสูตร

3) แนวทางพัฒนา ควรมีระบบบันทึกข้อมูลสถิติการรับเข้าศึกษา อัตราการสูญเสียระหว่างเรียน และอัตราการจบตามระยะเวลาของหลักสูตร

4.3.7.2 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านเกี่ยวกับ คุณลักษณะนิสัยของนักเรียน โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง นักเรียนที่ผ่านการศึกษานักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยส่วนใหญ่มีคุณลักษณะนิสัยในทางคุณธรรม เช่น ความเมตตาและความกตัญญู เป็นต้น

2) จุดอ่อน (ยังไม่พบ)

3) แนวทางพัฒนา ยังไม่พบแนวทางพัฒนา เนื่องจากนักเรียนที่ผ่านการศึกษานักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยส่วนใหญ่มีคุณลักษณะด้านนิสัยที่พร้อมด้วยคุณธรรมดีอยู่แล้ว

4.3.7.3 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านการสนองงานคณะสงฆ์ โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง นักเรียนที่ผ่านการศึกษานักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมส่วนใหญ่สามารถสนองงานคณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้านได้

2) จุดอ่อน ยังไม่พบระบบการติดตามนักเรียนที่เป็นผลผลิต และข้อมูลบันทึกสถิติการสนองงานคณะสงฆ์ และการได้รับแต่งตั้งเป็นพระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีระบบการติดตามนักเรียนที่เป็นผลผลิตและข้อมูลบันทึกสถิติการสนองงานคณะสงฆ์ และการได้รับแต่งตั้งเป็นพระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ

4.3.8 ด้านผลกระทบ

4.3.8.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านความพึงพอใจของคณะสงฆ์ โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง นักเรียนที่ผ่านการศึกษาระดับพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ส่วนใหญ่ได้รับความพึงพอใจจากคณะสงฆ์ โดยมีหลักฐานคือการได้รับสมณศักดิ์

2) จุดอ่อน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ยังไม่มีระบบประเมินความพึงพอใจต่อการสนองงานของคณะสงฆ์ที่เป็นรูปธรรม

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีระบบและรูปแบบประเมินความพึงพอใจต่อการสนองงานของคณะสงฆ์ที่เป็นรูปธรรม

4.3.8.2 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านความ พึ่งพอใจของชุมชน โดยภาพรวม พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง นักเรียนที่ผ่านการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีส่วนใหญ่ได้รับความพึงพอใจจากชุมชน เห็นได้จากการได้รับการยอมรับบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชน

2) จุดอ่อน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ยังไม่มีระบบประเมินความพึงพอใจต่อการสนองงานชุมชนที่เป็นรูปธรรม

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีระบบและรูปแบบประเมินความ พึ่งพอใจต่อการสนองงานชุมชนที่เป็นรูปธรรม

4.3.9 ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา

4.3.8.1 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านการประกันคุณภาพภายในและการประกันคุณภาพภายนอก พบว่า มีจุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางพัฒนาดังนี้

1) จุดแข็ง (ยังไม่พบ)

2) จุดอ่อน ยังไม่พบว่าสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีระบบการประเมินคุณภาพการศึกษาทั้งภายในและภายนอก

3) แนวทางพัฒนา ควรดำเนินการให้มีระบบการประกันคุณภาพการศึกษา ทั้งภายในและภายนอก

บทที่ 5

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปความเป็นมา วัตถุประสงค์ ขอบเขตและวิธีการวิจัยที่ใช้

ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัยในครั้งนี้ อยู่บนพื้นฐานของข้อมูลสภาพความเป็นไปในปัจจุบัน ของการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยภาพรวม ทั้งประเทศกำลังประสบกับปัญหา ทั้งในด้านปริมาณผู้เรียนและด้านการบริหารจัดการศึกษา สภาพการเช่นนี้ ทำให้ชาวพุทธส่วนใหญ่เริ่มไม่มั่นใจ และให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีลดน้อยลง ประกอบกับความเจริญก้าวหน้าในด้านการจัดการศึกษาของภาครัฐ กล่าวคือการขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 9 ปี ทำให้คนส่วนใหญ่ มีทางเลือกในการเข้ารับบริการด้านการศึกษาจากรัฐเพิ่มมากขึ้น จากข้อมูลเบื้องต้นที่ยกมาผู้วิจัยเห็นว่า การปล่อยให้สภาพการณ์ของการศึกษาคณะสงฆ์ในด้านพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีอยู่ในภาวะที่ทรงและทรุดตัวเช่นนี้ จะทำให้คำสอนพุทธศาสนาไม่แพร่หลาย ทำให้ผลผลิตทางการศึกษาที่เป็นพระภิกษุสามเณรขาดคุณภาพที่ดีพอ ตลอดกระทั่งอาจทำให้พุทธศาสนาเสื่อมสลายไปจากประเทศไทย จากการศึกษารายงานเบื้องต้นพบว่า การบริหารการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีหลายสำนักในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ประสบปัญหาดังกล่าว ข้างต้นแล้ว ดังนั้น เพื่อให้การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีดำเนินไปด้วยดี บรรลุวัตถุประสงค์และเกิดประโยชน์สูงสุดในการดำรงพุทธศาสนาไว้ จึงมีความจำเป็นต้องทำวิจัยเพื่อศึกษาสภาพปัญหาในด้านลึกและหาแนวทางแก้ไข โดยการวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 2 วัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และ 2) เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ขอบเขตของการวิจัยประกอบด้วย ประชากร ได้แก่ เอกสารทางที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ ผู้บริหารคณะสงฆ์ ผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ครูสอนนิกกรรม ครูสอนบาลี และหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการจำนวน 4 รูป/คน เจ้าคณะภาค 11 เจ้าคณะจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 จำนวน 4 รูป ผู้บริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 จำนวน 4 รูป ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 คน ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จำนวน 4 คน ครูสอนนิกกรรมและครูสอนบาลีจำนวน 12 รูป ได้มาโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง กรอบเนื้อหาที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ 2 หัวข้อ ได้แก่ การศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการของสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

และแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 โดยใช้ทฤษฎี เชิงระบบ (System Theory) เป็นกรอบในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ 1) ด้านปัจจัยนำเข้า (Inputs) ประกอบด้วยอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม บุคลากร ระบบบริหารจัดการ งบประมาณ และหลักสูตร 2) ด้านปัจจัยกระบวนการ (Process) ประกอบด้วยการเรียนการสอน และการประกันคุณภาพการศึกษา 3) ด้านปัจจัยผลผลิต (Outputs) ได้แก่คุณภาพของผู้เรียน 4) ด้านปัจจัยผลกระทบ (Impacts) ได้แก่ความพึงพอใจของคณะสงฆ์และสังคม การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้ 1) ขั้นศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นจากคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย คัมภีร์อรรถกถา รายงานการวิจัยวิทยานิพนธ์ ตำรา วารสารและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อวางกรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย 2) ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยโดยใช้เครื่องมือ 3 ชนิด ประกอบด้วย (1) แบบบันทึกการค้นคว้า (2) แบบบันทึกการสัมภาษณ์ และ (3) แบบบันทึกการสังเกต ซึ่งผู้วิจัยได้สร้างขึ้นเองแล้วให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องเกี่ยวกับ ความตรงเชิงโครงสร้างและความตรงตามเนื้อหา หลังจากนั้นได้นำเครื่องมือมาปรับปรุงแก้ไขและนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป 3) ขั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยจัดประชุมและแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นระหว่างที่ปรึกษา หัวหน้าโครงการวิจัยและผู้ร่วมวิจัย เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาและตรวจสอบข้อมูลอย่างสม่ำเสมอ 4) ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

5.2 สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย เรื่องการศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 11 สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

5.2.1 ด้านอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม

5.2.1.1 ในด้านอาคารสถานที่ และสภาพแวดล้อมของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับจังหวัดควรประยุกต์หลักกิจกรรม 5 ส. มาใช้เพื่อพัฒนาอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อบรรยากาศการทำงาน และบรรยากาศการเรียนการสอนให้มากที่สุด เช่น การแยกแยะสิ่งของที่จำเป็นต้องใช้บ่อย สิ่งของที่ใช้ไม่บ่อยครั้งหรือสิ่งของที่ไม่จำเป็น การจัดสถานที่และของใช้ให้เรียบร้อยเป็นหมวดหมู่ใช้และเก็บง่ายโดยคำนึงถึงคุณภาพประสิทธิภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การทำความสะอาดอยู่เสมอ การรักษาสภาพเก็บง่าย ใช้คล่องสะดวกและสะอาด การฝึกบุคลากรของสำนักเรียนให้มีระเบียบวินัยในการทำงาน เป็นต้น ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมควรมีการวางผังการก่อสร้างอาคารให้เหมาะสม ควรสร้างบรรยากาศทางธรรมชาติให้เอื้อต่อการทำงานและการเรียนการสอน เช่น การปลูกต้นไม้ภายในบริเวณสำนักเรียน การจัดโครงการต้นไม้พูดได้ จัดป้ายนิเทศ เป็นต้น

5.2.1.2 ในด้านอาคารสถานที่ และสภาพแวดล้อมของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับอำเภอควรประยุกต์หลักกิจกรรม 5 ส. มาใช้เพื่อพัฒนา

อาคารสถานที่ และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อบรรยากาศการทำงานและบรรยากาศการเรียนการสอนให้มากที่สุด เช่น การแยกแยะสิ่งของที่จำเป็นต้องใช้บ่อย สิ่งของที่ใช้ไม่บ่อยครั้งหรือสิ่งของที่ไม่จำเป็น การจัดสถานที่และของใช้ให้เรียบร้อยเป็นหมวดหมู่ใช้และเก็บง่ายโดยคำนึงถึงคุณภาพ ประสิทธิภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การทำความสะอาดอยู่เสมอ การรักษาสภาพเก็บง่าย ใช้คล่องสะดวกและสะอาด การฝึกอบรมบุคลากรของสำนักเรียนให้มีระเบียบวินัยในการทำงาน เป็นต้น ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมควรมีการวางแผนการก่อสร้างอาคารให้เหมาะสม

5.2.1.3 ในด้านอาคารสถานที่ และสภาพแวดล้อมของสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลีที่ตั้งอยู่ในระดับตำบลควรประยุกต์หลักกิจกรรม 5 ส. เช่น การแยกแยะสิ่งของที่ต้องใช้บ่อยสิ่งของที่ใช้ไม่บ่อยครั้งหรือสิ่งของที่ไม่จำเป็น การจัดสถานที่และของใช้ให้เรียบร้อยเป็นหมวดหมู่ใช้และเก็บง่ายโดยคำนึงถึงคุณภาพ ประสิทธิภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การทำความสะอาดอยู่เสมอ การรักษาสภาพเก็บง่าย ใช้คล่องสะดวกและสะอาด การฝึกอบรมบุคลากรของสำนักเรียนให้มีระเบียบวินัยในการทำงาน เป็นต้น มาใช้เพื่อพัฒนาอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อบรรยากาศการทำงาน และบรรยากาศการเรียนการสอนให้มากที่สุด ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมควรมีการวางแผนการก่อสร้างอาคารให้เหมาะสม

5.2.2 ด้านบุคลากร

5.2.2.1 ในด้านบุคลากรที่เป็นผู้บริหาร สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรพัฒนาวิสัยทัศน์ด้านการบริหารการศึกษา โดยในระยะสั้นอาจจัดการอบรม จัดส่งเข้าร่วมอบรม เพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ ด้านการบริหารงานบุคคล ด้านบริหารวิชาการ ตลอดจนกระทั่งด้านหลักสูตรและการสอน เป็นต้น ส่วนในระยะยาวอาจมีการสร้างบุคลากรโดยส่งเข้าศึกษาในหลักสูตรการบริหารการศึกษา

5.2.2.2 ในด้านบุคลากรที่เป็นครู สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรพัฒนาครูด้านหลักสูตรและการสอน โดยในระยะสั้นอาจจัดการอบรม จัดส่งเข้าร่วมอบรม เพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจด้านหลักสูตรและการสอน ด้านการใช้สื่อเทคโนโลยีทางการสอน ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นต้น ส่วนในระยะยาวอาจมีการสร้างบุคลากรครูโดยส่งเข้าศึกษาในสาขาวิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์หรือคณะครุศาสตร์

5.2.2.3 ในด้านบุคลากรที่เป็นนักเรียน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรมีแผนนโยบายเพื่อหามาตรการในการเพิ่มปริมาณนักเรียน เช่น โครงการสร้างศาสนทายาทหนึ่งตำบลหนึ่งศาสนทายาท เป็นต้น และพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สามารถเชื่อมโยงกับการจัดการศึกษาของรัฐ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจในการเข้ามาบวชเรียนและเสริมสร้างคุณภาพการศึกษา

5.2.3 ด้านระบบบริหารจัดการ

5.2.3.1 ในด้านนโยบาย แผนกลยุทธ์ และแผนปฏิบัติการ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรดำเนินการให้มีแผนนโยบายที่เป็นรูปธรรม โดยอาจจัดทำแผนพัฒนา แผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการเพื่อนำสู่การปฏิบัติ และอาจมีระบบการกำกับ

ติดตาม ควบคุม ตรวจสอบ การปฏิบัติตามแผนพัฒนา ตลอดจนทั้งมีการประเมินนโยบาย แผนพัฒนา แผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการเพื่อปรับปรุงและพัฒนาระบบการบริหารจัดการ

5.2.3.2 ในด้านโครงสร้างองค์กรและรูปแบบการบริหารจัดการ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรดำเนินการเพื่อกำหนดให้มีคณะกรรมการในระดับสถานศึกษาโดยอาจกำหนดโครงสร้างให้มีบุคลากรของรัฐและชุมชนมีส่วนในการบริหารการศึกษา

5.2.3.3 ในด้านการสรรหาบุคลากรและระบบการคัดเลือก สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรดำเนินการให้มีข้อกำหนดหรือระบบการสรรหาและการคัดเลือกบุคลากร

5.2.3.4 ในด้านการพัฒนาบุคลากร สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรมีการกำหนดแนวทางและวิธีการพัฒนาผู้บริหารและครูอย่างเป็นรูปธรรมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

5.2.3.5 ในด้านภาระงาน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรดำเนินการให้มีการกำหนดภาระงานบุคลากรทุกระดับไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

5.2.3.6 ในด้านสถานภาพของบุคลากร สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีสถานภาพในฐานะพระสงฆ์ชัดเจนอยู่แล้ว

5.2.4 ด้านงบประมาณ

5.2.4.1 ในด้านแหล่งงบประมาณ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ควรมีการวางแผนในการระดมทุนจากแหล่งทุน ทั้งภายในและภายนอกองค์กร มีการกำหนดระเบียบ วิธีการ และแนวทางปฏิบัติในการระดมทุนเป็นรายลักษณะอักษรชัดเจน มีผู้รับผิดชอบในการดำเนินการ นอกจากนี้หน่วยงานหรือองค์กรบริหารของรัฐในระดับท้องถิ่นควรมีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุน การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีอย่างเป็นรูปธรรม

5.2.4.2 ในด้านการจัดสรรงบประมาณ รัฐควรจัดสรรงบประมาณให้สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยใช้เกณฑ์ที่ใกล้เคียงหรือเกณฑ์เดียวกันกับการพิจารณาจัดสรรให้แก่การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

5.2.4.3 ในด้านบัญชีและการตรวจสอบ รัฐหรือคณะสงฆ์ที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมสนับสนุนให้สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีระบบการดำเนินงานด้านบัญชีและระบบการตรวจสอบให้เป็นรูปธรรม

5.2.5 ด้านหลักสูตร

5.2.5.1 ในด้านมาตรฐานของหลักสูตร คณะสงฆ์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการปรับปรุงโครงสร้างหลักสูตรของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ให้เป็นไปตามทฤษฎีการสร้างหลักสูตร หรืออาจปรับให้มีโครงสร้างหลักที่สำคัญ เช่น จุดมุ่งหมายของหลักสูตร เนื้อหาของหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน กระบวนการวิธีการวัดผลประเมินผล เป็นต้น

5.2.5.2 ในด้านความก้าวหน้าทันสมัยของหลักสูตร คณะสงฆ์หรือผู้เกี่ยวข้องควรดำเนินการปรับปรุงหลักสูตร การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีให้มีความทันสมัยมี

ความยืดหยุ่นสามารถเชื่อมโยงกับการศึกษาของรัฐให้มากขึ้น โดยอาจเพิ่มเติมกลุ่มสาระการศึกษาระดับชั้น พื้นฐานบางกลุ่มที่มีความจำเป็นและเหมาะสมกับสมณภาวะ ตลอดถึงครอบคลุมภารกิจหลักของคณะ สงฆ์อีกส่วนหนึ่งด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการรักษาพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ในการปรับ หลักสูตรควรคำนึงถึงการศึกษาเพื่อความศาสนทายาท

5.2.6 ด้านการเรียนการสอน

5.2.6.1 ในด้านกิจกรรมการเรียนการสอน คณะสงฆ์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องควร ดำเนินการให้มีระบบการเตรียมการเรียนการสอน การกำหนดช่วงเวลาการเปิดการปิดภาคเรียนและ ให้มีผลบังคับใช้ชัดเจนเป็นเอกภาพทั่วประเทศ การกำหนดจำนวนชั่วโมงหรือสัปดาห์ในการเรียน การ กำหนดวิธีการสอนการใช้สื่อการสอนให้หลากหลาย การกำหนดกิจกรรมเสริมหลักสูตร และการ กำหนดคุณสมบัติของผู้มีสิทธิเข้าสอบในด้านจำนวนเวลาเรียน เป็นต้น

5.2.6.2 ในด้านการวัดและประเมินผลการเรียน คณะสงฆ์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องควร ดำเนินการให้มีการวัดผลประเมินผลให้ครอบคลุมทั้งด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา โดย อาจประยุกต์หลักทวิภาวะ 4 เป็นเกณฑ์ในการวัดผลประเมินผล

5.2.6.3 ในด้านการให้คำปรึกษาและการแนะแนว สำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี ควรดำเนินการให้มีระบบและรูปแบบการให้คำปรึกษาและแนะแนว การศึกษาที่เป็นรูปธรรมชัดเจน

5.2.6.4 ในด้านประสิทธิภาพการสอน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี ควรดำเนินการสร้างระบบประเมินประสิทธิภาพการสอนของครู

5.2.7 ด้านการผลิต

5.2.7.1 ในด้านเกี่ยวกับประสิทธิผลของการผลิต สำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี ควรจัดให้มีระบบบันทึกข้อมูลสถิติการรับเข้าศึกษา อัตราการสูญเสีย ระหว่างเรียน และอัตราการจบตามระยะเวลาของหลักสูตร

5.2.7.2 ในด้านเกี่ยวกับคุณลักษณะนิสัยของนักเรียน ยังไม่พบแนวทางพัฒนา เนื่องจากนักเรียนที่ผ่านการศึกษานักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยส่วนใหญ่ มีคุณลักษณะด้านนิสัยที่พร้อมด้วยคุณธรรมดีอยู่แล้ว

5.2.7.3 ในด้านการสนองงานคณะสงฆ์ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี ควรดำเนินการให้มีระบบการติดตามนักเรียนที่เป็นผลผลิตและข้อมูลบันทึกสถิติการ สนองงานคณะสงฆ์และการได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณ หรือแต่งตั้งเป็นพระสังฆาธิการในระดับ ต่าง ๆ

5.2.8 ด้านผลกระทบ

5.2.8.1 ในด้านความพึงพอใจของคณะสงฆ์ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนก ธรรมและแผนกบาลี ควรดำเนินการให้มีระบบและรูปแบบประเมินความพึงพอใจต่อการสนองงาน ของคณะสงฆ์ที่เป็นรูปธรรม

5.2.8.2 ในด้านความพึงพอใจของชุมชน สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี ควรดำเนินการให้มีระบบและรูปแบบประเมินความพึงพอใจต่อการสนองงานชุมชนที่เป็นรูปธรรม

5.2.9 ด้านการประกันคุณภาพการศึกษา

5.2.9.1 ในด้านการประกันคุณภาพภายในและการประกันคุณภาพภายนอก คณะสงฆ์หรือรัฐหรือผู้เกี่ยวข้อง ควรดำเนินการให้สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีมีระบบการประกันคุณภาพการศึกษาทั้งภายในและภายนอก

5.3 อภิปรายผล

การวิจัย เรื่องการศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 นี้มีประเด็นที่น่าสนใจ และควรแก่การนำมาอภิปรายผลตามลำดับของวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ได้แก่ เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และเพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ดังต่อไปนี้

5.3.1 สภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

จากข้อค้นพบ สภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ตามแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแนวพุทธ นโยบายและกฎหมายของรัฐและของคณะสงฆ์เกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี และสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย โดยใช้กรอบทฤษฎีการบริหารเชิงระบบ (System Theory) มีประเด็นการอภิปรายดังนี้

5.3.1.1 ด้านปัจจัยนำเข้า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ด้านพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีกำลังเผชิญกับสภาพปัญหาการดูแลความพร้อมของอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อต่อบรรยากาศทางวิชาการ นักเรียนเข้าสอบและนักเรียนที่สอบได้มีแนวโน้มโดยเฉลี่ยลดลงทุกปี การขาดแคลนครูสอนทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ปัญหาด้านระบบบริหารจัดการ ความไม่เพียงพอด้านงบประมาณ รวมถึงปัญหาหลักสูตรที่ยังไม่ได้ปรับให้มีความยืดหยุ่นและสามารถเชื่อมโยงได้กับการจัดการศึกษาของภาครัฐ ซึ่งมีความสอดคล้องกับข้อสังเกตที่สำคัญของพระราชวรมนู (ประยุทธ์ ปยุตโต) เกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรม 3 อย่าง คือ (1) คณะสงฆ์รับผิดชอบเฉพาะการวัดสอบหรือการวัดผลอย่างเดียว ไม่รับผิดชอบในการจัดการ ศึกษา การจัดทำให้มีการเล่าเรียน การบริหารและการดำเนินงานเป็นเรื่องของวัดหรือท้องถิ่นนั้น ๆ (2) คณะสงฆ์เน้นการศึกษาแนวตั้งไม่เน้นการศึกษาแนวราบ (3) การจัดการศึกษาในท้องถิ่น ต่าง ๆ ไม่ใช่ใช้วิธีรวมทุนรวมกำลัง และไม่ใช้วิธีกระจายทุนกระจายกำลัง แต่ใช้วิธีที่ว่าวัดไหนมีทุนมีกำลังก็จัดการเรียนการ

สอนชั้น วัดไหนไม่มีทุนไม่มีกำลัง หรือปีใดหมดทุนหมดกำลังก็ไม่จัด⁶³ แม้คณะสงฆ์และหน่วยงานของรัฐได้พยายามให้การสนับสนุนส่งเสริม โดยมีนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งปรากฏในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎมหาเถรสมาคม คำสั่งมหาเถรสมาคม ประกาศระเบียบกรมการศาสนาว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม บาลี พ.ศ. 2537 รวมถึงกฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548 และกฎกระทรวงแบ่งส่วนราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2549 เป็นต้น แล้วก็ตาม แม้กระนั้นสภาพการณ์ของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีปัจจุบันก็ยังคงอยู่ในสถานะภาพทรงตัว และมีแนวโน้มเสี่ยงต่อการทรุดตัวในอนาคต

5.3.1.2 ด้านปัจจัยกระบวนการ กิจกรรมการเรียนการสอนของสำนักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ไม่คำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน ขาดความเป็นเอกภาพทางด้านช่วงเวลาการเปิดและปิดภาคการศึกษา แม้คณะสงฆ์จะมีการกำหนดการวันเวลาและสถานที่ เพื่อการวัดผลและประเมินผลไว้ล่วงหน้าแล้วก็ตามแต่ก็มิได้มีการกำหนดชั่วโมงและสัปดาห์ ในการเรียนการสอนของแต่ละปีการศึกษาไว้อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน ทำให้เกิดปัญหาด้านจำนวนที่ส่งเข้าสอบกับจำนวนของการสอบไล่ได้มีความแตกต่างด้านอัตราส่วนกันมาก ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ คณิงนิตย์ จันทบุตร เรื่องสถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งกล่าวว่า คณะสงฆ์ไม่รับผิดชอบในการจัดการสอน รับผิดชอบเฉพาะการจัดสอบและการวัดผล เน้นการศึกษาในแนวตั้งมากกว่าแนวราบ คือไม่ได้มุ่งให้ผู้บวชทุกคนมีความรู้ในศาสนา แต่เน้นที่การสอบผ่านระดับสูง ผลเสียคือผู้ที่บวชในระยะสั้น ๆ 7 วัน 15 วัน หรือ 1 พรรษา จะไม่ได้ศึกษาด้านปริยัติธรรม สูญเสียโอกาสที่จะอบรมให้เข้าใจคุณค่าในการบวช แต่กลับทำลายความศรัทธาเดิมที่มีต่อวัดต่อพระสงฆ์ เพราะไปเห็นวัตรปฏิบัติที่ไม่น่าเลื่อมใสของภิกษุผู้บวชเก่าบางรูป⁶⁴

5.3.1.3 ด้านปัจจัยผลผลิต สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีได้ผลิตพระสงฆ์ที่มีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและมีความสามารถในด้านภาษาบาลี โดยเฉพาะการเขียนและการแปลความหมาย ซึ่งเป็นผลมาจากหลักสูตรที่เน้นเนื้อหาในด้านหลักธรรมและภาษาในแนวตั้ง

5.3.1.4 ด้านปัจจัยผลกระทบ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีได้ผลิตพระสงฆ์ที่มีคุณภาพสามารถสนองงานคณะสงฆ์และชุมชนได้ดี เห็นได้จากการได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ และการได้รับการยอมรับจากชุมชน แต่ยังมีได้ดำเนินการประเมินความพึงพอใจของผู้ใช้ผลผลิต ของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีอย่างเป็นระบบให้เป็นรูปธรรมชัดเจน

⁶³ พระราชวรมนี (ประยูรธ ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529), หน้า 139-145.

⁶⁴ คณิงนิตย์ จันทบุตร, สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, พ.ศ. 2532), หน้า 96-97.

5.3.2 แนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11

จากข้อค้นพบ แนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ตามแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแนวพุทธ นโยบายและกฎหมายของรัฐ และของคณะสงฆ์เกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี และสภาพทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย โดยใช้กรอบทฤษฎีการบริหารเชิงระบบ (System Theory) มีประเด็นการอภิปรายดังนี้

5.3.2.1 ด้านปัจจัยนำเข้า การพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ประเด็นที่เป็นปัจจัยหลักสำคัญ ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาขึ้นอยู่กับระบบบริหารจัดการ ซึ่งสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีจำเป็นต้องมีแผนนโยบายที่เป็นแม่บท เพื่อจัดทำแผนกลยุทธ์และแผนปฏิบัติการที่กล่าวถึงแนวนโยบาย แนวทางปฏิบัติและวิธีการดำเนินงานด้านต่าง ๆ เช่นด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ด้านบุคลากร ด้านงบประมาณและด้านหลักสูตร แนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ด้านปัจจัยนำเข้ามีความสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎี POSDCoRB ของลูเธอร์ กูลิค และ ไลนอล อูวิก ที่นำมาประยุกต์ใช้กับการบริหารการศึกษา

5.3.2.2 ด้านปัจจัยกระบวนการ การจัดการศึกษาของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี เป็นการจัดการศึกษาที่มีความพิเศษเฉพาะตัว เนื่องจากเป็นการดำเนินการโดยคณะสงฆ์ด้านการศึกษาตามภารกิจของคณะสงฆ์ที่ปรากฏในมาตรา 15 ตรี (3) แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 จึงไม่มีการดำเนินการประกันคุณภาพการศึกษาในช่วงเวลาที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันการที่องค์กรใดจัดการศึกษาโดยได้รับงบประมาณอุดหนุนจากรัฐทั้งโดยตรงและโดยอ้อมก็ตาม จำเป็นต้องได้รับการประกันคุณภาพการศึกษาตามที่ระบุไว้ในมาตรา 47 วรรคแรก แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 โดยกำหนดให้มีระบบการประกันคุณภาพการศึกษา เพื่อพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับประกอบด้วยระบบประกันคุณภาพภายในและระบบประกันคุณภาพภายนอก

5.3.2.3 ด้านปัจจัยผลผลิต การบันทึกสถิติข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในด้านจำนวนผู้สำเร็จการศึกษาทำให้สำนักเรียนมีข้อมูลในการทบทวนข้อบกพร่อง เพื่อนำไปสู่การดำเนินการปรับปรุงและพัฒนาด้านอัตราการสูญเสียนักเรียนในระหว่างเรียน และจำนวนพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาแล้วยังคงสมณเพศเพื่อสนองงานคณะสงฆ์และบริการชุมชน

5.3.2.4 ด้านปัจจัยผลกระทบ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีควรมีข้อมูลด้านความพึงพอใจของผู้รับบริการต่อพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษา จากสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ซึ่งได้มาจากระบบและรูปแบบการประเมินความพึงพอใจที่เป็นรูปธรรมชัดเจน

5.4 ข้อเสนอแนะ

การศึกษา แนวทางพัฒนาสำนักเรียนสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาสภาพทั่วไปของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 และเพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 จากผลการวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

5.4.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ข้อค้นพบ ในการพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่ค้นพบในงานวิจัยนี้ เป็นรูปแบบการพัฒนาที่มองตามกรอบของทฤษฎีเชิงระบบ จากผลการวิจัยดังกล่าวมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ ดังต่อไปนี้

5.4.1.1 ด้านรัฐบาลโดยผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรเร่งรัดดำเนินนโยบายให้มีแผนการส่งเสริม สนับสนุน ช่วยเหลือ และดูแลการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ทั้งด้านบุคลากร ด้านการบริหารจัดการ ด้านหลักสูตรและด้านงบประมาณ อย่างเป็นรูปธรรม เหมาะสมและเพียงพอ ทั้งนี้เพราะการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี เป็นการศึกษาเพื่อสร้างศาสนทายาท เป็นการศึกษาเพื่อทรงไว้ซึ่งคำสอนที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยและเพื่อประโยชน์สุขในวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยตลอดกระทั่งเพื่อความผาสุกของสังคมโลก

5.4.1.2 ด้านคณะสงฆ์ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง ควรถือเป็นวาระเร่งด่วนในกำหนดนโยบาย ประสานงาน และเร่งรัด การดำเนินการเพื่อให้เกิดการพัฒนาการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โดยการสนับสนุน ส่งเสริม กับกำ ดูแล ตลอดกระทั่งการประเมินผลการดำเนินงานเพื่อการพัฒนา โดยอาจมีการปรับปรุงและสร้างกฎระเบียบเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านต่าง ๆ เช่น ด้านบุคลากร ด้านการบริหารจัดการ ด้านหลักสูตรและด้านงบประมาณ ให้มีความเหมาะสมทันต่อสถานการณ์ปัจจุบันอย่างเป็นรูปธรรม

5.4.1.3 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามงกุฎราชวิทยาลัย ในฐานะมหาวิทยาลัยแห่งคณะสงฆ์ไทย ควรมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดฝึกอบรม การศึกษาวิจัย การวิเคราะห์ นำเสนอข้อมูลตลอดกระทั่งให้ข้อเสนอแนะแก่รัฐและ คณะสงฆ์ เพื่อหาแนวทางพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

5.4.1.4 ด้านสำนักเรียนควรเร่งรัดให้มีการจัดทำแผนพัฒนาสำนักเรียนทั้งในระยะยาวและระยะสั้น เพื่อเป็นแม่บทในการพัฒนาสำนักเรียนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านอาคารสถานที่ และสภาพแวดล้อมให้อยู่ในสถานะที่เอื้อต่อการศึกษา ควรส่งเสริมการพัฒนาบุคลากร ทุกฝ่าย โดยอาจส่งเข้าอบรมในสายงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดกระทั่งการส่งเข้าศึกษาต่อในระดับที่สูง ขึ้นไป ควรปรับระบบการบริหารจัดการให้ชัดเจนและคล่องตัว ควรปรับกระบวนการเรียนการสอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้สื่อเทคโนโลยีในกิจกรรมด้านการเรียนการสอนเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีของคณะสงฆ์มีหลายประเด็นที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะอยู่ เช่น ด้านเป้าประสงค์ของการจัดการศึกษาเพื่อสร้างศาสนทายาท รูปแบบการปกครองที่มีความเป็นลักษณะเฉพาะของคณะสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนทั่วไป มองสถานภาพและบทบาทของพระสงฆ์ในลักษณะเป็นอุดมการณ์ที่ควรจะเป็นตามหลักของภิกษุบริษัท ดังนั้นในการนำข้อค้นพบไปใช้ในการพัฒนาสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลีควรคำนึงถึงประเด็นที่มีลักษณะเฉพาะตน โดยอาจประยุกต์ใช้เฉพาะประเด็นที่ไม่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัยและไม่เป็นโลกวิสัย

5.4.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 5.4.2.1 ควรมีการประเมินผลหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม
- 5.4.2.2 ควรมีการประเมินผลหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ 20, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ

1.2.1 หนังสือ

กฎกระทรวง แบ่งส่วนราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2549.

กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ฎีกาที่ 23. ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์. 2541.

กระทรวงศึกษาธิการ. กฎกระทรวง ว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบัน

พระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548.

..... ประวัติการศึกษาของสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2527.

คณิงนิตย์ จันทบุตร. สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กลุ่ม
ประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, 2532, หน้า 96-97.

คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง ให้ภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย พ.ศ. 2528.

ช่อม กรไกร และ อานาจ วิชยานุวัตติ. คู่มือปฏิบัติราชการและเตรียมสอบ. (มปท).

ชาญชัย อาจิมสมาจาร. การบริหารการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีจำกัด มปท.

ธงชัย สันติวงศ์. องค์การและการบริหาร. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด
, 2539, หน้า 47-48.

ฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรม กองพุทธศาสนศึกษา. เอกสารเย็บเล่มข้อมูลสถิติการศึกษาพระ
ปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี ประจำปี 2547. (มปท).

ฝ่ายปริยัติศึกษา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา. นโยบายและแผนการจัดการศึกษาวิชาการ
พระพุทธศาสนา พ.ศ. 2531. (มปท)

พระราชวรมนี (ประยูร ธรรมจิตโต). การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

.....(ประยุทธ์ ปยุตโต). การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่ร่อทางออก. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

..... (ประยุทธ์ ปยุตโต). การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ : โครงการ
ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2532.

..... (ประยุทธ์ ปยุตโต). การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์
ครั้งที่ 4, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2536.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต). **ทิศทางการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ 3, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **ขอบฟ้าแห่งความรู้กับผลงานด้านการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : หจก. สามลดา, 2548.

พระราชกฤษฎีกาแก้ไขบทบัญญัติให้สอดคล้องกับการโอนอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม, 2545.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535.

พุทธทาสภิกขุ. **การศึกษาคืออะไร?**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2527.

ระเบียบกรมการศาสนา ว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม บาลี พ.ศ. 2537.

เพิ่มศักดิ์ เพิ่มพูน. **กฎหมายที่พระสงฆ์ควรทราบ. (มปท)**

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2540.

วิโรจน์ สารรัตน์. **การบริหาร : หลักการ ทฤษฎี ประเด็นทางการศึกษาและบทวิเคราะห์องค์การทางการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, 2545, หน้า 24.

ศิริอร ชันธหัตถ์. **องค์การและการจัดการ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, 2541.

สถาบันพระสังฆาธิการ สำนักงานพระพุทธรศาสนาแห่งชาติ. **คู่มือพระสังฆาธิการ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธรศาสนาแห่งชาติ, พ.ศ. 2548.

สถาบันส่งเสริมและพัฒนากิจการพระศาสนา สำนักงานพระพุทธรศาสนาแห่งชาติ. **คู่มือพระสังฆาธิการ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธรศาสนาแห่งชาติ, 2547.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. **เรื่องสอบบาลี ครั้งที่ 2 ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. 2548**, กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, 2548.

สำนักแม่กองธรรมสนามหลวง. **สถิติผลการสอบธรรมสนามหลวงของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ.2545**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2546.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **รายงานผลการเสวนา บทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544, หน้า 4.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **บทบาทของสถาบันพระพุทธรศาสนากับการจัดการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, 2546, หน้า 7.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี. **รายงานสถิติด้านศาสนาของประเทศไทย ปี 2542**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน จำกัด บางกอกบล็อก, 2543.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. **การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี**. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด, 2548, หน้า 55-56.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. **รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงาน ของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมดีเด่น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548.

สำนักศาสนศึกษาวัดเทพศิลา. **คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี**. ม.ป.ท., 2545.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **โรงเรียนวิถิปุทธ**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ 2, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.

1.2.2 สัมภาษณ์

- จรรยา ว่างาม, ผู้ช่วยผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 1, สัมภาษณ์, 14 มิถุนายน 2549.
- ชลดา รานอก, ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครราชสีมา เขต 1, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2549.
- ฐานันดร ศรีสุธรรม, ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาชัยภูมิ เขต 1, สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2549.
- ประชา เพ็งสุรียา, ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครราชสีมา, สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2549.
- ประสงค์ จักรคำ, ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2549.
- ประสงค์ พรโสภิต, รองผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาชัยภูมิเขต 2, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2549.
- พระครูปริยัติกิจธำรง, ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดกลางสุรินทร์, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2549.
- พระครูปริยัติศรีมาภรณ์ เลขาธิการเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา (แทนเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา), สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2549.
- พระครูพิทักษ์ชินวงศ์, เจ้าสำนักศาสนศึกษาวัดกลางนางรอง, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2549.
- พระครูโสภณวิหารกิจ, ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดพระนารายณ์มหาราชวรวิหาร, สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2549.
- พระชาญ ชากรเมธี, ครูสอนนักเรียนสำนักศาสนศึกษาวัดสุวรรณวิจิตร, สัมภาษณ์, 7 มกราคม 2550.
- พระเทพวิสุทธิเมธี (เที่ยง อคฺคธมฺโม), เจ้าคณะภาค 11, สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 255.
- พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุทฺโธ), เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2549.
- พระภาสิต สิริวณฺโณ, ครูสอนนักเรียนสำนักศาสนศึกษาวัดเดิม, สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2549.
- พระมหากิตติพัฒน์ สิริชโย, ครูสอนนักเรียนสำนักศาสนศึกษาวัดกลางบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, 14 มิถุนายน 2549.
- พระมหาเจิม สุวโจ, ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สัมภาษณ์, 29 มกราคม 2550.
- พระมหาชัย สิริปญฺโญ, ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดสุวรรณวิจิตร, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2549.
- พระมหาณรงค์ พุทธรณฺโณ, ครูสอนบาลีสถาบันศาสนศึกษาวัดสุวรรณวิจิตร, สัมภาษณ์, 7 มกราคม 2550.

พระมหาทองปาน ปุณฺณภรโณ, ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดกลางเมืองเก่า, สัมภาษณ์,
26 เมษายน 2549.

พระมหานิติ นิติวโส, ครูสอนนักรธรรมและบาลีสำนักศาสนศึกษาวัดกลางเมืองเก่า, สัมภาษณ์,
25 เมษายน 2549.

พระมหาบุญเลิศ สนติกโร, เจ้าสำนักศาสนศึกษาวัดบุตาวงษ์, สัมภาษณ์, 14 มิถุนายน 2549.

พระมหาไพบูลย์ พุทธญาโณ, ครูสอนบาลีสำนักศาสนศึกษาวัดกลางนางรอง, สัมภาษณ์,
18 พฤษภาคม 2549.

พระมหาวันชัย สุภทโท, ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดเดิม, สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2549.

พระมหาวิศิษฐ์ กตปุญโญ, ครูสอนบาลีสำนักศาสนศึกษาวัดกลางบุรีรัมย์, สัมภาษณ์,
14 มิถุนายน 2549.

พระมหาสุเทพ ปณฺธิโต, ครูสอนบาลีสำนักศาสนศึกษาวัดพันซี, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2549.

พระมหาสุมินทร์ ยติกโร, ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดชัยภูมิพิทักษ์ (ผาเก็ง), สัมภาษณ์,
25 เมษายน 2549.

พระมหาสุรเชษฐ์ ปิยะธมโม, ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดตะกุดเครือปลอก, สัมภาษณ์,
16 พฤษภาคม 2549.

พระมหาอำนวยการ ชาติปญโญ, ครูสอนนักรธรรมและบาลีสำนักศาสนศึกษาวัดชัยภูมิ พิทักษ์ (ผาเก็ง),
สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2549.

พระมหาอุดม ฐานโกโร, ครูสอนบาลีสำนักศาสนศึกษาวัดพระนารายณ์มหาราชวรวิหาร, สัมภาษณ์,
17 พฤษภาคม 2549.

พระราชชัยมุนี, เจ้าคณะจังหวัดชัยภูมิ, 24 เมษายน 2549.

พระราชปริยัตยาลังการ (วิชัย ฐิตาจาโร), เจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2549.

พระสังเวียน ปุณฺณกาโม, หัวหน้าฝ่ายวิชาการสำนักศาสนศึกษาวัดพันซี (แทนผู้อำนวยการสำนักศา
สนศึกษาวัดพันซี), สัมภาษณ์, 14 มิถุนายน 2549.

รังษี สุทนต์, อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สัมภาษณ์
, 18 กุมภาพันธ์ 2550.

วันชัย คำพวงค์, รองผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต 1 (แทนผู้อำนวยการ
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต 1), สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2549.

สมศักดิ์ วัชรเสถียร, รองผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครราชสีมา เขต 2, สัมภาษณ์, 16
ตุลาคม 2549.

สรเชต วรคามวิชัย, ผศ., สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2549.

สามเณรเสาร์ ทวีศักดิ์, ครูสอนนักรธรรมและบาลีสำนักศาสนศึกษาวัดพันซี, สัมภาษณ์,
2 สิงหาคม 2549.

สุเทพ ทองโนนสาย, ศึกษาธิการอำเภอ (แทนผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม
เขต 3), สัมภาษณ์, 14 มิถุนายน 2549.

อภิชาติ เรืองฤทธิ์, ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ, สัมภาษณ์, 26 เมษายน
2549.

อำนาจ บัวศิริ, ผู้อำนวยการกองศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, สัมภาษณ์,
21 ธันวาคม 2549.

อุดม ศรีจุนนท์, ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดบุรีรัมย์, สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน
2549.